NHLRP National Home Language Reading Programme

Pulane ya u Funza

TSHIVENḒA

LUAMBO LWA HAYÂNI

GIREIDI YA 1

THEMO YA 1 & 2

basic education
Department: Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL EDUCATION COLLABORATION TRUST

ETDP SETA

2030 NDP

Read to Lead
A Reading Nation is a Leading Nation

SACE

Pulane ya u Funza

GIREIDI YA 1 | THEMO YA 1 & 2

TSHIVENḐA

NHLRP | National Home Language Reading Programme

Copyright © 2026 National Educational Collaboration Trust (NECT)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0 International License (CC BY-NC-ND 4.0).

Additional permissions beyond the scope of this license may be available. For further information, please contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

NHLRP | National Home Language Reading Programme

THEMO YA 1 PULANE YA U FUNZA

U thetshelesa na u amba: Kha vha ḓivhadze thero

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwa u ṱana thero

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele u ṱana thero:** *Ri ya tshikoloni*
2. **Kha vha vhudzise mbudzisoṱhalutshedzi kha u ṱuṱula nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   - *No ḓipfha hani musi ni tshi tea u thoma Gireidi ya 1 ṅaṅwaha?*
   - *Ndi zwithu zwifhio zwine na tama u zwi ita tshikoloni?*
   - *Hu na zwithu zwine na zwi ofha kana zwa ni vhilahedza malugana na tshikolo? Arali zwi hone, ndi zwifhio?*
3. **Kha vha ite mapa wa muhumbulo vha tshi shumisa mbudziso idzi na phindulo dza vhagudi.**
4. **Kha vha engedze nga phindulo dzavho kha mapa wa muhumbulo u itela u engedza nḓivho ya vhagudi.**
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 2.**
6. **Kha vha vhudze vhagudi vha sumbe kha zwipfhumisa luambo zwa thero.**
   a. Kha vha vhalele nṱha zwipfhumisaluambo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhale navho, kana vha tou tevhedzela vhone musi vha tshi khou vhala:
   Ri ya tshikoloni, tsimbi i a lila,
   Ri ḓi hudza nga u guda roṱhe,
   Miloro i bvela khagala,
   Hu pfhala maseo.
   Ri guda zwiswa nga ḓuvha nga ḓuvha.
7. **Kha vha rere na vhagudi nga ha zwipfhumisaluambo.**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ni nga mmbudza uri izwi zwi amba mini? / Ni nga kona u wana phindulo?
   b. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi uri vha ṋekane mihumbulo.
   c. Kha vha ṱalutshedze ṱhalutshedzo kana vha ṋee phindulo nga nḓila i tevhelaho: Raimi heyi i amba uri ri tshi shuma roṱhe ri a guda. Zwi dovha zwa amba uri ri gudisana zwithu zwiswa.

Foniki: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/pima nḓivho ya foniki.**
   a. Kha vha dzule vho lugisa Bugu ya u linga vha ṅwale notsi dza vhagudi nga muthihi nga muthihi.
   b. Kha vha shumise khoudu i sa konḓi vha tshi rekhoda kushumele kwa vhagudi, sa tsumbo:

1 = ha athu kona
2 = u a kona
3 = u a kona tshoṱhe

2. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.**
   a. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya ‘u vhandela maipfhi’ (kha madungo).
   b. Kha vha shumise zwiḽiwa zwo fhambanaho kha u sumbedzela, sa tsumbo: mu-rambo; ma-vhele, vhu-rotho.

3. **Kha vha mone ni kiḽasi vha ri vhagudi vha:**
   a. Vhandelele madzina avho, sa tsumbo: Mu-ku-ndi
   b. Kha vha bule mubvumo wa u thoma wa madzina a vhagudi, sa tsumbo: /m/
   c. Kha vha zwi modeḽe (sumbedzele) kha vhana vha mbo ḓi nga u thoma nga vhagudi vha no konesa.

4. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi u ṱoḓa thuso ya u khunyeledza mishumo vhuvhili hayo.
2 = Mugudi u khunyeledza mushumo muthihi nga eṱhe.
3 = Mugudi u khunyeledza mishumo vhuvhili hayo nga eṱhe.

Muṅwalo: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/u pima u vhumba maḽeḓere.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
   b. Kha vha phakhele mabammbiri na khirayoni dza phula kana penisela.
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwale:**
   - Maḽeḓere ane vha a ḓivha.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi u ṅwala maḽeḓere a re fhasi ha a 10, kana ho ḓalesa vhukhakhi kha kuvhumbelwe kwa maḽeḓere.
2 = Mugudi u ṅwala maḽeḓere a 10–15, hu nga vha hu na vhukhakhi kha kuvhumbelwe kwa maḽeḓere.
3 = Mugudi u ṅwala maḽeḓere a no fhira a 15, vhunzhi ha maḽeḓere o vhumbiwa nga ngona.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 1

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Ḓuvha ḽa u thoma ḽa Orilwela*
   b. Kha vha ri: *Tshiṱori itshi tshi amba nga ha Orilwela, musidzana a re na mazhuluzhulu a u thoma Gireidi ya 1. Ri vhala nga ha uri u ḓipfha nga nḓilaḓe a sa athu thoma tshikolo, ha tevhela uri u ḓipfha hani musi o no thoma tshikolo.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U ṱumanya
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U linga ha u ranga/ ha mutheo: U pfhesesa luambo lwa oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

Tshiṱori tsha u anetshela vhagudi kana tsha u vhalela nṱha

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima u pfhesesa luambo lwa oraḽa. (Nzhele: Mushumo uyu u dovhololwa u itela uri vha kone u thetshelesa phindulo dza vhagudi vhoṱhe.)**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
2. **Kha vha anetshele kana u vhalela vhagudi tshiṱori (minete ya 5).**
   a. Kha vha ri vhagudi nga muthihi nga muthihi vha fhindule mbudziso dza u elelwa dzi re khagala, sa tsumbo: nnyi. lini. ngafhi. mini.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi ha koni u fhindula mbudziso nga ngona.
2 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona fhedzi hu na u timatima.
3 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona nahone nga u ṱavhanya.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḑivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 2.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *tshikolo: Fhethu hune vhana vha guda hone vhe na mugudisi na khonani dzavho.*
      - *ofha: Zwine na pfha zwone musi ni tshi humbula uri ni nga vhaisala/ vhaiswa.*
      - *-u thoma: Tsha u thoma kha zwoṱhe; tsha u thoma kha muduba.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima foniki.**
   (Kha vha vhe na nzhele uri nyito iyi i a dovhololwa u itela uri vha kone u linga/ u pima vhagudi nga muthihi nga muthihi.)
   a. Kha vha dzudzanye kiḽasi uri hu fhedziswe nyolo kana nyito ya u tou ṅwala.
   b. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe ṱafulani nga muthihi nga muthihi.
   c. Kha vha vhe vhe na mutevhe wa maḽeḓere a aḽfabethe a luambo lwa havho, o ṅwalwaho nga muṅwalo u no vhonala, mudenya.
2. **Kha vha sumbe ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi vha ri mugudi a vhale ḽeḓere iḽo (mubvumo uyo).**
   a. Kha vha ṅwale fhasi maḽeḓere ane mugudi a balelwa u a vhala.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 0–8 nga ngona.
2 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 9–18 nga ngona.
3 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 19 nga ngona.

Muṅwalo: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/u pima mbumbo ya mbalo.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
   b. Kha vha phakhele mabammbiri na khirayoni dza phula kana penisela.
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwale:**
   Nomboro u thoma kha 0 u swika kha 9
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi u ṅwala nomboro dza 4, kana ho ḓalesa vhukhakhi kha mbumbo ya mbalo.
2 = Mugudi u ṅwala nomboro 4–7, ho ḓalesa vhukhakhi kha mbumbo ya mbalo.
3 = Mugudi u ṅwala nomboro dzi no fhira dza 7, vhunzhi ha nomboro ho vhumbwa nga ngona.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 3

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Ḓuvha ḽa u thoma ḽa Orilwela*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U linga ha u ranga/ ha mutheo: U pfhesesa luambo lwa oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

Tshiṱori tsha u anetshela vhagudi kana tsha u vhalela nṱha

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima u pfhesesa luambo lwa oraḽa. (Kha vha dovholole nyito).**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
2. **Kha vha anetshele kana u vhalela vhagudi tshiṱori (minete ya 5).**
   a. Kha vha ri vhagudi nga muthihi nga muthihi vha fhindule mbudziso dza u elelwa dzi re khagala, sa tsumbo: nnyi, lini, ngafhi, mini.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi ha koni u fhindula mbudziso nga ngona.
2 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona fhedzi hu na u timatima.
3 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona nahone nga u ṱavhanya.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḑivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi na u rera nga thero ya tshifanyiso

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *yunifomo: Zwiambaro zwo khetheaho zwine na ambara ni tshi ya tshikoloni kana u sumbedza uri ni kha tshigwada/thimu.*
      - *mukhwama: Bege ya u tou beba ya u fara bugu na zwiṅwe zwithu zwaṉu.*
      - *lugani: U ḓilugisela zwiṅwe zwithu, sa u dzhenisa zwithu mukhwamani waṉu ni sa athu ya tshikoloni.*
   b. Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
2. **U fhaṱa kha ndivho ndivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi mafhungo a tevhelaho nga ha tshifanyiso:
      - *Matsheloni maṅwe na maṅwe kha vhege, vhana vhoṱhe kha ḽifhasi vha ḓilugisela u ya tshikoloni.*
      - *Vha dzhenisa zwithu zwine vha zwi toda tshikoloni kha bege dzavho na mikhwamani: bugu, penisela na ruḽa.*
      - *Shangoni ḽoṱhe, vhana vhoṱhe vha guda kha mugudisi vhe kilasirumuni.*
3. **Kha vha rere nga thero ya tshifanyiso.**
   a. Kha vha shumise mbudziso dzi tevhelaho u itela u rera nga tshifanyiso nga ndila i tevhelaho:
      - Kha vha vhudzise mbudziso ya u thoma.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri vha rere nga mbudziso na phathinara dzavho.
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
      - Kha vha fhaṱe ndivho ine vhagudi vha vha vho no vha nayo nga u lulamisa u sa pfhesesana na nga u kovhelana mafhungo a elanaho na thero.
      - Kha vha dovholole maitele aya na mbudziso dzoṱhe.
4. **Mbudziso:**
   a. Vhana vha ita mini vha tshi ḓilugisela u ya tshikoloni ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe?
   b. Ni wana zwithuḓe kiḽasirumuni?
   c. Ndi zwithuḓe zwi no itea tshikoloni?

Foniki: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima foniki. (Kha vha dovholole nyito).**
   a. Kha vha dzudzanye kiḽasi uri hu fhedziswe nyolo kana nyito ya u tou ṅwala.
   b. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe ṱafulani nga muthihi nga muthihi.
   c. Kha vha vhe vhe na mutevhe wa maḽeḓere a aḽfabethe a luambo lwa havho, o ṅwalwaho nga muṅwalo u no vhonala, mudenya.
2. **Kha vha sumbe ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi vha ri mugudi a vhale ḽeḓere iḽo (mubvumo uyo).**
   a. Kha vha ṅwale fhasi maḽeḓere ane mugudi a balelwa u a vhala.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 0–8 nga ngona.
2 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 9–18 nga ngona.
3 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 19 nga ngona.

Muṅwalo: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/u pima u kopolola na ndango.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
   b. Kha vha phakhele mabammbiri na khirayoni dza phula kana penisela.
2. **Kha vha vhe vhe na mutevhe wa maḽeḓere a aḽfabethe a luambo lwa havho, o ṅwalwaho nga muṅwalo u no vhonala, mudenya:**
   - Phetheni i sa konḓi, sa tsumbo:

   a. Kha vha vhudze vhagudi vha kopololele phetheni iyi kha mabammbiri avho.
   b. Vha tea u lingedza uri phetheni i dzule i saizi nthihi I fanaho.
   c. Vha tea u ita phetheni yavho i tshi thoma kha lurumbu luṅwe lwa siaṱari i tshi ya kha luḽa luṅwe lurumbu.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi ha khunyeledzi mushumo. Hu na vhukhakhi kha u kopolola. Saizi yo fhambana.
2 = Mugudi ha khunyeledzi mushumo KANA hu na vhukhakhi kha u kopolola. Saizi i a fana hunzhi.
3 = Mugudi u khunyeledza mushumo nga ngona. Saizi i a fana.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa 3

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ḓuvha ḽa u thoma ḽa Orilwela*
   d. Kha vha ri: *Tshiṱori itshi tshi amba nga ha Orilwela, musidzana a re na mazhuluzhulu a u thoma Gireidi ya 1. Ri vhala nga ha uri u ḓipfha nga nḓilaḓe a sa athu thoma tshikolo, ha tevhela uri u ḓipfha hani musi o no thoma tshikolo.*

2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muńwe muthu ane na mu ḓivha?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ḽebuḽe: Dzina

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa ḽeḓere danzi / ḽihulwane mathomoni a dzina ḽa muthu.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Mmbwa yanga i pfhi Tshamaṱo.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha engedze ḽebuḽu 1–2.
   b. Kha vha ri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwe ra ḓipfhisa zwone nga ḓuvha ḽa u thoma tshikoloni.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ndo pfha ndo/ ndi na... nga ḓuvha ḽa u thoma tshikoloni.
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Inwi nga ḓuvha ḽa u thoma tshikoloni.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi ndila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa ndila: U linga ha u ranga/ ha mutheo: U pfhesesa luambo lwa oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

Tshiṱori tsha u anetshela vhagudi kana tsha u vhalela nṱha

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima u pfhesesa luambo lwa oraḽa. (Kha vha dovholole nyito).**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
2. **Kha vha anetshele kana u vhalela vhagudi tshiṱori (minete ya 5).**
   a. Kha vha ri vhagudi nga muthihi nga muthihi vha fhindule mbudziso dza u elelwa dzi re khagala, sa tsumbo: nnyi, lini, ngafhi, mini.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi ha koni u fhindula mbudziso nga ngona.
2 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona fhedzi hu na u timatima.
3 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona nahone nga u ṱavhanya.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḑivhaipfhi yavho, nḑivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima foniki. (Kha vha dovholole nyito).**
   a. Kha vha dzudzanye kiḽasi uri hu fhedziswe nyolo kana nyito ya u tou ṅwala.
   b. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe ṱafulani nga muthihi nga muthihi.
   c. Kha vha vhe vhe na mutevhe wa maḽeḓere a aḽfabethe a luambo lwa havho, o ṅwalwaho nga muṅwalo u no vhonala, mudenya.
2. **Kha vha sumbe ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi vha ri mugudi a vhale ḽeḓere iḽo (mubvumo uyo).**
   a. Kha vha ṅwale fhasi maḽeḓere ane mugudi a balelwa u a vhala.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 0–8 nga ngona.
2 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 9–18 nga ngona.
3 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 19 nga ngona.

Muṅwalo: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/u pima u kopolola na ndango.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
   b. Kha vha phakhele mabammbiri na khirayoni dza phula kana penisela.
2. **Kha vha vhe vhe na mutevhe wa maḽeḓere a aḽfabethe a luambo lwa havho, o ṅwalwaho nga muṅwalo u no vhonala, mudenya:**
   • Dzina ḽa kiḽasi, sa tsumbo: Gireidi ya 1 B
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha kopololele maipfhi kha mabammbiri avho.
   b. Maḽeḓere avho a tea u dzula e kha saizi i no lingana.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi ha khunyeledzi mushumo. Hu na vhukhakhi kha u kopolola. Saizi yo fhambana.
2 = Mugudi ha khunyeledzi mushumo KANA hu na vhukhakhi kha u kopolola. Saizi i a fana hunzhi.
3 = Mugudi u khunyeledza mushumo nga ngona. Saizi i a fana.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 3

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ḓuvha ḽa u thoma ḽa Orilwela*
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?
2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ḽebuḽe: Dzina

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwe ra ḓipfhisa zwone nga ḓuvha ḽa u thoma tshikoloni.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: takala, ṱungufhala, mazhuluzhulu
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome u ṅwala kha bugu dzavho nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U linga ha u ranga/ ha mutheo: U pfhesesa luambo lwa oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

Tshiṱori tsha u anetshela vhagudi kana tsha u vhalela nṱha

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima u pfhesesa luambo lwa oraḽa. (Kha vha dovholole nyito).**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
2. **Kha vha anetshele kana u vhalela vhagudi tshiṱori (minete ya 5).**
   a. Kha vha ri vhagudi nga muthihi nga muthihi vha fhindule mbudziso dza u elelwa dzi re khagala, sa tsumbo: nnyi. lini. ngafhi. mini.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi ha koni u fhindula mbudziso nga ngona.
2 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona fhedzi hu na u timatima.
3 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona nahone nga u ṱavhanya.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela musi...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: U linga ha u ranga/ ha mutheo

TSHIFHINGA:
Minete ya 15

ZWISHU-MISWA:
Bugu ya u Linga

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima foniki. (Kha vha dovhohole nyito).**
   a. Kha vha dzudzanye kiḽasi uri hu fhedziswe nyolo kana nyito ya u tou ṅwala.
   b. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe ṱafulani nga muthihi nga muthihi.
   c. Kha vha vhe vhe na mutevhe wa maḽeḓere a aḽfabethe a luambo lwa havho, o ṅwalwaho nga muṅwalo u no vhonala, mudenya.
2. **Kha vha sumbe ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi vha ri mugudi a vhale ḽeḓere iḽo (mubvumo uyo).**
   a. Kha vha ṅwale fhasi maḽeḓere ane mugudi a balelwa u a vhala.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 0–8 nga ngona.
2 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 9–18 nga ngona.
3 = Mugudi u vhala maḽeḓere a 19 nga ngona.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 3

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ḓuvha ḽa u thoma ḽa Orilwela*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ola na u ḽebuḽa tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha bonyolole maṱo vha ri: Tshipiḓa tshine nda tshi funesa kha tshiṱori ndi musi...
   c. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   d. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa konḓi kha bodo. Musi vha tshi khou ola, kha vha ṱalutshedze zwine vha khou ola.
   e. Kha vha engedze ḽebuḽu dza 1–2.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṋu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha haseledze nga phindulo dzavho na phathinara dzavho.
   d. Nga murahu, kha vha laedze vhagudi u ola tshipiḓa itshi tsha tshiṱori kha bugu dzavho dza u nḓowedzo.
   e. Kha vha thuse vhagudi u engedza ḽebuḽu dza 1–2 kha zwifanyiso zwavho.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ḽebuḽe: Dzina

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani zwidodombedzwa kha nyolo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U linga ha u ranga/ ha mutheo: U pfhesesa luambo lwa oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

Tshiṱori tsha u anetshela vhagudi kana tsha u vhalela nṱha

1. **Kha vha shumise tshifhinga itshi kha u linga/ u pima u pfhesesa luambo lwa oraḽa. (Kha vha dovholole nyito).**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha vha thetshelese.
2. **Kha vha anetshele kana u vhalela vhagudi tshiṱori (minete ya 5).**
   a. Kha vha ri vhagudi nga muthihi nga muthihi vha fhindule mbudziso dza u elelwa dzi re khagala, sa tsumbo: nnyi. lini. ngafhi. mini.
3. **Zwiṱalusi zwa tshikalo tsha vhukoni:**

1 = Mugudi ha koni u fhindula mbudziso nga ngona.
2 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona fhedzi hu na u timatima.
3 = Mugudi u fhindula mbudziso nga ngona nahone nga u ṱavhanya.

Nzhele: Kha vha shumise mvelelo dza u linga ha u ranga/ ha mutheo kha:

- U dzudza vhagudi vhe kha phere dza vhukoni ho vanganaho
- U dzudzanya vhagudi kha zwigwada zwa vhukoni hu no lingana musi wa U vhala ha Tshigwada hu na u sumbiwa Nḓila

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Nyito ya u n̂ekedza u Amba / Oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Vhagudi vho nangiwaho vha tea u d̂a na tshithu kana tshifanyiso tsha nyito ya ‘Sumbedzani ni ambe’

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha lavhelese vhagudiswa ngavho vha tshi ita nyito ya u n̂ekedza u amba / Oraḽa.**
2. **Kha vha humbudze vhagudi mushumo u tevhelaho: Sumbedzani ni ambe**
   a. Kha vha imisele nt̂ha tshithu kana tshifanyiso tshe vha d̂a natsho u itela u ri sumbedza.
   b. Kha vha ri vhudze nga ha tshithu tshenetsho kana tshifanyiso. Kha vha ambe uri:
      - N̂amusi ndi d̂o ni vhudza nga ha...
      - Ndi... (muelo, muvhala, tshileme, vhuvha, na zwiṅwevho.)
      - I shumiswa u...
      - Ndi a tshi takalela ngauri...
   c. Nga murahu, kha vha vhudzise kiḽasi: Naa hu na mbudziso?
   d. Arali hu na ane a vha na mbudziso, kha vha lingedze nga nungo dzot̂he u i fhindula.
3. **Kha vha humbudze vhagudi zwikili zwi tevhelaho zwa u n̂ekedza u amba:**
   a. Musi vha tshi khou and̂adza vha humbule u:
      - U fara tshithu kana tshifanyiso tshavho uri muṅwe na muṅwe a tshi vhone.
      - Kha vha ambe mafhungo avho nga mutevhe wo teaho
      - Kha vha ambe tshithu luthihi – vha songo dovhololа
      - Kha vha ambele nt̂ha, nga ipfhi ḽi pfhalaho.
4. **Kha vha vhidze vhagudi vho nangiwaho nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa.**
   a. Kha vha fhat̂e fulufhelo ḽa mugudi muṅwe na muṅwe nga u vha livhuwa kha u ita nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa na nga u n̂ea vhupfhiwa havhud̂i ha mvelelo dzavho.
   b. Mafheloni a ngudo, kha vha n̂ee kiḽasi nyangaredzo ya vhupfhiwa havhud̂i ha mvelelo dzavho u itela u khwinisa u n̂ekedza u amba / oraḽa. Sa tsumbo: Ndo vha ndi tshi khou kundelwa u pfha vhaṅwe vha vhoiwe. Ndi khou humbela uri ni lingedze u isa maipfhi a vhoiwe nt̂ha uri ni pfhale – ri tea u pfha zwine na khou amba ngazwo.

Foniki: Kha vha ḓisise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: a

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: a

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *a*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *a*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *a*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo: apula, aini.

Muṅwalo: Kha vha ḓisise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u monisela zwinungo kha tshanḓa tsha uḽa na tsha monde.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *a*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *a*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *a*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṋu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *a*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṋu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 13

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, Ṱ*ham*angamarifhi yanga, a no pfhi Li Wei
   b. Kha vha ri: Ṱ*hamang*amarifhi ndi vhathu vhana vha dzula mashangoni o fhambanaho u mona na ḽifhasi vhane vha ita vhukonani nga u ńwalelana marifhi. Kha tshiṱori itshi, ri vhala nga ha kiḽasi i re Afrika Tshipembe ya vhana vha Gireidi ya 1 vha re na ṱhamangamarifhi dzi re China. Musi mugudisi wavho a sa athu vha ṋea marifhi avho, u vha vhudza nga zwikolo zwa China.
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U ṱumanya
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

- Kha vha shumise tshifhinga itshi u gudisa vhagudi nga ha maitele na tsumbanḓila ya U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila.
- Kha vha shumise tshifhinga itshi u gudisa vhagudi nga ha maitele na tsumbanḓila ya U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila.

Nzudzanyo

1. Musi tshifhinga tsha U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila tshi tshi thoma, kha vha topole na u gudisa vhaṱoli (dzimonitha) uri vha kone u ṋetshedza:
   - Bugu dza u Vhala dza Thikho
   - Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi
2. Kha vha gudise vhagudi u vula Bugu dza u Vhala dza Thikho na bugu dza nḓowedzo kha siaṱari ḽo teaho.
3. Kha vha ṱalutshedze uri u bva kha Vhege ya 5, nga tshifhinga tsha U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila, vhagudi vha ḓo shuma nga vhavhilivhavhili u itela u fhedza mishumo kha Bugu ya u Vhala ya Thikho.

U vhala nga Vhavhili.

1. Kha vha vhudze vhagudi uri u bva kha Vhege ya 5, vha ḓo shumisana na we vha dzula nae fhedzisa mishumo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.
3. Kha vha vha thuse u ṱalula mushumo muṅwe na muṅwe, na u pfhesesa zwine zwa fanela u itwa.

U thoma sumbanḓila dza U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila

1. Kha vha gudise vhagudi nga ha sethe ya sumbanḓila ine ya shuma kha inwi na kha nyimele yaṋu.
2. Izwi zwi fanela u katela tsumbanḓila dzi ngaho:
   a. Ni tshintshane u vhala na u thetshelesa musi ni tshi shuma na phathinara yaṋu.
   b. Kha vha shumise ipfhi ḽavho ḽa nga ngomu / ipfhi ḽa ḽeveḽe ya 1 / ipfhi ḽa u hevhedza.
   c. Ni songo fhela mbilu nahone ni thuse phathinara yaṋu.
   d. Ni songo imisa tshanḓa kana u dina mudededzi musi vha tshi khou thetshelesa uri vha vhale.
   e. Arali ni tshi ṱoḓa u ya thoiḽete, shumisani Thendelo ya U ya Thoiḽethe.
   f. Arali ni tshi khou kundelwa, fhirelani kha nyito i no tevhela. Humbelani mugudisi uri vha ni thuse musi vhe na tshifhinga.

U khunyeledza ngudo

1. Kha vha gudise vhagudi u vala Bugu ya u Vhala ya Thikho na bugu dza nḓowenḓowe.
2. Kha vha gudise dzimonithara uri vha kuvhanganye bugu nga u ṱavhanya nahone vho fhumula vha dzi vhuedzedze kha shelufu yavho.
3. Kha vha livhuwe vhagudi kha u ḓidina havho. Kha vha sumbedze zwithu zwi si gathi zwe zwa itwa zwavhuḓi.

Kha vha nweledze rothini na tsumbanḓila kha vhagudi.

1. Kha vha shumise maitele aya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa vhege mbili.
2. U itela uri U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila i shume zwavhuḓi, vhagudi vha tea u ḓivha zwine zwa lavhelelwa khavho na nḓila ine vha fanela u ḓifara ngayo.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 2.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *China: Shango ḽihuluhulu ḽi re Asia. Hu dzula vhathu vhanzhivhanzhi; hu wanala zwiḽiwa zwo fhambanaho na nyambo nnzhinnzhi.*
      - *-guda: U wanulusa nga zwithu zwiswa na u ita zwithu zwe wa vha u sa koni u zwi ita u thomani.*
      - *vhurifhi: Mulaedza une na tou ṅwala kha bammbiri na u rumela muṅwe muthu.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: a

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *a*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *a*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *a*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. apula, aini.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *A*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *A*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *A*
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *A*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 15

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Ṱhamangamarifhi yanga, a no pfhi Li Wei*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovhololе maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṭhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **U lugisela vhagudi u anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu ya u Vhala ya Thikho kha siaṱari ḽa 5.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha lavhelese tshifanyiso.**
   a. Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi mini zwine na khou vhona kha tshifanyiso itshi?
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri muṅwe na muṅwe wavho u tea u sika nganeapfhufhi nga ha tshifanyiso.**
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha nga sika hani tshiṱori tshavho. Kha vha vha vhudze uri:**
   a. Vha ṋee mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe dzina kha tshiṱori.
   b. Kha vha ambe hune mafhungo a khou bvelela hone.
   c. Tshiṱori tshaṋu tshi fanela u vha na mathomo, mutumbu na magumo.
   d. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza tshipiḓa tsha tshiṱori tshaṋu fhedzi.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mathomo a tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mutumbu wa tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza magumo a tshiṱori tshaṋu.
   e. Ni nga thoma tshiṱori tshaṋu nga u ri:
      a. Aḽamu a yo ngo lila...
      b. Tshikolo tshi tshi bva...
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha khunyeledze nyito.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi uri vha humbule nga ha tshiṱori tshavho vho fhumula.
   b. U bva afho, kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u anetshela tshigwada tshavho zwiṱori zwavho. Vha nga shumisa 'thanda ya u amba kana tombo' kha hezwi.
   c. Musi vhagudi vha tshi khou bvela phanḓa na u amba, kha vha tshimbile na kiḽasi vha thetshelese.
6. **Kha vha pendele ngudo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhidze mugudi muthihi uri a kovhelane tshiṱori tshawe na kiḽasi kana vha vhudzise vhagudi vha 1–2 mbudziso nga ha zwiṱori zwa tshigwada tshavho.
      - Kha vha vhudzise uri: Tshiṱori tsha X tsho vha tshi tshi amba nga ha mini?
      - Kha vha vhudzise uri: Ndi zwifhio zwe na zwi takalela kha tshiṱori tsha X?

b. Kha vha n̓ee kil̓asi nyangaredzo ya mvelelo u itela u khwin̓isa tshit̓ori tshavho.
Sa tsumbo: Kanzhi, mathomoni a tshit̓ori, ri amba nga ha uri tshit̓ori tshi khou bvelela ngafhi, na uri vhabvumbedzwa ndi vhonnyi. Tshifhingani tshi d̓aho, lingedzani u katela enea mafhungo kha mafhungo an̓u.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garat̓a ya Firizi: a

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *a*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garat̓a ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *a*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi l̓ine l̓a thoma nga / kana l̓a shumisa mubvumo, *a*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. apula, aini.

Muṅwalo: Kha vha ite nd̓owend̓owe ya Muṅwalo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha t̓hogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha model̓e muṅwalo:** *a*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi uri vha ṅwala hani l̓ed̓ere kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha t̓aluse hune nomboro iṅwe na iṅwe ya thoma hone, hune ya livha hone na hune ya fhela hone.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha ṅwale rou t̓hukhu ya mal̓ed̓ere, vha tshi khou model̓a kana u sumbedza nd̓ila ya u sia tshikhala tsha munwe muthihi vhukati ha mal̓ed̓ere.
   d. Kha vha dovhololе maitele aya vha tshi khou model̓a nd̓ila ya u ṅwala: *A*
3. **Kha vha vhudze vhagudi u ṅwala kha bugu dzavho dza nd̓owedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya l̓ed̓ere l̓it̓uku a
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya l̓ed̓ere danzi / l̓ihulwane A
   c. Kha vha tshimbile na kil̓asi vha tshi sedza mugudiswa muṅwe na muṅwe: vha sedze u vhumbwa ha mal̓ed̓ere na zwikhala.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 15

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ṱhamangamarifhi yanga, a no pfhi Li Wei*
   d. Kha vha ri: Ṱ*hamang*amarifhi ndi vhathu vhana vha dzula mashangoni o fhambanaho u mona na ḽifhasi vhane vha ita vhukonani nga u ṅwalelana marifhi. Kha tshiṱori itshi, ri vhala nga ha kiḽasi i re Afrika Tshipembe ya vhana vha Gireidi ya 1 vha re na ṱhamangamarifhi dzi re China. Musi mugudisi wavho a sa athu vha ṋea marifhi avho, u vha vhudza nga zwikolo zwa China.
   e. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 63

Fureme ya u ṅwala:

Ndi ya nga...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa ḽeḓere danzi / ḽihulwane mathomoni a fhungo.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Roṱhe ri ya tshikoloni.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale fhungo ḽithihi.
   b. Kha vha ri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwine ra ya tshikoloni ngazwo.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Nṋe ndi ya tshikoloni nga...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Zwine na ya tshikoloni ngazwo.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ndi ḽeḓeredanzi / ḽihulwane.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.

Mafhelo a D̓uvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa d̓ivhaipfhi yavho, nd̓ivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: a

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *a*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 26.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṋetshedza thikhedzo ho teaho.

Muṅwalo: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ite nyito ya Muṅwalo kha i re Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 28.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṋetshedza thikhedzo ho teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 15

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ṱhamangamarifhi yanga, a no pfhi Li Wei*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 63

Fureme ya u ṅwala:

Ndi ya nga...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwine ra ya tshikoloni ngazwo.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: nga milenzhe, nga thekhisi, nga bisi
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha vule siaṱari ḽo teaho kha bugu dzavho dza Mushumo dza DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovhololе maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṭhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: a

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *a*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *a*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *a*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo: apula, aini.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 15

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ṱhamangamarifhi yanga, a no pfhi Li Wei*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ṋea manweledzo a tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha ri: Musi ri tshi ṋea manweledzo a tshiṱori, ri tea u ri:
      - Tshiṱori tshi amba nga ha mini
      - Zwe nda zwi takalela nga ha tshiṱori
      - Zwe nda zwi guda kha tshiṱori
   b. Nga u tou pfhufhifhadza vha ambe phindulo dzavho dza mbudziso idzi.
   c. Kha vha lingedze u sa nanga phindulo dzi re khagala dza tsumbo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha manweledzo avho, vha songo kopa tsumbo yavho.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome phindulo dzavho nga heyi nḓila:
      - Tshiṱori tshi amba nga ha...
      - Ndo takalela...
      - Ndo guda...
   c. Tshi tevhelaho, kha vha laedze vhagudi uri vha kovhelane manweledzo na phathinara yavho.
   d. Musi vhagudi vha tshi kovhelana manweledzo avho, vha tshimbile na kilasi vha ṋee thikhedzo ine ya ṱoḓea.
   e. Mafheloni a ngudo, kha vha vhidze vhagudi vha 1–2 uri vha kovhelane manweledzo avho na kiḽasi.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   - Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 63

Fureme ya u ṅwala:

Ndi ya nga...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani zwidodombedzwa kha nyolo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha ḓivhadze thero

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwa u ṱana thero

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele u ṱana thero:** *Miṱa yashu*
2. **Kha vha vhudzise mbudzisoṱhalutshedzi kha u ṱuṱula nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   - *Vhathu vha muṱa wa haṋu vhane na dzula navho ndi vhonnyi?*
   - *Ni vhona u nga zwi a takadza u vha na muṱa muhulwane kana muṱuku? Nga mini?*
   - *Zwiṅwe zwa zwithu zwine na zwi ita na vha muṱa wa haṋu ndi zwifhio?*
3. **Kha vha ite mapa wa muhumbulo vha tshi shumisa mbudziso idzi na phindulo dza vhagudi.**
4. **Kha vha engedze nga phindulo dzavho kha mapa wa muhumbulo u itela u engedza nḓivho ya vhagudi.**
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 6.**
6. **Kha vha vhudze vhagudi vha sumbe kha zwipfhumisa luambo zwa thero.**
   a. Kha vha vhalele nṱha zwipfhumisaluambo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhale navho, kana vha tou tevhedzela vhone musi vha tshi khou vhala:
   “Muṱa a u tou vha wa khwine, ndi tshiṅwe na tshiṅwe.”
   Nga Michael J. Fox
7. **Kha vha rere na vhagudi nga ha zwipfhumisaluambo.**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ni nga mmbudza uri izwi zwi amba mini? / Ni nga kona u wana phindulo?
   b. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi uri vha ṋekane mihumbulo.
   c. Kha vha ṱalutshedze ṱhalutshedzo kana vha ṋee phindulo nga nḓila i tevhelaho: Khothesheni heyi i amba uri muṱa ndi fhethu hu ne ra wana lufu na thikhedzo. Vha muṱa vha a vha hone naho. Tshifhinga tshoṱhe ri tea u dhia muṱa u wa ndeme.

Foniki: Kha vha ḓisise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: b

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: b

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *b*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *b*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *b*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo: bola, bufho.

Muṅwalo: Kha vha ḓisise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *b*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *b*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *b*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṋu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *b*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṋu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 25

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Tshi*vhingwi tshi ṱunywa mavhudzi
   b. Kha vha ri: *Tshiṱorini itshi, ri angana na khaladzi na khaladzi, Marie na Josh. Afha tshiṱorini, Josh u lingedza u ita tshiṅwe tshithu tshi no ḓo takadza khaladzi awe. Ri kona u vhona uri khaladzi na khaladzi vha nga sinyusana na u ṅańisana, na uri vha nga hangwelana hani.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

- Kha vha shumise tshifhinga itshi u gudisa vhagudi nga ha maitele na tsumbanḓila ya U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila.
- Kha vha shumise tshifhinga itshi u gudisa vhagudi nga ha maitele na tsumbanḓila ya U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila.

Nzudzanyo

1. Musi tshifhinga tsha U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila tshi tshi thoma, kha vha topole na u gudisa vhaṱoli (dzimonitha) uri vha kone u ṋetshedza:
   - Bugu dza u Vhala dza Thikho
   - Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi
2. Kha vha gudise vhagudi u vula Bugu dza u Vhala dza Thikho na bugu dza nḓowedzo kha siaṱari ḽo teaho.
3. Kha vha ṱalutshedze uri u bva kha Vhege ya 5, nga tshifhinga tsha U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila, vhagudi vha ḓo shuma nga vhavhilivhavhili u itela u fhedza mishumo kha Bugu ya u Vhala ya Thikho.

U vhala nga Vhavhili.

1. Kha vha vhudze vhagudi uri u bva kha Vhege ya 5, vha ḓo shumisana na we vha dzula nae fhedzisa mishumo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.
3. Kha vha vha thuse u ṱalula mushumo muṅwe na muṅwe, na u pfhesesa zwine zwa fanela u itwa.

U thoma sumbanḓila dza U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila

1. Kha vha gudise vhagudi nga ha sethe ya sumbanḓila ine ya shuma kha inwi na kha nyimele yaṋu.
2. Izwi zwi fanela u katela tsumbanḓila dzi ngaho:
   a. Ni tshintshane u vhala na u thetshelesa musi ni tshi shuma na phathinara yaṋu.
   b. Kha vha shumise ipfhi ḽavho ḽa nga ngomu / ipfhi ḽa ḽeveḽe ya 1 / ipfhi ḽa u hevhedza.
   c. Ni songo fhela mbilu nahone ni thuse phathinara yaṋu.
   d. Ni songo imisa tshanḓa kana u dina mudededzi musi vha tshi khou thetshelesa uri vha vhale.
   e. Arali ni tshi ṱoḓa u ya thoiḽete, shumisani Thendelo ya U ya Thoiḽethe.
   f. Arali ni tshi khou kundelwa, fhirelani kha nyito i no tevhela. Humbelani mugudisi uri vha ni thuse musi vhe na tshifhinga.

U khunyeledza ngudo

1. Kha vha gudise vhagudi u vala Bugu ya u Vhala ya Thikho na bugu dza nḓowenḓowe.
2. Kha vha gudise dzimonithara uri vha kuvhanganye bugu nga u ṱavhanya nahone vho fhumula vha dzi vhuedzedze kha shelufu yavho.
3. Kha vha livhuwe vhagudi kha u ḓidina havho. Kha vha sumbedze zwithu zwi si gathi zwe zwa itwa zwavhuḓi.

Kha vha nweledze rothini na tsumbanḓila kha vhagudi.

1. Kha vha shumise maitele aya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa vhege mbili.
2. U itela uri U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila i shume zwavhuḓi, vhagudi vha tea u ḓivha zwine zwa lavhelelwa khavho na nḓila ine vha fanela u ḓifara ngayo.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 6.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *muṱa: Vhathu vhane na dzula navho nahone vha tshi ni ṱhogomela, sa vhabebi, dzikhaladzi, vharathu na vhakoma na vhomakhulu.*
      - *-ṱunywa mavhudzi/gerwa mavhudzi: Musi u tshi fhungudzwa mavhudzi nge a geriwa nga tshigero tsha mpato.*
      - *-khetheaho/tshipentshela: Tshithu tshi sa fani na tshiṅwe, kana tshi songo ḓoweleaho.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vhanganya/ṱanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: b

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *b*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhohole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṱanganyisa / vhanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: *a, b*
   b. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe vha ambe mubvumo.
   c. Kha vha ṱanganye / vhanganya maṅwe a aya maḽeḓere u itela u fhaṱa ipfhi.
      - Sa tsumbo: b-a = ba
   d. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo, vha kone u ṅwala fhasi.
   e. Kha vha dovhohole maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   f. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṱanganyisa / vhanganya mibvumo. Tsha u fhedzisela kha vha vhale ipfhi.
   g. Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi vha ḓe hu re na bodo uri vha vhumbe maipfhi avho.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *B*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *B*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *B*
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṉu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *B*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṉu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 27

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Tshi*vhingwi tshi ṱunywa mavhudzi
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi na u rera nga thero ya tshifanyiso

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *shaka: Vhathu vha re muṱani wa haṋu, sa vhabebi, makhadzi, mmane, malume kana makhulu.*
      - *vhushaka na: Vhathu vha re muṱani muthihi vha na vhushaka.*
      - *vhana vha muthu muthihi: Mukomana, murathu, khaladzi.*

   b. Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi l̓iṅwe na l̓iṅwe.

2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari l̓a 8.
   b. Kha vha vhudze vhagudi mafhungo a tevhelaho nga ha tshifanyiso:
      - *Hu na tshaka nnzhi dzo fhambanaho dza miṱa. Muṱa u nga vha na mubebi muthihi, vhabebi vhavhili, vhomakhulu, vhabebi vha u tou adoptha kana vhabebi vha sa dzuli vhoṱhe.*
      - *Khonani ndi vhathu vhane na nanga u tamba navho, fhedzi vha muṱa ndi vhathu vhane vha u londa, vha dzula muṱani/muḓini wa haṋu kana vha na vhushaka na inwi.*
      - *Miṱa yo fhambana nga nḓila nnzhi. Muṱa u fhaṱwa nga lufuno na u londana. Miṱa i a thusana, u tsireledzana na u kovhekana zwithu.*

3. **Kha vha rere nga thero ya tshifanyiso.**
   a. Kha vha shumise mbudziso dzi tevhelaho u itela u rera nga tshifanyiso nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha vhudzise mbudziso ya u thoma.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri vha rere nga mbudziso na phathinara dzavho.
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
      - Kha vha fhaṱe nḓivho ine vhagudi vha vha vho no vha nayo nga u lulamisa u sa pfhesesana na nga u kovhelana mafhungo a elanaho na thero.
      - Kha vha dovholole maitele aya na mbudziso dzoṱhe.

4. **Mbudziso:**
   a. Vhathu vha re muṱani wa hanu ndi vhonnyi?
   b. Phambano ndi ifhio vhukati ha miraḓo ya muṱa na khonani?
   c. Miṱa yo fhambana nga nḓḓila ifhio?

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vanganya/ṱanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: b

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *b*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṱanganya / vanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: ba, baba
   b. Kha vha ṱanganye / vanganya ḽeḓere ḽa u thoma.
   c. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo uyo.
   d. Kha vha dovholole maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   e. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṱanganyisa / vanganya mibvumo.
   f. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi kha bodo u itela u ṱanganya / vanganya maṅwe maipfhi.

Muṅwalo: Kha vha ite nḓowenḓowe ya Muṅwalo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra ḽi onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe muṅwalo:** *b*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi uri vha ṅwala hani ḽeḓere kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune nomboro iṅwe na iṅwe ya thoma hone, hune ya livha hone na hune ya fhela hone.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha ṅwale rou ṱhukhu ya maḽeḓere, vha tshi khou modeḽa kana u sumbedza nḓila ya u sia tshikhala tsha munwe muthihi vhukati ha maḽeḓere.
   d. Kha vha dovholole maitele aya vha tshi khou modeḽa nḓila ya u ṅwala: *B*
3. **Kha vha vhudze vhagudi u ṅwala kha bugu dzavho dza nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere ḽiṱuku b
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere danzi / ḽihulwane B
   c. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha tshi sedza mugudiswa muṅwe na muṅwe: vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere na zwikhala.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa 27

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Tshi*vhingwi tshi ṱunywa mavhudzi
   d. Kha vha ri: *Tshiṱorini itshi, ri angana na khaladzi na khaladzi, Marie na Josh. Afha tshiṱorini, Josh u lingedza u ita tshiṅwe tshithu tshi no ḓo takadza khaladzi awe. Ri kona u vhona uri khaladzi na khaladzi vha nga sinyusana na u ṅańisana, na uri vha nga hangwelana hani.*
2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ḽeibuḽu: Madzina

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa ḽeḓere danzi / ḽihulwane mathomoni a dzina ḽa muthu.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Dzina ḽawe ndi Susie.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha engedze ḽebuḽu 1–2.
   b. Kha vha ri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Vhathu vha re muṱani wa hashu.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Vhaṅwe vha vhathu vha re muṱani wa hashu ndi...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Muṱa wa haṉu.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: b

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *b*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 58.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṇetshedza thikhedzo ho teaho.

Muṅwalo: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ite nyito ya Muṅwalo kha i re Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 60.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṇetshedza thikhedzo ho teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 27

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Tshivhingwi tshi ṱunywa mavhudzi*
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?
2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ḽeibuḽu: Madzina

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Vhathu vha re muṱani wa hashu.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: Mmawe/Mma, Baba, Makhulu/Gugu
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome u ṅwala kha bugu dzavho nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṇu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela musi...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: U shumisa mibvumo kha maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha modeḽe u shumisa mibvumo kha ipfhi ḽi tevhelaho:** *baba*
   a. Kha vha ṅwale ipfhi kha bodo.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha bvisa mubvumo /b/. Vha sala na: -aba

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 27

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Tshivhingwi tshi ṱunywa mavhudzi*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ola na u ḽebuḽa tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha bonyolole maṱo vha ri: Tshipiḓa tshine nda tshi funesa kha tshiṱori ndi musi...
   c. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   d. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa konḓi kha bodo. Musi vha tshi khou ola, kha vha ṱalutshedze zwine vha khou ola.
   e. Kha vha engedze ḽebuḽu dza 1–2.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṋu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha haseledze nga phindulo dzavho na phathinara dzavho.
   d. Nga murahu, kha vha laedze vhagudi u ola tshipiḓa itshi tsha tshiṱori kha bugu dzavho dza u nḓowedzo.
   e. Kha vha thuse vhagudi u engedza ḽebuḽu dza 1–2 kha zwifanyiso zwavho.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ḽeibuḽu: Madzina

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Kha vha ḽebuḽe tshifanyiso tshavho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Pfhumbudzo ya kiḽasi yoṱhe

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha sumbedze vhagudi mishumo ya nḓowenḓowe ya ḓuvha.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Nyito ya u n̂ekedza u Amba / Oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha lavhelese vhagudiswa ngavho vha tshi ita nyito ya u n̂ekedza u amba / Oraḽa.**
2. **Kha vha humbudze vhagudi mushumo u tevhelaho: Kha vha kovhele vhagudi mafhungo avho**
   a. Kha vha ri vhudze uri mafhungo avho ndi afhio. Kha vha ambe uri:
   b. N̂amusi ndi ḓo ni vhudza nga ha...
   c. U bva afho, kha vha kovhe mafhungo avho.
   d. Kha vha ri vhudze uri ho itea mini nga mutevhe wo teaho.
   e. Kha vha ri vhudze mihumbulo mihulwane malugana na mafhungo avho.
   f. Kha vha fhedzise nga u ri vhudza uri mafhungo avho o vha ita uri vha ḓipfhe hani.
3. **Kha vha humbudze vhagudi zwikili zwi tevhelaho zwa u n̂ekedza u amba:**
   a. Musi vha tshi khou kovhela vhagudi mafhungo avho, vha humbule u:
      - Kha vha ri vhudze uri mafhungo avho ndi afhio. Kha vha ambe uri:
      - Kha vha ri vhudze uri zwo itea lini?
      - Kha vha ri vhudze uri zwo itea kha nnyi?
      - Kha vha ambe mafhungo avho nga mutevhe wo teaho
      - Kha vha ambe tshithu luthihi – vha songo dovholola
      - Kha vha ambele n̂tha, nga ipfhi n̂i pfhalaho.
4. **Kha vha vhidze vhagudi vho nangiwaho nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa.**
   a. Kha vha fhaṱe fulufhelo n̂a mugudi muṅwe na muṅwe nga u vha livhuwa kha u ita nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa na nga u n̂ea vhupfhiwa havhuḓi ha mvelelo dzavho.
   b. Mafheloni a ngudo, kha vha n̂ee kiḽasi nyangaredzo ya vhupfhiwa havhuḓi ha mvelelo dzavho u itela u khwinisa u n̂ekedza u amba / oraḽa. Sa tsumbo: Ndo vha ndi tshi khou kundelwa u pfha vhaṅwe vha vhoiwe. Ndi khou humbela uri ni lingedze u isa maipfhi a vhoiwe n̂tha uri ni pfhale – ri tea u pfha zwine na khou amba ngazwo.

Foniki: Kha vha ḓisise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: i

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: i

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *i*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *i*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *i*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo: aini, bisi.

Muṅwalo: Kha vha ḓisise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *i*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *i*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *i*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṋu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *i*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṋu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 37

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Lushie lwa ha Tsiko*
   b. Kha vha ri: *Tshiṱori* itshi tshi amba nga ha mutakana a no pfhi Tsiko ane hu si kale a ḓo vha na murathu kana khaladzi. Ri vhala nga ha musi makhulu wawe vha tshi ḓa ha hawe vha mu gudisa u lela ṅwana wa lushie.
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U shuma na Zwigwada

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

- Kha vha shumise tshifhinga itshi u gudisa vhagudi nga ha maitele na tsumbanḓila ya U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila.
- Kha vha shumise tshifhinga itshi u gudisa vhagudi nga ha maitele na tsumbanḓila ya U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila.

Nzudzanyo

1. Kha vha ite maitele a rothini u itela u dzudza vhagudi nga vhavhilivhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho na bugu dza nḓowenḓowe.
2. Kha vha vhudze kiḽasi uri vha ḓo vha sumbedza zwine vha fanela u ita musi vha tshi vhidza tshigwada uri tshi vhale.

Zwigwada zwa u Vhala.

1. Kha vha vhone uri vho dzudza vhagudi nga zwigwada zwa vhukoni vhu fanaho zwa U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila.
2. Kha vha vhudze vhagudi dzina ḽa tshigwada tshavho. Nzhele: Vhagudi a vha kombetshedzwi u dzula kha zwigwada izwi.
3. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha ḓivhe dzina ḽa tshigwada tshavho – kha vha tambe mitambo ya u khwaṱhisa hezwi. Sa tsumbo, kha vha vhudze vhagudi vhoṱhe vha re kha tshigwada tsha Mbiḓi uri vha ime; vha vhudze vhagudi vhoṱhe vha tshigwada tsha Ndau uri vha vhee zwanḓa zwavho kha ṱhoho, nz.

U vhidza Tshigwada tsha u Vhala.

1. Kha vha humbudze vhagudi uri tshikhala tsha U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila tshi ngafhi.
2. Kha vha humbudze vhagudi uri vha ḓe na Bugu dza u Vhala dza Thikho musi vha tshi ḓa u vhala.
3. Kha vha humbudze vhagudi nga ha sumbanḓila: musi vha tshi vha vhidza, vha fanela u ṱavhanya u ya tshikhalani vho fhumula, a vha faneli u thithisa vhaṅwe vhagudi.
4. Kha vha vhidze tshigwada uri tshi dzule tshikhalani tsha u vhala.
5. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vha na Bugu dza u vhala dza Thikho.
6. Kha vha tendele kiḽasi yoṱhe i vha ṋee vhupfhiwa nga ha kushumele kwavho.
7. Kha vha dovholole na tshigwada tshi tevhelaho.

U khunyeledza ngudo

1. Kha vha gudise vhagudi u vala Bugu ya u Vhala ya Thikho na bugu dza nḓowenḓowe.
2. Kha vha gudise dzimonithara uri vha kuvhanganye bugu nga u ṱavhanya nahone vho fhumula vha dzi vhuedzedze kha shelufu yavho.
3. Kha vha livhuwe vhagudi kha u ḓidina havho. Kha vha sumbedze zwithu zwi si gathi zwe zwa itwa zwavhuḓi.

Kha vha nweledze rothini na tsumbanḓila kha vhagudi.

1. Kha vha shumise maitele aya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa vhege mbili.
2. U itela uri U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila i shume zwavhuḓi, vhagudi vha tea u ḓivha zwine zwa lavhelelwa khavho na nḓila ine vha fanela u ḓifara ngayo.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 6.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *nguvho/bai: Sila ḽihulwane ḽi no phovhela ḽi no ri fha vhududo.*
      - *mpho/tshifhiwa: Tshithu tshine na tshi fha muthu ni tshi itela u mu takadza, kana u ri a pembelele ḓuvha ḽawe ḽi sa fani na maṅwe, sa ḓuvha ḽa mabebo.*
      - *nḓowenḓowe: U ita zwithu lunzhilunzhi u itela u zwi khwinisa.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vhanganya/ṱanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: i

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *i*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṱanganyisa / vhanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: *a, b, i*
   b. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe vha ambe mubvumo.
   c. Kha vha ṱanganye / vhanganya maṅwe a aya maḽeḓere u itela u fhaṱa ipfhi.
      - Sa tsumbo: b-i-b-a = biba
   d. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo, vha kone u ṅwala fhasi.
   e. Kha vha dovholole maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   f. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṱanganyisa / vhanganya mibvumo. Tsha u fhedzisela kha vha vhale ipfhi.
   g. Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi vha ḓe hu re na bodo uri vha vhumbe maipfhi avho.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** */*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: */*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** */*
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** */*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 39

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Lushie lwa ha Tsiko*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U shuma na Zwigwada

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha vhidze zwigwada zwo fhambanaho uri vha ḓe kha tshikhala tsha u vhala.
3. Kha vha humbudze kiḽasi yoṱhe nga ha tsumbanḓila na nḓila ya u shumisa Thendelo ya U ya Thoiḽethe.

Mafhelo a ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **U lugisela vhagudi u anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu ya u Vhala ya Thikho kha siaṱari ḽa 9.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha lavhelese tshifanyiso.**
   a. Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi mini zwine na khou vhona kha tshifanyiso itshi?
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri muṅwe na muṅwe wavho u tea u sika nganeapfhufhi nga ha tshifanyiso.**
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha nga sika hani tshiṱori tshavho. Kha vha vha vhudze uri:**
   a. Vha ṋee mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe dzina kha tshiṱori.
   b. Kha vha ambe hune mafhungo a khou bvelela hone.
   c. Tshiṱori tshaṋu tshi fanela u vha na mathomo, mutumbu na magumo.
   d. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza tshipiḓa tsha tshiṱori tshaṋu fhedzi.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mathomo a tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mutumbu wa tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza magumo a tshiṱori tshaṋu.
   e. Ni nga thoma tshiṱori tshaṋu nga u ri:
      a. Ho vha vhusiku ha mitambo kha vha muṱa wa ha____ na...
      b. Mugivhela muṅwe na muṅwe nga matsheloni, vha muta wa ha ____ vho tamba...
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha khunyeledze nyito.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi uri vha humbule nga ha tshiṱori tshavho vho fhumula.
   b. U bva afho, kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u anetshela tshigwada tshavho zwiṱori zwavho. Vha nga shumisa 'thanda ya u amba kana tombo' kha hezwi.
   c. Musi vhagudi vha tshi khou bvela phanḓa na u amba, kha vha tshimbile na kiḽasi vha thetshelese.
6. **Kha vha pendele ngudo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhidze mugudi muthihi uri a kovhelane tshiṱori tshawe na kiḽasi kana vha vhudzise vhagudi vha 1–2 mbudziso nga ha zwiṱori zwa tshigwada tshavho.
      - Kha vha vhudzise uri: Tshiṱori tsha X tsho vha tshi tshi amba nga ha mini?
      - Kha vha vhudzise uri: Ndi zwifhio zwe na zwi takalela kha tshiṱori tsha X?

b. Kha vha ṋee kiḽasi nyangaredzo ya mvelelo u itela u khwiṋisa tshiṱori tshavho.
Sa tsumbo: Kanzhi, mathomoni a tshiṱori, ri amba nga ha uri tshiṱori tshi khou bvelela ngafhi, na uri vhabvumbedzwa ndi vhonnyi. Tshifhinganitshi ḓaho, lingedzani u katela enea mafhungo kha mafhungo aṋu.

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vhanganya/ṭanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: i

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *i*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṭanganya / vhanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: bibi, babi, abi.
   b. Kha vha ṭanganye / vhanganya ḽeḓere ḽa u thoma.
   c. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo uyo.
   d. Kha vha dovholole maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   e. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṭanganyisa / vhanganya mibvumo.
   f. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi kha bodo u itela u ṭanganya / vhanganya maṅwe maipfhi.

Muṅwalo: Kha vha ite nḓowenḓowe ya Muṅwalo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u monisela zwinungo kha tshanḓa tsha uḽa na tsha monde.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe muṅwalo:** *i*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi uri vha ṅwala hani ḽeḓere kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune nomboro iṅwe na iṅwe ya thoma hone, hune ya livha hone na hune ya fhela hone.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha ṅwale rou ṱhukhu ya maḽeḓere, vha tshi khou modeḽa kana u sumbedza nḓila ya u sia tshikhala tsha munwe muthihi vhukati ha maḽeḓere.
   d. Kha vha dovhololе maitele aya vha tshi khou modeḽa nḓila ya u ṅwala: *l*
3. **Kha vha vhudze vhagudi u ṅwala kha bugu dzavho dza nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere ḽiṱuku i
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere danzi / ḽihulwane l
   c. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha tshi sedza mugudiswa muṅwe na muṅwe: vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere na zwikhala.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 39

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Lushie lwa ha Tsiko*
   d. Kha vha ri: *Tshiṱori itshi tshi amba nga ha mutakana a no pfhi Tsiko ane hu si kale a ḓo vha na murathu kana khaladzi. Ri vhala nga ha musi makhulu wawe vha tshi ḓa ha hawe vha mu gudisa u lela ṅwana wa lushie.*
   e. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 31

Fureme ya u ṅwala:

Nṋe ndi... / Nṋe ndi pfhi...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa ḽeḓere danzi / ḽihulwane mathomoni a fhungo.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: U pfhi John.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale fhungo ḽithihi.
   b. Kha vha ri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Ro tou rali.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Nṋe ndi... / Nṋe ndi pfhi...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Inwi/Inwi muṋe.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ndi ḽeḓeredanzi / ḽihulwane.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U shuma na Zwigwada

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovhololе maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha vhidze zwigwada zwo fhambanaho uri vha ḓe kha tshikhala tsha u vhala.
3. Kha vha humbudze kiḽasi yoṱhe nga ha tsumbanḓila na nḓila ya u shumisa Thendelo ya U ya Thoiḽethe.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: i

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *i*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 34.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṇetshedza thikhedzo ho teaho.

Muṅwalo: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra ḽi onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ite nyito ya Muṅwalo kha i re Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 36, 37.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṇetshedza thikhedzo ho teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 39

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Lushie lwa ha Tsiko*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?
2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 31

Fureme ya u ṅwala:

Nṋe ndi... / Nṋe ndi pfhi...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Ro tou rali.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: ni mulapfhu, ni mupfhufhi, no naka
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha vule siaṱari ḽo teaho kha bugu dzavho dza Mushumo dza DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U shuma na Zwigwada

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha vhidze zwigwada zwo fhambanaho uri vha ḓe kha tshikhala tsha u vhala.
3. Kha vha humbudze kiḽasi yoṱhe nga ha tsumbanḓila na nḓila ya u shumisa Thendelo ya U ya Thoiḽethe.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḑivhaipfhi yavho, nḑivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela musi...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: U shumisa mibvumo kha maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha modeḽe u shumisa mibvumo kha ipfhi ḽi tevhelaho:** *biba*
   a. Kha vha ṅwale ipfhi kha bodo.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha bvisa mubvumo /i/. Vha sala na: b_ba
   c. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha engedza mubvumo /a/. Vha ita ipfhi ḽiswa: baba.
2. Kha vha vhidze vhagudi vho fhambanaho uri vha shumise maipfhi: babi, baba.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 39

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Lushie lwa ha Tsiko*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ṋea manweledzo a tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha ri: Musi ri tshi ṋea manweledzo a tshiṱori, ri tea u ri:
      - Tshiṱori tshi amba nga ha mini
      - Zwe nda zwi takalela nga ha tshiṱori
      - Zwe nda zwi guda kha tshiṱori
   b. Nga u tou pfhufhifhadza vha ambe phindulo dzavho dza mbudziso idzi.
   c. Kha vha lingedze u sa nanga phindulo dzi re khagala dza tsumbo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha manweledzo avho, vha songo kopa tsumbo yavho.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome phindulo dzavho nga heyi nḓila:
      - Tshiṱori tshi amba nga ha...
      - Ndo takalela...
      - Ndo guda...
   c. Tshi tevhelaho, kha vha laedze vhagudi uri vha kovhelane manweledzo na phathinara yavho.
   d. Musi vhagudi vha tshi kovhelana manweledzo avho, vha tshimbile na kilasi vha ṋee thikhedzo ine ya ṱoḓea.
   e. Mafheloni a ngudo, kha vha vhidze vhagudi vha 1–2 uri vha kovhelane manweledzo avho na kiḽasi.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   - Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 31

Fureme ya u ṅwala:

Nṋe ndi... / Nṋe ndi pfhi...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani zwidodombedzwa kha nyolo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: U shuma na Zwigwada

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu dza nḓowedzo dza vhagudi

Penisela dza vhagudi

1. Kha vha dovholole maitele a u ḓivhadza sa nga Musumbuluwo.
2. Kha vha vhidze zwigwada zwo fhambanaho uri vha ḓe kha tshikhala tsha u vhala.
3. Kha vha humbudze kiḽasi yoṱhe nga ha tsumbanḓila na nḓila ya u shumisa Thendelo ya U ya Thoiḽethe.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha ḓivhadze thero

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwa u ṱana thero

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele u ṱana thero:** *Ri a vhala*
2. **Kha vha vhudzise mbudzisoṱhalutshedzi kha u ṱuṱula nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   - *Ni ḓipfha hani malugana na u guda u vhala?*
   - *Ndi vhonnyi vha no vhala afho ha haṋu. Vha vhala mini?*
   - *Hu na maipfhi ane na kona u a vhala. Arali e hone, ndi afhio?*
3. **Kha vha ite mapa wa muhumbulo vha tshi shumisa mbudziso idzi na phindulo dza vhagudi.**
4. **Kha vha engedze nga phindulo dzavho kha mapa wa muhumbulo u itela u engedza nḓivho ya vhagudi.**
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 10.**
6. **Kha vha vhudze vhagudi vha sumbe kha zwipfhumisa luambo zwa thero.**
   a. Kha vha vhalele nṱha zwipfhumisaluambo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhale navho, kana vha tou tevhedzela vhone musi vha tshi khou vhala:
   “Ri vhalela u vula mihumbulo yashu na u alusa kuhumbulele kwashu.”
   - Dr Seuss
7. **Kha vha rere na vhagudi nga ha zwipfhumisaluambo.**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ni nga mmbudza uri izwi zwi amba mini? / Ni nga kona u wana phindulo?
   b. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi uri vha ṋekane mihumbulo.
   c. Kha vha ṱalutshedze ṱhalutshedzo kana vha ṋee phindulo nga nḓila i tevhelaho:
   Khothesheni heyi i amba uri u vhala zwi ri thusa u wana nḓivho na mihumbulo minzhi. U vhala zwi ri thusa u aluwa na u guda.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: l

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: l

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa: /**
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo: /**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, /?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. labi, lebula.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 12.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** /
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: /
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** /
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** /
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 51

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Bugu ntswa ya Bohlale*
   b. Kha vha ri: *Tshiṱori itshi tshi amba nga ha Bohlale a tshi shumisa bugu yawe ntswa kha u tumbula zwithu zwi no takadza zwi no wanala u mona na ḽifhasi a vhudzavho khonani dzawe.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 12.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 10.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *vhala: U kona U bula maipfhi o ṅwalwaho kha siaṱari wa pfhesesa zwine a amba.*
      - *siaṱari: Lurumbu luthihi lwa muhwenga wa bammbiri ḽi re buguni.*
      - *ntswa: Tshithu tshine na ṉewa kana na ṱangana natsho lwa u tou thoma vhutshiloni.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vanganya/ṱanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: I

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *I*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhohole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṱanganyisa / vanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: *a, b, i, l*
   b. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe vha ambe mubvumo.
   c. Kha vha ṱanganye / vanganya maṅwe a aya maḽeḓere u itela u fhaṱa ipfhi.
      - Sa tsumbo: l-a-l-a = lala
   d. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo, vha kone u ṅwala fhasi.
   e. Kha vha dovhohole maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   f. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṱanganyisa / vanganya mibvumo. Tsha u fhedzisela kha vha vhale ipfhi.
   g. Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi vha ḓe hu re na bodo uri vha vhumbe maipfhi avho.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 13.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khwaṯhisa zwanḓa nga u vhumba feisi luṯanu, nga murahu ra awela.
   b. Kha vha ṯhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *L*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṯhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *L*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *L*
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṯana wa phathinara yaṉu, desike, kana kha muṯavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *L*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṉu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṯole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 53

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Bugu* ntswa ya Bohlale
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 13.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi na u rera nga thero ya tshifanyiso

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *ntha: U vhalela nṱha maipfhi a re kha bugu, uri vhanwe vha a pfhe.*
      - *muṅwali: Ndi muthu ane a ṅwala bugu kana tshiṱori.*
      - *ṱhoho: Dzina ḽa tshiṱori.*
   b. Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 14.
   b. Kha vha vhudze vhagudi mafhungo a tevhelaho nga ha tshifanyiso:
      - *Hu na tshaka nzhi dza zwiṱori na bugu - zwi no seisa, zwi no ofhisa, zwi no ṱungufhadza na zwiṅwe zwinzhizwinzhi. Zwiṅwe zwiṱori ndi zwa ngoho, zwiṅwe ndi zwa khumbulelwa (zwi si zwa ngoho).*
      - *Ṱhoho, zwifanyiso gwati zwi ṋea vhusevheḓi ha uri bugu i amba nga ha mini - zwi sedzeni ni sa athu vhala.*
      - *U vhala ndi tshithu tshine ra tea u guda - a ri sokou mangala ro tshi kona.*
3. **Kha vha rere nga thero ya tshifanyiso.**
   a. Kha vha shumise mbudziso dzi tevhelaho u itela u rera nga tshifanyiso nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha vhudzise mbudziso ya u thoma.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri vha rere nga mbudziso na phathinara dzavho.
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
      - Kha vha fhaṱe nḓivho ine vhagudi vha vha vho no vha nayo nga u lulamisa u sa pfhesesana na nga u kovhelana mafhungo a elanaho na thero.
      - Kha vha dovholole maitele aya na mbudziso dzoṱhe.
4. **Mbudziso:**
   a. Ndi nga mini vhathu vha tshi vhala bugu?
   b. Zwiṱori zwi re buguni zwi nga ita uri ri ḓipfhe hani?
   c. Bugu ri nga dzi vhala ngafhi?

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vanganya/ṱanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: I

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa: /**
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṱanganya / vanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: bala, labi, bali.
   b. Kha vha ṱanganye / vanganya ḽeḓere ḽa u thoma.
   c. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo uyo.
   d. Kha vha dovhololе maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   e. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṱanganyisa / vanganya mibvumo.
   f. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi kha bodo u itela u ṱanganya / vanganya maṅwe maipfhi.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 15.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha ite nḏowenḏowe ya Muṅwalo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u monisela zwinungo kha tshanḏa tsha uḽa na tsha monde.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe muṅwalo:** *l*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi uri vha ṅwala hani ḽeḓere kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune nomboro iṅwe na iṅwe ya thoma hone, hune ya livha hone na hune ya fhela hone.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha ṅwale rou ṱhukhu ya maḽeḓere, vha tshi khou modeḽa kana u sumbedza nḏila ya u sia tshikhala tsha munwe muthihi vhukati ha maḽeḓere.
   d. Kha vha dovhololе maitele aya vha tshi khou modeḽa nḏila ya u ṅwala: *L*
3. **Kha vha vhudze vhagudi u ṅwala kha bugu dzavho dza nḏowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere ḽiṱuku l
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere danzi / ḽihulwane L
   c. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha tshi sedza mugudiswa muṅwe na muṅwe: vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere na zwikhala.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 53

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Bugu ntswa ya Bohlale*
   d. Kha vha ri: *Tshiṱori itshi tshi amba nga ha Bohlale a tshi shumisa bugu yawe ntswa kha u tumbula zwithu zwi no takadza zwi no wanala u mona na ḽifhasi a vhudzavho khonani dzawe.*
2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi ṱoḓou vhala nga ha...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa tshithoma mafheloni a fhungo.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ndi takalela u vhala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Fhungo l̓i fhela nga tshithoma.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale fhungo l̓ithihi.
   b. Kha vha ri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: T̓hoho/thero ine nda ṱoḓou vhala ngayo.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ndi ṱoḓou vhala nga ha...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: T̓hoho/thero ine na ṱoḓou vhala ngayo.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Fhungo l̓i fhela nga tshithoma.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 15.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: I

Bugu ya Mushumo ya DBE

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa: /**
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 66.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṋetshedza thikhedzo ho teaho.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṋa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 16.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ite nyito ya Muṅwalo kha i re Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 68, 69.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṋetshedza thikhedzo ho teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 53

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Bugu ntswa ya Bohlale*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U swikelela tsheo nga u tou humbulela
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi ṱoḓou vhala nga ha...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Ṱhoho/thero ine nda ṱoḓou vhala ngayo.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: zwipuka, dainasoo, mitambo
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome u ṅwala kha bugu dzavho ndowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 16.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe 'thanda ya u amba kana tombo'.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara 'thanda ya u amba kana tombo'.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho 'thanda ya u amba kana tombo' uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: U shumisa mibvumo kha maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha modeḽe u shumisa mibvumo kha ipfhi ḽi tevhelaho:** *labi*
   a. Kha vha ṅwale ipfhi kha bodo.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha bvisa mubvumo /l/. Vha sala na: -abi
   c. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha engedza mubvumo /b/. Vha ita ipfhi ḽiswa: babi.
2. Kha vha vhidze vhagudi vho fhambanaho uri vha shumise maipfhi: lala, bala, bali.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 17.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 53

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Bugu ntswa ya Bohlale*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ola na u ḽebuḽa tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha bonyolole maṱo vha ri: Tshipiḓa tshine nda tshi funesa kha tshiṱori ndi musi...
   c. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   d. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa konḓi kha bodo. Musi vha tshi khou ola, kha vha ṱalutshedze zwine vha khou ola.
   e. Kha vha engedze ḽebuḽu dza 1–2.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṋu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha haseledze nga phindulo dzavho na phathinara dzavho.
   d. Nga murahu, kha vha laedze vhagudi u ola tshipiḓa itshi tsha tshiṱori kha bugu dzavho dza u nḓowedzo.
   e. Kha vha thuse vhagudi u engedza ḽebuḽu dza 1–2 kha zwifanyiso zwavho.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṉee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi ṱoḓou vhala nga ha...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani zwidodombedzwa kha nyolo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 17.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Nyito ya u n̂ekedza u Amba / Oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Vhagudi vho nangiwaho vha tea u d̂a na tshithu kana tshifanyiso tsha nyito ya ‘Sumbedzani ni ambe’

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha lavhelese vhagudiswa ngavho vha tshi ita nyito ya u n̂ekedza u amba / Oraḽa.**
2. **Kha vha humbudze vhagudi mushumo u tevhelaho: Sumbedzani ni ambe**
   a. Kha vha imisele nt̂ha tshithu kana tshifanyiso tshe vha d̂a natsho u itela u ri sumbedza.
   b. Kha vha ri vhudze nga ha tshithu tshenetsho kana tshifanyiso. Kha vha ambe uri:
      - N̂amusi ndi d̂o ni vhudza nga ha...
      - Ndi... (muelo, muvhala, tshileme, vhuvha, na zwiṅwevho.)
      - I shumiswa u...
      - Ndi a tshi takalela ngauri...
   c. Nga murahu, kha vha vhudzise kiḽasi: Naa hu na mbudziso?
   d. Arali hu na ane a vha na mbudziso, kha vha lingedze nga nungo dzot̂he u i fhindula.
3. **Kha vha humbudze vhagudi zwikili zwi tevhelaho zwa u n̂ekedza u amba:**
   a. Musi vha tshi khou and̂adza vha humbule u:
      - U fara tshithu kana tshifanyiso tshavho uri muṅwe na muṅwe a tshi vhone.
      - Kha vha ambe mafhungo avho nga mutevhe wo teaho
      - Kha vha ambe tshithu luthihi – vha songo dovholola
      - Kha vha ambele nt̂ha, nga ipfhi ḽi pfhalaho.
4. **Kha vha vhidze vhagudi vho nangiwaho nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa.**
   a. Kha vha fhat̂e fulufhelo ḽa mugudi muṅwe na muṅwe nga u vha livhuwa kha u ita nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa na nga u n̂ea vhupfhiwa havhud̂i ha mvelelo dzavho.
   b. Mafheloni a ngudo, kha vha n̂ee kiḽasi nyangaredzo ya vhupfhiwa havhud̂i ha mvelelo dzavho u itela u khwinisa u n̂ekedza u amba / oraḽa. Sa tsumbo: Ndo vha ndi tshi khou kundelwa u pfha vhaṅwe vha vhoiwe. Ndi khou humbela uri ni lingedze u isa maipfhi a vhoiwe nt̂ha uri ni pfhale – ri tea u pfha zwine na khou amba ngazwo.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: e

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: e

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *e*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *e*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *e*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo: bakete, bege.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 18.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra ḽi onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *e*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *e*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *e*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṋu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *e*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṋu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 65

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Khathutshelo u guda u vhala*
   b. Kha vha ri: *Tshiṱori itshi tshi amba nga ha muwe mutukana a no pfhi Khathutshelo, ane a khou konḓelwa nga u vhala. Ri vhala nga ha u vhavha ha mbilu yawe, u swikela mugudisi wawe vha tshi mu thusa. Ri kona u vhona uri muthu muṅwe na muṅwe a nga guda u vhala, fhedzi vhaṅwe vhashu vha a lenga u guda.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U vhudzisa mbudziso / u ḓivhudzisa
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 19.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 10.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *-konḓelwa: U lingedza nga nḓila dzoṱhe musi zwithu zwi tshi konḓa.*
      - *-thusa: U itela muṅwe muthu tshithu u itela uri a kone u fhedzisa mushumo kana a takale.*
      - *-takalesa: U pfha u na dakalo ḽo kalulaho kana u na mafulufulu manzhi ngauri hu na zwithu zwavhuḓi zwone zwa ḓo bvelela.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vanganya/ṱanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: e

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *e*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhohole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṱanganyisa / vanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: *a, b, i, l, e*
   b. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe vha ambe mubvumo.
   c. Kha vha ṱanganye / vanganya maṅwe a aya maḽeḓere u itela u fhaṱa ipfhi.
      - Sa tsumbo: b-e-b-a = beba
   d. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo, vha kone u ṅwala fhasi.
   e. Kha vha dovhohole maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   f. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṱanganyisa / vanganya mibvumo. Tsha u fhedzisela kha vha vhale ipfhi.
   g. Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi vha ḓe hu re na bodo uri vha vhumbe maipfhi avho.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 19.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *E*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *E*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *E*
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṋu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *E*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṋu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 67

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Khathutshelo u guda u vhala*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 19.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **U lugisela vhagudi u anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu ya u Vhala ya Thikho kha siaṱari ḽa 20.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha lavhelese tshifanyiso.**
   a. Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi mini zwine na khou vhona kha tshifanyiso itshi?
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri muṅwe na muṅwe wavho u tea u sika nganeapfhufhi nga ha tshifanyiso.**
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha nga sika hani tshiṱori tshavho. Kha vha vha vhudze uri:**
   a. Vha ṋee mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe dzina kha tshiṱori.
   b. Kha vha ambe hune mafhungo a khou bvelela hone.
   c. Tshiṱori tshaṋu tshi fanela u vha na mathomo, mutumbu na magumo.
   d. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza tshipiḓa tsha tshiṱori tshaṋu fhedzi.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mathomo a tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mutumbu wa tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza magumo a tshiṱori tshaṋu.
   e. Ni nga thoma tshiṱori tshaṋu nga u ri:
      a. Ḽiṅwe ḓuvha, makhulu/gugu vho vhuya na bugu hayani...
      b. Ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe nga madekwana, makhulu/gugu na ____ vha vhala vhoṱhe...
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha khunyeledze nyito.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi uri vha humbule nga ha tshiṱori tshavho vho fhumula.
   b. U bva afho, kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u anetshela tshigwada tshavho zwiṱori zwavho. Vha nga shumisa 'thanda ya u amba kana tombo' kha hezwi.
   c. Musi vhagudi vha tshi khou bvela phanḓa na u amba, kha vha tshimbile na kiḽasi vha thetshelese.
6. **Kha vha pendele ngudo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhidze mugudi muthihi uri a kovhelane tshiṱori tshawe na kiḽasi kana vha vhudzise vhagudi vha 1–2 mbudziso nga ha zwiṱori zwa tshigwada tshavho.
      - Kha vha vhudzise uri: Tshiṱori tsha X tsho vha tshi tshi amba nga ha mini?
      - Kha vha vhudzise uri: Ndi zwifhio zwe na zwi takalela kha tshiṱori tsha X?

b. Kha vha ṋee kiḽasi nyangaredzo ya mvelelo u itela u khwiṋisa tshiṱori tshavho.
Sa tsumbo: Kanzhi, mathomoni a tshiṱori, ri amba nga ha uri tshiṱori tshi khou bvelela ngafhi, na uri vhabvumbedzwa ndi vhonnyi. Tshifhinganí tshi ḓaho, lingedzani u katela enea mafhungo kha mafhungo aṋu.

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vhanganya/ṭanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: e

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *e*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṭanganya / vhanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: bebi, bele, lela.
   b. Kha vha ṭanganye / vhanganya ḽeḓere ḽa u thoma.
   c. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo uyo.
   d. Kha vha dovholole maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   e. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṭanganyisa / vhanganya mibvumo.
   f. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi kha bodo u itela u ṭanganya / vhanganya maṅwe maipfhi.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 21.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha ite nḓowenḓowe ya Muṅwalo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe muṅwalo:** *e*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi uri vha ṅwala hani ḽeḓere kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune nomboro iṅwe na iṅwe ya thoma hone, hune ya livha hone na hune ya fhela hone.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha ṅwale rou ṱhukhu ya maḽeḓere, vha tshi khou modeḽa kana u sumbedza nḓila ya u sia tshikhala tsha munwe muthihi vhukati ha maḽeḓere.
   d. Kha vha dovholole maitele aya vha tshi khou modeḽa nḓila ya u ṅwala: *E*
3. **Kha vha vhudze vhagudi u ṅwala kha bugu dzavho dza nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere ḽiṱuku e
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere danzi / ḽihulwane E
   c. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha tshi sedza mugudiswa muṅwe na muṅwe: vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere na zwikhala.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 67

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Khathutshelo u guda u vhala*
   d. Kha vha ri: *Tshiṱori itshi tshi amba nga ha muwe mutukana a no pfhi Khathutshelo, ane a khou konḓelwa nga u vhala. Ri vhala nga ha u vhavha ha mbilu yawe, u swikela mugudisi wawe vha tshi mu thusa. Ri kona u vhona uri muthu muṅwe na muṅwe a nga guda u vhala, fhedzi vhaṅwe vhashu vha a lenga u guda.*
   e. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U vhudzisa mbudziso / u ḓivhudzisa
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Zwi a takadza u ḓivhudzisa nga ha mafhungo na u ḓivhudzisa mbudziso. Ndi mbudziso dzifhio dzine na vha nadzo malugana na tshiṱori itshi?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 47

Fureme ya u ṅwala:

Ndi pfhi...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa ḽeḓere danzi / ḽihulwane mathomoni a dzina ḽa muthu.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ṱhohoyatshikolo tshashu vha pfhi Vho...
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale fhungo ḽithihi.
   b. Kha vha ri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwine ra vha zwone.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ndi pfhi...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Tshifhaṱuwo tshaṋu.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 21.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: e

Bugu ya Mushumo ya DBE

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *e*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 42.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṋetshedza thikhedzo ho teaho.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṋa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 22.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra ḽi onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ite nyito ya Muṅwalo kha i re Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 44, 45.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṋetshedza thikhedzo ho teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 67

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Khathutshelo u guda u vhala*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U vhudzisa mbudziso / u ḓivhudzisa
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Zwi a takadza u ḓivhudzisa nga ha mafhungo na u ḓivhudzisa mbudziso. Ndi mbudziso dzifhio dzine na vha nadzo malugana na tshiṱori itshi?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 47

Fureme ya u ṅwala:

Ndi pfhi...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwine ra vha zwone.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha vule siaṱari ḽo teaho kha bugu dzavho dza Mushumo dza DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 22.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela musi...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: U shumisa mibvumo kha maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha modeḽe u shumisa mibvumo kha ipfhi ḽi tevhelaho:** *beba*
   a. Kha vha ṅwale ipfhi kha bodo.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha bvisa mubvumo /a/. Vha sala na: beb-
   c. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha engedza mubvumo /i/. Vha ita ipfhi ḽiswa: bebi.
2. Kha vha vhidze vhagudi vho fhambanaho uri vha shumise maipfhi: bala, bede, eba.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḼavhuṰanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 23.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 67

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Khathutshelo u guda u vhala*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo anetshela nga tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha ri: Irini ndi humbule – ndi tea u ni vhudza tshipiḓa tshine nda tshi funesa tsha tshiṱori nga maipfhi anga.
   c. Kha vha bonyolole maṱo vha vhudze vhagudi nga tshipiḓa tshine vha tshi funesa tsha tshiṱori nga maipfhi avho.
   d. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   e. Kha vha anetshele tshipiḓa itshi tsha tshiṱori nga mutevhe wo teaho.
   f. Kha vha katele zwidodombedzwa zwa ndeme, u fana na madzina a vhabvumbedzwa.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṋu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha tshintshane u haseledza nga phindulo dzavho na phathinara dzavho nga tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou amba nga ha tshiṱori, kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo ine ya ṱoḓea.
   e. Mafheloni a ngudo, kha vha vhidze vhagudi vha 1–2 uri vha anetshele kiḽasi tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 47

Fureme ya u ṅwala:

Ndi pfhi...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani zwidodombedzwa kha nyolo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ḽeḓere ḽa u thoma kha dzina ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 23.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha ḓivhadze thero

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwa u ṱana thero

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele u ṱana thero:** *Ri anetshela zwiṱori*
2. **Kha vha vhudzise mbudzisoṱhalutshedzi kha u ṱuṱula nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   - *Ndi nnyi a no ni anetshela zwiṱori?*
   - *Hu na tshiṱori tshine na tshi funesa? Arali tshi hone, ndi tshifhio?*
   - *Muanetsheli makone wa zwiṱori ndi muthuḓe?*
3. **Kha vha ite mapa wa muhumbulo vha tshi shumisa mbudziso idzi na phindulo dza vhagudi.**
4. **Kha vha engedze nga phindulo dzavho kha mapa wa muhumbulo u itela u engedza nḓivho ya vhagudi.**
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 24.**
6. **Kha vha vhudze vhagudi vha sumbe kha zwipfhumisa luambo zwa thero.**
   a. Kha vha vhalele nṱha zwipfhumisaluambo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhale navho, kana vha tou tevhedzela vhone musi vha tshi khou vhala:
   Vhane vha amba zwiṱori vha vhusa ḽifhasi.
7. **Kha vha rere na vhagudi nga ha zwipfhumisaluambo.**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ni nga mmbudza uri izwi zwi amba mini? / Ni nga kona u wana phindulo?
   b. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi uri vha ṋekane mihumbulo.
   c. Kha vha ṱalutshedze ṯhalutshedzo kana vha ṋee phindulo nga nḓila i tevhelaho:
   Murero hoyu u amba uri vhane vha vhudza/anetshela vhaṅwe zwiṱori vha ṱuṱuwedza kuhumbulele, kugudele, kutshilele na nḓila ine vhathu vha pfhesesa vhutshilo ngayo.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: m

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: m

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *m*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *m*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *m*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. matombo, mafhi.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 26.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *m*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *m*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *m*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṋu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *m*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṋu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 79

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Biṱiruṱi khulukhulu*
   b. Kha vha ri: *Tshiṱorini itshi, ri vhala nga ha Mulimi Vho Baloyi vhane vha khou kaṋa miroho yavho. Vha wana ḽibiṱiruṱi ḽihuhulu ḽine vha sa kone u ḽi tupula vhe vhoṱhe. Ri vhala nga ha musi vha tshi fhedza vho tupula iḽi ḽibiṱiruṱi ḽihuluhulu.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 26.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 24.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *khulukhulu/ḽihuluhulu: Tshi re tshihulwane nga maanḓa.*
      - *biṱiruṱi: Muroho mutswuku, wa tshipulumbu u no alutshela mavuni.*
      - *patelwa: U balelwa u tsukunyea kana u sutuka D60/ u bva huṅwe fhethu, sa thoyi yo patiwaho pharani.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vanganya/ṱanganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: m

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *m*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhohole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u ṱanganyisa / vanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: *a, b, i, l, e, m*
   b. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe vha ambe mubvumo.
   c. Kha vha ṱanganye / vanganya maṅwe a aya maḽeḓere u itela u fhaṱa ipfhi.
      - Sa tsumbo: m-a-m-a = mama
   d. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo, vha kone u ṅwala fhasi.
   e. Kha vha dovhohole maitele aya kha mibvumo yoṱhe i re kha ipfhi.
   f. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi ṱanganyisa / vanganya mibvumo. Tsha u fhedzisela kha vha vhale ipfhi.
   g. Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi vha ḓe hu re na bodo uri vha vhumbe maipfhi avho.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 27.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khwaṯhisa zwanḓa nga u vhumba feisi luṯanu, nga murahu ra awela.
   b. Kha vha ṯhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *M*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṯhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *M*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *M*
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṯana wa phathinara yaṉu, desike, kana kha muṯavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *M*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṉu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṯole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 81

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Biṱiruṱi khulukhulu*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 27.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi na u rera nga thero ya tshifanyiso

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *thetshelesa: U thetshelesa nga nḓevhe musi muṅwe a tshi khou amba.*
      - *nyanetshelatshiṱori/ u anenetshela tshiṱori: U ambela ntha tshitori uri vhanwe vhathu vha zwipfhe.*
      - *tshi si tsha ngoho: Zwiṱori zwo tou sikiwaho zwi si zwa ngoho.*
   b. Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 28.
   b. Kha vha vhudze vhagudi mafhungo a tevhelaho nga ha tshifanyiso:
      - *Vhathu vho anetshela zwiṱori u bva kale - nahone zwiḽa kale hu sa athu vha na bugu.*
      - *Zwiitisi zwa u anetshela zwiṱori zwi katela na u ita uri vhathu vha see, zwi a funza, u talutshedza zwithu na u konanya vhathu.*
      - *U anetshela tshitori ndi u tshi amba tshi tshi bva ṱhohoni, ni tshi shumisa ipfhi fhedzi. Zwo fhambana na u vhala ngauri a hu na tsho nwaliwaho.*
3. **Kha vha rere nga thero ya tshifanyiso.**
   a. Kha vha shumise mbudziso dzi tevhelaho u itela u rera nga tshifanyiso nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha vhudzise mbudziso ya u thoma.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri vha rere nga mbudziso na phathinara dzavho.
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
      - Kha vha fhaṱe nḓivho ine vhagudi vha vha vho no vha nayo nga u lulamisa u sa pfhesesana na nga u kovhelana mafhungo a elanaho na thero.
      - Kha vha dovholole maitele aya na mbudziso dzoṱhe.
4. **Mbudziso:**
   a. Ndi nga mini ri tshi anetshela zwiṱori?
   b. Ndi lushaka lufhio lwa zwiṱori lune na lu takalelesa?
   c. U anetshela tshiṱori zwo fhambana hani na u vhala bugu?

Foniki: Kha vha gudise na u ita nḓowenḓowe ya u vhanganya/t̨anganya

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garat̨a ya Firizi: m

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *m*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garat̨a ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha modeḽe tshikili tsha u t̨anganya / vhanganya.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: ama, mila, bama.
   b. Kha vha t̨anganye / vhanganya ḽeḓere ḽa u thoma.
   c. Kha vha sumbe ḽeḓere ḽa u thoma vha bule mubvumo uyo.
   d. Kha vha dovhololе maitele aya kha mibvumo yot̨he i re kha ipfhi.
   e. U bva afho, vha tshimbidze munwe wavho fhasi ha ipfhi, vha tshi t̨anganyisa / vhanganya mibvumo.
   f. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi kha bodo u itela u t̨anganya / vhanganya maṅwe maipfhi.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya L̨avhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siat̨ari ḽa 29.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yot̨he yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha ite nḏowenḏowe ya Muṅwalo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe muṅwalo:** *m*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi uri vha ṅwala hani ḽeḓere kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune nomboro iṅwe na iṅwe ya thoma hone, hune ya livha hone na hune ya fhela hone.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha ṅwale rou ṱhukhu ya maḽeḓere, vha tshi khou modeḽa kana u sumbedza nḓila ya u sia tshikhala tsha munwe muthihi vhukati ha maḽeḓere.
   d. Kha vha dovhololе maitele aya vha tshi khou modeḽa nḓila ya u ṅwala: *M*
3. **Kha vha vhudze vhagudi u ṅwala kha bugu dzavho dza nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere ḽiṱuku m
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale: rou ya ḽeḓere danzi / ḽihulwane M
   c. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha tshi sedza mugudiswa muṅwe na muṅwe: vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere na zwikhala.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 81

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Biṱiruṱi khulukhulu*
   d. Kha vha ri: *Tshiṱorini itshi, ri vhala nga ha Mulimi Vho Baloyi vhane vha khou kaṋa miroho yavho. Vha wana ḽibiṱiruṱi ḽihuhulu ḽine vha sa kone u ḽi tupula vhe vhoṱhe. Ri vhala nga ha musi vha tshi fhedza vho tupula iḽi ḽibiṱiruṱi ḽihuluhulu.*
2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Bonyani maṱo aṋu ni lingedze u shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo nga ha mafhungo a bvaho kha tshiṱori. Ni khou vhona mini?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Tshiṱori tshine nda tshi funesa ndi...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa ḽeḓere danzi / ḽihulwane mathomoni a fhungo.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Mme anga vha nnyanetshela zwiṱori.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale fhungo ḽithihi.
   b. Kha vha ri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwiṱori zwine ra zwi funesa.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Tshiṱori tshine nda tshi funesa ndi...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Tshiṱori tshine na tshi funesa.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 29.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Garaṱa ya Firizi: m

Bugu ya Mushumo ya DBE

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *m*
   a. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhudzise vhagudi vho fhambanaho u vhala mubvumo uyo.
2. **Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 78.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṋetshedza thikhedzo ho teaho.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṋa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 30.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha ite nyito i re kha Bugu ya Mushumo ya DBE

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshati ya Muṅwalo

Bugu ya Mushumo ya DBE

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ite nyito ya Muṅwalo kha i re Bugu ya Mushumo ya DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu ya Mushumo ya DBE 1, siaṱari ḽa 80.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri mushumo u ḓo itwa nga nḓilaḓe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou shuma, kha vha tshimbile na kiḽasi u ṋetshedza thikhedzo ho teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 81

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Biṱiruṱi khulukhulu*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Bonyani maṱo aṋu ni lingedze u shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo nga ha mafhungo a bvaho kha tshiṱori. Ni khou vhona mini?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Tshiṱori tshine nda tshi funesa ndi...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwiṱori zwine ra zwi funesa.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: Zwiguluzwana zwiraru, Tshinzemba tshitswuku, nz.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome u ṅwala kha bugu dzavho ndowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṇu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 30.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba:

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: U shumisa mibvumo kha maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha modeḽe u shumisa mibvumo kha ipfhi ḽi tevhelaho:** *mela*
   a. Kha vha ṅwale ipfhi kha bodo.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha bvisa mubvumo /e/. Vha sala na: m_la
   c. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha engedza mubvumo /i/. Vha ita ipfhi ḽiswa: mila.
2. Kha vha vhidze vhagudi vho fhambanaho uri vha shumise maipfhi: bama, mali, lima.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 31.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 81

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Biṱiruṱi khulukhulu*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo tamba tshiṱori nga zwigwada.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha ri: Musi ri tshi tamba tshiṱori, ri tea u lingedza u:
      - Elelwa zwine mubvumbedzwa washu a ita na u amba
      - Amba na u edzisela zwoṱhe zwine mubvumbedzwa washu a ita
      - Shumisa maṅwe maipfhi a fanaho na a mubvumbedzwa washu
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nga u tou pfhufhifhadza uri vha nga edzisela hani muṅwe wa vhabvumbedzwa.
   c. Kha vha lingedze u sa nanga mubvumbedzwa dendele kha tsumbo yavho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhale uri hu na vhabvumbedzwa vhangana kha tshiṱori.
   b. Kha vha khethekane kiḽasi nga zwigwada zwa nomboro yeneyo. Sa tsumbo, arali hu na vhabvumbedzwa vhaṱanu kha tshiṱori, kha vha khethekanye kiḽasi nga zwigwada zwa vhaṱanu.
   c. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe kha tshigwada mubvumbedzwa.
   d. Kha vha ise kiḽasi nnḓa kana fhethu huhulwane ho vuleaho.
   e. Kha vha vhudze zwigwada uri zwi ite tshiṱori. Vha tea u:
      - Humbula zwine mubvumbedzwa wavho a ita na u amba
      - Amba na u ita zwithu zwi fanaho na vhumuthu havho
      - Shumisa maṅwe a maipfhi a fanaho na a mubvumbedzwa wavho
   f. Musi vhagudi vha tshi khou tamba tshiṱori, vha tshimbile vha ṋee thikhedzo ine ya ṱoḓea.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Fureme ya u ṅwala:

Tshiṱori tshine nda tshi funesa ndi...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Kha vha ḽebuḽe tshifanyiso tshavho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 31.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Nyito ya u n̂ekedza u Amba / Oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha lavhelese vhagudiswa ngavho vha tshi ita nyito ya u n̂ekedza u amba / Oraḽa.**
2. **Kha vha humbudze vhagudi mushumo u tevhelaho: Kha vha kovhele vhagudi mafhungo avho**
   a. Kha vha ri vhudze uri mafhungo avho ndi afhio. Kha vha ambe uri:
      - N̂amusi ndi ḓo ni vhudza nga ha...
      - U bva afho, kha vha kovhe mafhungo avho.
      - Kha vha ri vhudze uri ho itea mini nga mutevhe wo teaho.
      - Kha vha ri vhudze mihumbulo mihulwane malugana na mafhungo avho.
      - Kha vha fhedzise nga u ri vhudza uri mafhungo avho o vha ita uri vha ḓipfhe hani.
3. **Kha vha humbudze vhagudi zwikili zwi tevhelaho zwa u n̂ekedza u amba:**
   a. Musi vha tshi khou kovhela vhagudi mafhungo avho, vha humbule u:
      - Kha vha ri vhudze uri mafhungo avho ndi afhio. Kha vha ambe uri:
      - Kha vha ri vhudze uri zwo itea lini?
      - Kha vha ri vhudze uri zwo itea kha nnyi?
      - Kha vha ambe mafhungo avho nga mutevhe wo teaho
      - Kha vha ambe tshithu luthihi – vha songo dovholola
      - Kha vha ambele nṱha, nga ipfhi l̂i pfhalaho.
4. **Kha vha vhidze vhagudi vho nangiwaho nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa.**
   a. Kha vha fhaṱe fulufhelo l̂a mugudi muṅwe na muṅwe nga u vha livhuwa kha u ita nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa na nga u n̂ea vhupfhiwa havhuḓi ha mvelelo dzavho.
   b. Mafheloni a ngudo, kha vha n̂ee kiḽasi nyangaredzo ya vhupfhiwa havhuḓi ha mvelelo dzavho u itela u khwinisa u n̂ekedza u amba / oraḽa. Sa tsumbo: Ndo vha ndi tshi khou kundelwa u pfha vhaṅwe vha vhoiwe. Ndi khou humbela uri ni lingedze u isa maipfhi a vhoiwe nṱha uri ni pfhale – ri tea u pfha zwine na khou amba ngazwo.

Foniki: U vusuludza mibvumo yoṱhe yo funzwaho kha Themo ya 1

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Themo ya 1 Garaṱa ya Firizi ya Foniki

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha dzudze vhagudi fhasi kana kha khaphethe phanḓa havho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese dzina ḽavho musi ḽi tshi vhidziwa.
   b. Musi vha tshi vhidza dzina ḽa mugudi, u tea u vhala mubvumo wa garaṱa ya firizi ye vha i imisela nṱha.
   c. Kha vha vhidze dzina ḽa muṅwe mugudiswa. Mugudi uyu u tea u amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana u shumisa mubvumo uyo.
   d. Kha vha ite hezwi nga u ṱavhanya vhukuma. Vha ite uri zwi vhonale u nga ndi mutambo u takadzaho fhedzi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa.
   e. Arali mugudi a khakha, kha vha ri khae 'thetshelesani zwavhuḓi' vhone vha bule mubvumo uyo.
2. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 32.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha vusuludze maḽeḓere oṱhe o funzwaho kha Themo ya 1

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe u vhumba maḽeḓere maṱuku oṱhe o funzwaho kha Themo ya 1.**
   a. Kha vha ṅwale ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽiṱuku kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa thoma hone, hune ḽa livha hone na hune ḽa fhela hone.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale rou ya ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe kha bugu dzavho dza nḓowedzo, vha sie tshikhala tshine vha nga vhea munwe vhukati ha ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite vhungoho ha uri vha vhumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe nga nḓila yo teaho.
3. **Kha vha sedze u vhumba maḽeḓere maṱuku nga vhagudi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere nga vhagudi.
   b. Kha vha ṉee thikhedzo sa zwine ya ṱoḓeisa zwone.
   c. Kha vha ṱhogomele vhagudi vhane vha kha ḓi konḓelwa nga u vhumba maḽeḓere nga nḓila yo teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 93

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Ndi nga mini Ḽima dzi tshi dzula vhulegelegeni*
   b. Kha vha ri: *Ḽima ndi phukha dzi no wanala Amerika Tshipembe. Vhathu vha fuwa ḽima uri vha wane mafhi na wuḽu. Itshi tshiṱori ndi lungano lwa henefho lu no amba nga ḽima dze dza dzula henefho Thavhani dza Andes kalekale, na uri dzi thusa hani vhathu vha no tshila nadzo.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U monithara Kupfhesesele
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 32.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 24.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *Ḽima: Phukha i no wanala Amerika Tshipembe ine vhathu vha i shumisa kha u hwala thundu na u shumisa maveve ayo.*
      - *Amerika Tshipembe: Dzhango ḽi re seli ha lwanzhe, seli ha Afrika ḽi re na mashango manzhimanzhi, maṱaka mahulu na dzithavha.*
      - *vhulegelegeni: Nṱhanṱha ri tshi bva fhasi.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha khethekanye maipfhi u ya nga miṱa ya mibvumo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha ṅwale mibvumo ya u thoma kana ya u fhedzisela ya maipfhi kha khoḽomu kha bodo nga nḓila i tevhelaho:**

-ala	-ela	be-	ma-

   a. Kha vha vhalele vhagudi ‘muṱa wa mubvumo’ muṅwe na muṅwe.
   b. Kha vha humbele vhagudi nga muthihi nga muthihi, vha humbule ipfhi ḽi welaho kana ḽi re fhasi ha kha muṱa uyo.
   c. Musi mugudi a tshi khou amba ipfhi iḽo, kha vha vha humbele vha ambe uri ipfhi iḽo ḽi wela kha muṱa ufhio vha ṅwale ipfhi iḽo kha khoḽomu nga nḓila i tevhelaho:

-ala	-ela	be-	ma-
lala mala bala	mela lilela lela	bebi bele	mala mali

   d. Arali mugudi a khakha, vha mu khakhulule.

2. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 33.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha vusuludze maḽeḓere oṱhe o funzwaho kha Themo ya 1

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe u vhumba maḽeḓere danzi / mahulwane oṱhe o funzwaho kha Themo ya 1.**
   a. Kha vha ṅwale ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa danzi / ḽihulwane kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa thoma hone, hune ḽa livha hone na hune ḽa fhela hone.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale rou ya ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe kha bugu dzavho dza nḓowedzo, vha sie tshikhala tshine vha nga vhea munwe vhukati ha ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite vhungoho ha uri vha vhumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe nga nḓila yo teaho.
3. **Kha vha sedze u vhumba maḽeḓere danzi / mahulwane nga vhagudi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere nga vhagudi.
   b. Kha vha ṋee thikhedzo sa zwine ya ṱoḓeisa zwone.
   c. Kha vha ṱhogomele vhagudi vhane vha kha ḓi konḓelwa nga u vhumba maḽeḓere nga nḓila yo teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 95

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Ndi nga mini ḼIma dzi tshi dzula vhulegelegeni*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 33.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **U lugisela vhagudi u anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu ya u Vhala ya Thikho kha siaṱari ḽa 34.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha lavhelese tshifanyiso.**
   a. Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi mini zwine na khou vhona kha tshifanyiso itshi?
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri muṅwe na muṅwe wavho u tea u sika nganeapfhufhi nga ha tshifanyiso.**
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha nga sika hani tshiṱori tshavho. Kha vha vha vhudze uri:**
   a. Vha ṋee mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe dzina kha tshiṱori.
   b. Kha vha ambe hune mafhungo a khou bvelela hone.
   c. Tshiṱori tshaṋu tshi fanela u vha na mathomo, mutumbu na magumo.
   d. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza tshipiḓa tsha tshiṱori tshaṋu fhedzi.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mathomo a tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mutumbu wa tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza magumo a tshiṱori tshaṋu.
   e. Ni nga thoma tshiṱori tshaṋu nga u ri:
      a. Ho vha hu nga ḓuvha ḽi no tevhela...
      b. Mmawe vho vhudzisa ____ uri o ṱwa hani tshikoloni iḽo ḓuvha na...
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha khunyeledze nyito.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi uri vha humbule nga ha tshiṱori tshavho vho fhumula.
   b. U bva afho, kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u anetshela tshigwada tshavho zwiṱori zwavho. Vha nga shumisa 'thanda ya u amba kana tombo' kha hezwi.
   c. Musi vhagudi vha tshi khou bvela phanḓa na u amba, kha vha tshimbile na kiḽasi vha thetshelese.
6. **Kha vha pendele ngudo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhidze mugudi muthihi uri a kovhelane tshiṱori tshawe na kiḽasi kana vha vhudzise vhagudi vha 1–2 mbudziso nga ha zwiṱori zwa tshigwada tshavho.
      - Kha vha vhudzise uri: Tshiṱori tsha X tsho vha tshi tshi amba nga ha mini?
      - Kha vha vhudzise uri: Ndi zwifhio zwe na zwi takalela kha tshiṱori tsha X?

b. Kha vha ṋee kiḽasi nyangaredzo ya mvelelo u itela u khwiṋisa tshiṱori tshavho.
Sa tsumbo: Kanzhi, mathomoni a tshiṱori, ri amba nga ha uri tshiṱori tshi khou bvelela ngafhi, na uri vhabvumbedzwa ndi vhonnyi. Tshifhinganitshi ḓaho, lingedzani u katela enea mafhungo kha mafhungo aṋu.

Foniki: U shumisa mibvumo kha maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha modeḽe u shumisa mibvumo kha ipfhi ḽi tevhelaho:** *mala*
   a. Kha vha ṅwale ipfhi kha bodo.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha bvisa mubvumo /m/. Vha sala na: -ala
   c. Kha vha sumbedze vhagudi uri hu itea mini arali vha engedza mubvumo /b/. Vha ita ipfhi ḽiswa: bala.
2. **Kha vha vhidze vhagudi vho fhambanaho uri vha shumise maipfhi:** *lima, bede, bali.*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 35.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: U vusuludza phetheni

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ole phetheni dzi tevhelaho kha bodo:**

   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha kopolole phetheni kha bugu dzavho dza nḓowedzo.
   b. Vha fanela u ita phetheni u swika magumoni a siaṱari.
3. **Kha vha ṱole vhukoni ha vhagudi ha u kopolola phetheni.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa:
      - U kopolola phetheni nga nḓila yo teaho.
      - U ita uri phetheni dzi dzule dzi na saizi i fanaho.
      - U fhedza phetheni nga tshifhinga tsho avhelwaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 95

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ndi nga mini Ḽima dzi tshi dzula vhulegelegeni*
   d. Kha vha ri: *Ḽima ndi phukha dzi no wanala Amerika Tshipembe. Vhathu vha fuwa ḽima uri vha wane mafhi na wuḽu. Itshi tshiṱori ndi lungano lwa henefho lu no amba nga ḽima dze dza dzula henefho Thavhani dza Andes kalekale, na uri dzi thusa hani vhathu vha no tshila nadzo.*
   e. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U monithara Kupfhesesele
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: No no vhuya na pfha no xela musi ri tshi khou vhala tshiṱori nga mulandu wa uri no xelelwa nga ndunzhendunzhe ya zwine zwa khou itea?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 53

Fureme ya u ṅwala:

Ndi a kona u anetshela tshiṱori tshi no amba nga ha...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa tshithoma mafheloni a fhungo.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ndi a anetshela zwiṱori.
   c. Kha vha sumbe TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale fhungo ḽithihi.
   b. Kha vha ri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Tshi re na mubvumo wa /m/. Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.
   c. Kha vha ri: Ndi a kona u anetshela tshiṱori tshi no amba nga ha...
3. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Tshi re na mubvumo wa /m/.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 35.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a D̨uvha: U vhalela Nt̨ha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa d̨ivhaipfhi yavho, nd̨ivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: U shumisa mibvumo kha maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vhudze vhagudi uri ṋamusi vha ḓo shuma na phathinara yavho u shumisa maipfhi.**
   a. Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: baba, biba, lala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha kopololele maipfhi kha bugu dzavho dza nḓowedzo, ipfhi ḽithihi kha rou.
2. **Kha vha humbudze vhagudi uri vha nga shumisa hani mibvumo kha maipfhi nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhale ipfhi ḽa u thoma.
   b. Kha vha bvise mubvumo muthihi.
   c. Kha vha engedze muṅwe mubvumo.
   d. Kha vha ṅwale ipfhi ḽiswa tsini na ipfhi ḽa kale.
   e. Kha vha vhale ipfhi ḽiswa.
3. **Kha vha sedze vhukoni ha vhagudi ha u shumisa maipfhi.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha sedze musi vhagudi vha tshi khou shumisa maipfhi.
   b. Kha vha ṋetshedze thikhedzo sa zwine zwa ṱoḓeisa zwone.
   c. Kha vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa nga u ita mushumo uyu.
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṋa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 36.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha vusuludze u vhumbwa ha nomboro.

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khwaṱhisa zwanḓa nga u vhumba feisi luṱanu, nga murahu ra awela.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe u vhumba nomboro u bva kha 0–9.**
   a. Kha vha ṅwale nomboro iṅwe na iṅwe kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune nomboro iṅwe na iṅwe ya thoma hone, hune ya livha hone na hune ya fhela hone.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale rou ya nomboro iṅwe na iṅwe kha kha bugu dzavho dza nḓowedzo, vha sie tshikhala tshine vha nga vhea munwe vhukati ha nomboro iṅwe na iṅwe.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhe na vhungoho ha uri vha vhumbe nomboro iṅwe na iṅwe nga nḓila yo teaho.
3. **Kha vha sedze u vhumba nomboro nga vhagudi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha sedze u vhumbwa ha nomboro nga vhagudi.
   b. Kha vha ṉee thikhedzo sa zwine ya ṱoḓeisa zwone.
   c. Kha vha ṱhogomele vhagudi vhane vha kha ḓi konḓelwa nga u vhumba nomboro nga nḓila yo teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 95

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ndi nga mini Ḽima dzi tshi dzula vhulegelegeni*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U monithara Kupfhesesele
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: No no vhuya na pfha no xela musi ri tshi khou vhala tshiṱori nga mulandu wa uri no xelelwa nga ndunzhendunzhe ya zwine zwa khou itea?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 53

Fureme ya u ṅwala:

Ndi a kona u anetshela tshiṱori tshi no amba nga ha...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Tshi re na mubvumo wa /m/.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: ṱhoho, thavha, mishonga
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha vule siaṱari ḽo teaho kha bugu dzavho dza Mushumo dza DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 36.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe 'thanda ya u amba kana tombo'.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara 'thanda ya u amba kana tombo'.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho 'thanda ya u amba kana tombo' uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo na penisela.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–5 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidze maipfhi maṱanu a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–5: lima, bede,bali.2
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale maipfhi maṱanu kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule vhukhakhi havho nga nḓila yo teaho.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 35..
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Khuvha-nganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 95

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ndi nga mini Ḽima dzi tshi dzula vhulegelegeni*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ola na u ḽebuḽa tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha bonyolole maṱo vha ri: Tshipiḓa tshine nda tshi funesa kha tshiṱori ndi musi...
   c. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   d. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa konḓi kha bodo. Musi vha tshi khou ola, kha vha ṱalutshedze zwine vha khou ola.
   e. Kha vha engedze ḽebuḽu dza 1–2.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṋu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha haseledze nga phindulo dzavho na phathinara dzavho.
   d. Nga murahu, kha vha laedze vhagudi u ola tshipiḓa itshi tsha tshiṱori kha bugu dzavho dza u nḓowedzo.
   e. Kha vha thuse vhagudi u engedza ḽebuḽu dza 1–2 kha zwifanyiso zwavho.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṉee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE, siaṱari ḽa 53

Fureme ya u ṅwala:

Ndi a kona u anetshela tshiṱori tshi no amba nga ha...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Kha vha ḽebuḽe tshifanyiso tshavho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 37.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U tamba mitambo ya ḓivhaipfhi: Ḽitambwa kana U ola

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshoko na bodo ya tshoko

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vhone vha khou ya vusuludza maipfhi a ḓivhaipfhi e vhagudi vha guda kha themo ino.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri ḓo tamba ‘Ḽitambwa kana U ola’.
   b. Ri ḓo nanga mugudi ane a ‘ḓo tamba’.
   c. Uyu mugudi u ḓa phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi.
   d. Uyu mugudi u tea u ita ḽitambwa ḽa iḽi ipfhi KANA a ola tshifanyiso tsha ipfhi iḽi kha bodo.
   e. Vhaṅwe vhoṱhe kiḽasini vha tea u imisa zwanḓa vha tshi humbulela iḽi ipfhi.
   f. Muthu ane a ‘khou tamba’ u vhidzelela vhagudi uri vha fhindule.
   g. Muthu ane a fhindula zwone ndi ene a no ḓo tamba. U ya phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi nḓevheni.
4. **Kha vha vhidze mugudi wa u thoma a ḓe a tambe, mutambo u thome.**

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA:
Minete ya 15

ZWISHU-MISWA:
A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi ṱhanu dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo ḽipfhufhi ḽithihi sa tsumbo vha ḽi ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. Ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi?
   b. Ḽi fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi ṱhanu dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi ṱhanu fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

Muṅwalo: Kha vha modeḽe u anḓadza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tsumbo ya mugudisi: Mushumo wa u ṅwala

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Musi kiḽasi i sa athu thoma, kha vha dzudzanye bodo ya ngudo iyi.**
   a. Kha vha nange mushumo muthihi wa u ṅwala wa themo ino. Kha vha ole na u ṅwala tsumbo yavho ya mushumo kha bodo.
   b. Kha vha ite vhukhakhi musi vha tshi shumisa TKL kha maṅwalwa a themo ino, sa tsumbo: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi songo vha ḽeḓeredanzi / ḽihulwane.
2. **Kha vha ḓivhadze u anḓadza kha vhagudi.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ino vhege ri ḓo bvisa tshipiḓa tsha maṅwalwa ashu a themo ino.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: Musi ri tshi anḓadza maṅwalwa ashu, ri a dzudzanyela u kovhela vhaṅwe vhathu. Ri nanga mushumo washu wa khwine, ra u ita uri u vhe wavhuḓi nahone u pfhesesee, ra u kovhela vhaṅwe uri vha u vhale na u ḓiphina ngawo.
   c. Kha vha sumbedze mvetamveto yavho kha bodo. Kha vha ṱalutshedze uri hoyu ndi mushumo wa u ṅwala we vha nanga uri vha kone u anḓadza.
3. **Kha vha modeḽe u anḓadza kha bodo.**
   a. Kha vha ole hafhu vha ṅwale maṅwalwa avho kha bodo. Kha vha ite hezwi nga vhuronwane vha dovhe vha engedze zwiṅwe zwidodombedzwa.
   b. Kha vha vhalele nṱha maṅwalwa a mvetamveto yavho.
   c. Kha vha sumbedze vhukhakhi he vha ita musi vha tshi shumisa TKL. Kha vha ri: Ndo khakha. Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo a si ḽeḓeredanzi / ḽihulwane. Ndi nga khakhulula hezwi musi ndi tshi anḓadza.
   d. Kha vha ṅwalulule fhungo zwavhuḓi.
   e. Kha vha sumbedze he vha khakhulula hone TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ndi ḽeḓeredanzi / ḽihulwane.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha modeḽe u anḓadza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tsumbo ya mugudisi: Mushumo wa u ṅwala

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṉetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U tamba mitambo ya ḓivhaipfhi: Ḽitambwa kana U ola

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshoko na bodo ya tshoko

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vhone vha khou ya vusuludza maipfhi a ḓivhaipfhi e vhagudi vha guda kha themo ino.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri ḓo tamba ‘Ḽitambwa kana U ola’.
   b. Ri ḓo nanga mugudi ane a ‘ḓo tamba’.
   c. Uyu mugudi u ḓa phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi.
   d. Uyu mugudi u tea u ita ḽitambwa ḽa iḽi ipfhi KANA a ola tshifanyiso tsha ipfhi iḽi kha bodo.
   e. Vhaṅwe vhoṱhe kiḽasini vha tea u imisa zwanḓa vha tshi humbulela iḽi ipfhi.
   f. Muthu ane a ‘khou tamba’ u vhidzelela vhagudi uri vha fhindule.
   g. Muthu ane a fhindula zwone ndi ene a no ḓo tamba. U ya phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi nḓevheni.
4. **Kha vha vhidze mugudi wa u thoma a ḓe a tambe, mutambo u thome.**

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA:
Minete ya 15

ZWISHU-MISWA:
A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi dza rathi dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo l̨ipfhufhi l̨ithihi sa tsumbo vha l̨i ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. L̨i thoma nga l̨eḓeredanzi?
   b. L̨i fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi dza rathi dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi dza rathi fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

Muṅwalo: Vhagudi vha humbula na u nanga maṅwalwa avho

TSHIFHINGA:
Minete ya 15

ZWISHU-MISWA:
Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela

Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u n̨etshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Musi vha sa athuya kil̨asini, kha vha ite, kha bammbiri, mvetamveto ya mushumo une vha ḓo anḓadza.**
   a. Kha vha kopolole tshifanyiso tshavho na maṅwalwa ane vha ḓo anḓadza kha bammbiri l̨o u itela u sumbedza vhagudi.
   b. Vha ite vhungoho ha u vhulunga mvetamveto yavho ine vha ḓo anḓadza uri vha kone u i shumisa kha ngudo ya u n̨ekedza.
2. **Kha vha n̨ee vhagudi ndaela ya u elekanya nga zwe vha ṅwala zwi no bva kha themo ino.**
   a. Kha vha n̨ee vhagudi tshifhinga tsha u vhala maṅwalwa avho a themo ino.
   b. Kha vha vhudzise: Ndi mushumo ufhio wa u ṅwala we na u takalelesa kha themo ino?
   c. Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane mushumo wavho wa u ṅwala une vha u funesa wa themo ino.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha nange tshipiḓa tsha maṅwalwa ane vha ḓo anḓadza.**
   a. Kha vha vhudzise: Ndi tshipiḓa tshifhio tsha zwe na ṅwala tshine na ḓo anḓadza tsha vhalwa nga vhaṅwe kha themo ino?
   b. Kha vha n̨ee vhagudi tshifhinga tsha u nanga mushumo wa u ṅwala une vha ḓo anḓadza.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha vhudze phathinara dzavho nga ha mushumo wa u ṅwala une vha ḓo anḓadza.
4. **Kha vha n̨ee vhagudi ndaela ya u anḓadza kha bammbiri l̨i songo baindiwaho, u itela uri mushumo wavho u t̨aniwe.**
   a. Kha vha ri: Musi ri tshi anḓadza, a ri ṅwali buguni dzashu sa nga misi. Ri ṅwala kha bammbiri l̨i songo baindiwaho, u itela uri zwi leluwe u n̨ekana mishumo yashu.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tsumbo yavho ya mushumo wa u anḓadza kha bammbiri.
   c. Kha vha phakhele mabammbiri a songo baindiwaho (a lwoswo) a u anḓadza khao.
5. **Kha vha n̨ee vhagudi ndaela ya u thoma u anḓadza.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino thomani u anḓadza mushumo wa vhoiwe. Ni ṅwale mushumo wavhuḓi nahone une wa pfhala, u itela uri zwi vhe zwo dzudzanyea musi ni tshi kovhela vhaṅwe.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha humbula na u nanga maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela

Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṉetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a D̓uvha: U vhalela Nt̓ha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, T̓hanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa d̓ivhaipfhi yavho, nd̓ivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U tamba mitambo ya d̨ivhaipfhi: L̨itambwa kana U ola

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshoko na bodo ya tshoko

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a d̨ivhaipfhi o̱the a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vhone vha khou ya vusuludza maipfhi a d̨ivhaipfhi e vhagudi vha guda kha themo ino.**
3. **Kha vha n̨ee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri d̨o tamba 'L̨itambwa kana U ola'.
   b. Ri d̨o nanga mugudi ane a 'd̨o tamba'.
   c. Uyu mugudi u d̨a phand̨a ha kil̨asi nn̨e nda mu hevhedza ipfhi.
   d. Uyu mugudi u tea u ita l̨itambwa l̨a il̨i ipfhi KANA a ola tshifanyiso tsha ipfhi il̨i kha bodo.
   e. Vhaṅwe vho̱the kil̨asini vha tea u imisa zwand̨a vha tshi humbulela il̨i ipfhi.
   f. Muthu ane a 'khou tamba' u vhidzelela vhagudi uri vha fhindule.
   g. Muthu ane a fhindula zwone ndi ene a no d̨o tamba. U ya phand̨a ha kil̨asi nn̨e nda mu hevhedza ipfhi nd̨evheni.
4. **Kha vha vhidze mugudi wa u thoma a d̨e a tambe, mutambo u thome.**

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA:
Minete ya 15

ZWISHU-MISWA:
A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi dza rathi dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo l̨ipfhufhi l̨ithihi sa tsumbo vha l̨i ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. L̨i thoma nga l̨eḓeredanzi?
   b. L̨i fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi dza rathi dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi dza rathi fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

Muṅwalo: Vhagudi vha anḓadza maṅwalwa avho.

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela

Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ḓivhadze hafhu u anḓadza kha vhagudi.**
   a. Kha vha ri: Ṋamusi ri ḓo fhedzisa u anḓadza tshipiḓa tsha zwe ra ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: Musi ri tshi anḓadza maṅwalwa ashu, ri a dzudzanyela u kovhela vhaṅwe vhathu. Ri nanga mushumo washu wa khwine, ra u ita uri u vhe wavhuḓi nahone u pfhesesee, ra u kovhela vhaṅwe uri vha u vhale na u ḓiphina ngawo.
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha bvele phanḓa na u anḓadza.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Zwino bvelani phanḓa na u anḓadza mushumo wa vhoiwe wa mulovha. Ni elelwe u ita mushumo wavhuḓi nahone une wa pfhala, u itela uri zwi vhe zwo dzudzanyea musi ni tshi kovhela vhaṅwe.
3. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u nanga na u anḓadza tshipiḓa tsha maṅwalwa avho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha anḓadza maṅwalwa avho.

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U ṅwala: Vhagudi vha anḓadza maṅwalwa avho.

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela

Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṉetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a D̨uvha: U vhalela Nt̨ha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa d̨ivhaipfhi yavho, nd̨ivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA:
Minete ya 15

ZWISHU-MISWA:
A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi dza rathi dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo ḽipfhufhi ḽithihi sa tsumbo vha ḽi ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. Ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi?
   b. Ḽi fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi dza rathi dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi dza rathi fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

Muṅwalo: Kha vha modeḽe u ṉekedza maṅwalwa avho.

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ḓivhadze u ṉetshedza kha vhagudi.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo ṉetshedza zwe ra ṅwala na zwe ra anḓadza.
   b. Kha vha ri: Musi ri tshi ṉetshedza zwe ra ṅwala, ri ṉekana na vhaṅwe. Ri ambela nṱha zwi tshi pfhala uri na vhaṅwe vha zwi pfhe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Musi ro no fhedza u amba, ri nga tshimbila na kiḽasi u sumbedza vhaṅwe tshifanyiso tshashu.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Musi vhaṅwe vha tshi khou ṉekedza, ri thetshelesa nga vhuronwane. Ri tea u sumbedza vhuthu tshifhinga tshoṱhe na u vha vhandela zwanḓa musi vho no fhedza.
2. **Kha vha modeḽe nḓila ya u ṉetshedza kha kiḽasi.**
   a. Kha vha imisele nṱha mvetamveto yavho yo anḓadzwaho uri muṅwe na muṅwe a i vhone.
   b. Kha vha ṱaluse tshifanyiso tshavho nga u ṱavhanya vha dovhe vha vhale zwe vha ṅwala. Kha vha modeḽe u ambela nṱha nahone zwi tshi pfhala uri muṅwe na muṅwe a zwi pfhe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha vha vhandele zwanḓa musi vha tshi fhedza.
3. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha sumbedze muṅwe na muṅwe tshifanyiso tshavho.**
4. **Kha vha ṉee vhagudi ndaela ya u ḓilugisela u ṉetshedza.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Humbulani nga ha fhungo ḽa u ṱalusa tshifanyiso tshaṉu nahone ni ḓiḓowedze u vhala zwe na ṅwala.
5. **Kha vha ṉee vhagudi minete i si gathi ya u humbula na u vhala.**
6. **Kha vha ṉee vhagudi ndaela ya u ṉetshedza kha phathinara yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṱalutshedze tshifanyiso tshavho na u vhalela phathinara dzavho zwe vha ṅwala.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha modeḽe u ṋekedza maṅwalwa avho.

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U ṅwala: Kha vha modeḽe u ṋekedza maṅwalwa avho.

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U tamba mitambo ya ḓivhaipfhi: Ḽitambwa kana U ola

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Tshoko na bodo ya tshoko

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vhone vha khou ya vusuludza maipfhi a ḓivhaipfhi e vhagudi vha guda kha themo ino.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri ḓo tamba ‘Ḽitambwa kana U ola’.
   b. Ri ḓo nanga mugudi ane a ‘ḓo tamba’.
   c. Uyu mugudi u ḓa phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi.
   d. Uyu mugudi u tea u ita ḽitambwa ḽa iḽi ipfhi KANA a ola tshifanyiso tsha ipfhi iḽi kha bodo.
   e. Vhaṅwe vhoṱhe kiḽasini vha tea u imisa zwanḓa vha tshi humbulela iḽi ipfhi.
   f. Muthu ane a ‘khou tamba’ u vhidzelela vhagudi uri vha fhindule.
   g. Muthu ane a fhindula zwone ndi ene a no ḓo tamba. U ya phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi nḓevheni.
4. **Kha vha vhidze mugudi wa u thoma a ḓe a tambe, mutambo u thome.**

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA:
Minete ya 15

ZWISHU-MISWA:
A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi dza rathi dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo ḽipfhufhi ḽithihi sa tsumbo vha ḽi ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. Ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi?
   b. Ḽi fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi dza rathi dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi dza rathi fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha ṋekedza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ḓivhadze hafhu u ṋetshedza kha vhagudi.**
   a. Kha vha ri: Ni elelwe uri ino vhege ri ḓo ṋetshedza zwe ra ṅwala na zwe ra anḓadza.
   b. Kha vha ri: Musi ri tshi ṋetshedza zwe ra ṅwala, ri ṋekana na vhaṅwe. Ri ṱalutshedza nyolo dzashu na u vhala zwe ra ṅwala. Ri ambela nṱha zwi tshi pfhala uri muṅwe na muṅwe a zwi pfhe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Musi ro no fhedza u amba, ri nga tshimbila na kiḽasi u sumbedza vhaṅwe tshifanyiso tshashu.
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Musi vhaṅwe vha tshi khou ṋekedza, ri thetshelesa nga vhuronwane. Ri tea u sumbedza vhuthu tshifhinga tshoṱhe na u vha vhandela zwanḓa musi vho no fhedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha ṋetshedze kha kiḽasi.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṋekedza.
   b. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou ṋetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṋetshedza.

U ṅwala: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA:

Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṉetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha tambe mitambo ya ḓivhaipfhi: Dzina kana ḽiiti?

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri madzina ndi maipfhi a no rina madzina nahone maiiti ndi maipfhi a nyito kana a u ita nyito.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri khou ya u tamba mutambo wa 'dzina kana ḽiiti'.
   b. Ndi ḓo bula ipfhi.
   c. Arali ḽi dzina ni tea u imisa munwe muthihi.
   d. Arali ḽi ḽiiti ni tea u imisa minwe mivhili.
   e. U bva afho ni ḓo shuma nga phere (vhavhilivhavhili) ni tshi vhumba fhungo nga iḽo ipfhi, ni tshi sumbedza zwine ipfhi ḽa amba.
   f. Ndi ḓo vhidza phere dzo fhambanaho uri vha bule mafhungo avho.
4. **Kha vha thome nga u amba ipfhi mutambo u mbo ḓi thoma.**

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

Muṅwalo: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha tambe mitambo ya ḓivhaipfhi: Dzina kana ḽiiti?

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri madzina ndi maipfhi a no rina madzina nahone maiiti ndi maipfhi a nyito kana a u ita nyito.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri khou ya u tamba mutambo wa 'dzina kana ḽiiti'.
   b. Ndi ḓo bula ipfhi.
   c. Arali ḽi dzina ni tea u imisa munwe muthihi.
   d. Arali ḽi ḽiiti ni tea u imisa minwe mivhili.
   e. U bva afho ni ḓo shuma nga phere (vhavhilivhavhili) ni tshi vhumba fhungo nga iḽo ipfhi, ni tshi sumbedza zwine ipfhi ḽa amba.
   f. Ndi ḓo vhidza phere dzo fhambanaho uri vha bule mafhungo avho.
4. **Kha vha thome nga u amba ipfhi mutambo u mbo ḓi thoma.**

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

Muṅwalo: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha tambe mitambo ya ḓivhaipfhi: Dzina kana ḽiiti?

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA:

A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri madzina ndi maipfhi a no rina madzina nahone maiiti ndi maipfhi a nyito kana a u ita nyito.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri khou ya u tamba mutambo wa 'dzina kana ḽiiti'.
   b. Ndi ḓo bula ipfhi.
   c. Arali ḽi dzina ni tea u imisa munwe muthihi.
   d. Arali ḽi ḽiiti ni tea u imisa minwe mivhili.
   e. U bva afho ni ḓo shuma nga phere (vhavhilivhavhili) ni tshi vhumba fhungo nga iḽo ipfhi, ni tshi sumbedza zwine ipfhi ḽa amba.
   f. Ndi ḓo vhidza phere dzo fhambanaho uri vha bule mafhungo avho.
4. **Kha vha thome nga u amba ipfhi mutambo u mbo ḓi thoma.**

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

Muṅwalo: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U ṅwala: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṉetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

Muṅwalo: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṋekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṋekedza.
   b. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṋetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṋetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṋetshedze.**

U ṅwala: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṋekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṋekedza.
   b. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṋetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṋetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṋetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha tambe mitambo ya ḓivhaipfhi: Dzina kana ḽiiti?

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri madzina ndi maipfhi a no rina madzina nahone maiiti ndi maipfhi a nyito kana a u ita nyito.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri khou ya u tamba mutambo wa 'dzina kana ḽiiti'.
   b. Ndi ḓo bula ipfhi.
   c. Arali ḽi dzina ni tea u imisa munwe muthihi.
   d. Arali ḽi ḽiiti ni tea u imisa minwe mivhili.
   e. U bva afho ni ḓo shuma nga phere (vhavhilivhavhili) ni tshi vhumba fhungo nga iḽo ipfhi, ni tshi sumbedza zwine ipfhi ḽa amba.
   f. Ndi ḓo vhidza phere dzo fhambanaho uri vha bule mafhungo avho.
4. **Kha vha thome nga u amba ipfhi mutambo u mbo ḓi thoma.**

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U ṅwala: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWISHU-MISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWISHU-MISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWISHU-MISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

THEMO YA 2
PULANE YA U FUNZA

U thetshelesa na u amba: Kha vha ḓivhadze thero

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwa u ṱana thero

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele u ṱana thero:** *Zwiḽiwa zwine ra ḽa*
2. **Kha vha vhudzise mbudzisoṱhalutshedzi kha u ṱuṱula nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   - *Ndi zwiḽiwa zwifhio zwine na takalela u zwi ḽa?*
   - *Zwiḽiwa zwine ra zwi ḽa zwi bva ngafhi?*
   - *Zwiḽiwa zwine na zwi ḽa hayani zwi fana hani kana zwo fhambana hani na zwiḽiwa zwa tshikoloni?*
3. **Kha vha ite mapa wa muhumbulo vha tshi shumisa mbudziso idzi na phindulo dza vhagudi.**
4. **Kha vha engedze nga phindulo dzavho kha mapa wa muhumbulo u itela u engedza nḓivho ya vhagudi.**
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 44.**
6. **Kha vha vhudze vhagudi vha sumbe kha zwipfhumisa luambo zwa thero.**
   a. Kha vha vhalele nṱha zwipfhumisaluambo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhale navho, kana vha tou tevhedzela vhone musi vha tshi khou vhala: U kapa mapfhura nga lebula.
7. **Kha vha rere na vhagudi nga ha zwipfhumisaluambo.**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ni nga mmbudza uri izwi zwi amba mini? / Ni nga kona u wana phindulo?
   b. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi uri vha ṋekane mihumbulo.
   c. Kha vha ṱalutshedze ṱhalutshedzo kana vha ṋee phindulo nga nḓila i tevhelaho: U ḓiphina nga lupfhumo.

Foniki: U vusuludza mibvumo yoṱhe yo funzwaho kha Themo ya 1

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Themo ya 1 Garaṱa ya Firizi ya Foniki

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha dzudze vhagudi fhasi kana kha khaphethe phanḓa havho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese dzina ḽavho musi ḽi tshi vhidziwa.
   b. Musi vha tshi vhidza dzina ḽa mugudi, u tea u vhala mubvumo wa garaṱa ya firizi ye vha i imisela nṱha.
   c. Kha vha vhidze dzina ḽa muṅwe mugudiswa. Mugudi uyu u tea u amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana u shumisa mubvumo uyo.
   d. Kha vha ite hezwi nga u ṱavhanya vhukuma. Vha ite uri zwi vhonale u nga ndi mutambo u takadzaho fhedzi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa.
   e. Arali mugudi a khakha, kha vha ri khae 'thetshelesani zwavhuḓi' vhone vha bule mubvumo uyo.
2. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 46.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha vusuludze maḽeḓere oṱhe o funzwaho kha Themo ya 1

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe u vhumba maḽeḓere maṱuku oṱhe o funzwaho kha Themo ya 1.**
   a. Kha vha ṅwale ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽiṱuku kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa thoma hone, hune ḽa livha hone na hune ḽa fhela hone.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale rou ya ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe kha bugu dzavho dza nḓowedzo, vha sie tshikhala tshine vha nga vhea munwe vhukati ha ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite vhungoho ha uri vha vhumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe nga nḓila yo teaho.
3. **Kha vha sedze u vhumba maḽeḓere maṱuku nga vhagudi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere nga vhagudi.
   b. Kha vha ṋee thikhedzo sa zwine ya ṱoḓeisa zwone.
   c. Kha vha ṱhogomele vhagudi vhane vha kha ḓi konḓelwa nga u vhumba maḽeḓere nga nḓila yo teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 113

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Wayde u ita kheri.*
   b. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri ḓo vhala nganea nga ha mutukana ane a pfhi Wayde, ane a humbula uri u vhenga maṱamaṱisi. Fhedzi Wayde u funa swobo. Swobo ndi lushaka lwa zwiḽiwa zwine zwa vha uri zwo itwa nga zwipaisi, khuhu kana miroho kanzhi zwi vha zwi na maṱamaṱisi manzhi khazwo. Kha tshiṱori itshi, Wayde o thusa mme awe u bika swobo u bva mathomoni. Musi a tshi khou vha thusa, o guda zwiṅwe zwithu zwe zwa mu mangadza nga ha swobo. Ni nga bvumba uri ndi mini?*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U vhudzisa mbudziso / u ḓivhudzisa.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 46.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 44.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *kheri: Lushaka lwa zwiḽiwa zwine zwa vha na soso na zwipaisi. Kanzhi i ḽiwa na raisi.*
      - *resipi: Mutevhe wa maga ane a ni vhudza nḓila ya u ita zwiṅwe zwiḽiwa.*
      - *thimbanywa: Tshiṅwe tsha zwiḽiwa zwine wa zwi ṱoḓa musi u tshi khou tevhela resipi.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: U vusuludza mibvumo yoṱhe yo funzwaho kha Themo ya 1

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Themo ya 1 Garaṱa ya Firizi ya Foniki

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha dzudze vhagudi fhasi kana kha khaphethe phanḓa havho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese dzina ḽavho musi ḽi tshi vhidziwa.
   b. Musi vha tshi vhidza dzina ḽa mugudi, u tea u vhala mubvumo wa garaṱa ya firizi ye vha i imisela nṱha.
   c. Kha vha vhidze dzina ḽa muṅwe mugudiswa. Mugudi uyu u tea u amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana u shumisa mubvumo uyo.
   d. Kha vha ite hezwi nga u ṱavhanya vhukuma. Vha ite uri zwi vhonale u nga ndi mutambo u takadzaho fhedzi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa.
   e. Arali mugudi a khakha, kha vha ri khae 'thetshelesani zwavhuḓi' vhone vha bule mubvumo uyo.
2. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 47.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha vusuludze maḽeḓere oṱhe o funzwaho kha Themo ya 1

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khwaṱhisa zwanḓa nga u vhumba feisi luṱanu, nga murahu ra awela.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe u vhumba maḽeḓere danzi / mahulwane oṱhe o funzwaho kha Themo ya 1.**
   a. Kha vha ṅwale ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa danzi / ḽihulwane kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa thoma hone, hune ḽa livha hone na hune ḽa fhela hone.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale rou ya ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe kha bugu dzavho dza nḓowedzo, vha sie tshikhala tshine vha nga vhea munwe vhukati ha ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite vhungoho ha uri vha vhumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe nga nḓila yo teaho.
3. **Kha vha sedze u vhumba maḽeḓere danzi / mahulwane nga vhagudi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere nga vhagudi.
   b. Kha vha ṋee thikhedzo sa zwine ya ṱoḓeisa zwone.
   c. Kha vha ṱhogomele vhagudi vhane vha kha ḓi konḓelwa nga u vhumba maḽeḓere nga nḓila yo teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 115

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Wayde u ita kheri*.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 47.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi na u rera nga thero ya tshifanyiso

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *u sa takalela: U sa takalela tshithu.*
      - *u thoma mathomoni: U ita tshithu u bva mathomoni.*
      - *maanḓa: M*aanḓa ane muvhili waṉu wa vha nao a u tshimbila, u humbula, na u tamba.

   b. Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi l̓iṅwe na l̓iṅwe.

2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari l̓a 48.
   b. Kha vha vhudze vhagudi mafhungo a tevhelaho nga ha tshifanyiso:
      - *Zwil̓iwa zwi ṉea mivhili yashu maanḓa na mafulufulu uri ri kone u thusa mivhili yashu u humbula, u tamba, u tshimbila, na u aluwa.*
      - *Zwiṅwe zwil̓iwa zwi khwine kha u ita uri mivhili yashu i khwaṱhe u fhira zwiṅwe zwil̓iwa. Zwiṅwe zwil̓iwa zwi ṉea mivhili yashu pfhushi. Zwiṅwe zwil̓iwa zwi a ḓifha, fhedzi a ro ngo tea u l̓a zwone fhedzi.*
      - *A si vhathu vhoṱhe vhane vha l̓a zwil̓iwa zwi fanaho, kana u l̓a zwil̓iwa zwo lugiselelwaho (zwo bikiwaho) nga nḓila i fanaho. Vhathu vha mvelele dzo fhambanaho na miṱa yo fhambanaho vha nga l̓a zwil̓iwa zwo fhambanaho na zwaṉu.*

3. **Kha vha rere nga thero ya tshifanyiso.**
   a. Kha vha shumise mbudziso dzi tevhelaho u itela u rera nga tshifanyiso nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha vhudzise mbudziso ya u thoma.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri vha rere nga mbudziso na phathinara dzavho.
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
      - Kha vha fhaṱe nḓivho ine vhagudi vha vha vho no vha nayo nga u lulamisa u sa pfhesesana na nga u kovhelana mafhungo a elanaho na thero.
      - Kha vha dovholole maitele aya na mbudziso dzoṱhe.

4. **Mbudziso:**
   a. *Ndi zwifhio zwil̓iwa zwine na zwi takalela u zwi l̓a hayani na tshikoloni?*
   b. *Ndi zwil̓iwa zwifhio zwine na sa zwi takalele?*
   c. *Vhana vha re kha tshifanyiso vha khou ḓipfha hani nga zwil̓iwa zwavho? Ni zwi ḓivha hani?*

Kha vha tambe mutambo wa nḓivho ya mibvumo: Mubvumo ndi... Ndi khou ṱoḓou...

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha dzudze u itela uri vha vha thetshelese.**
2. **Kha vha sumbedzele mutambo uyu nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Muthu ane a khou tamba u amba uri: Mubvumo ndi P, ndi khopopu ṱoḓa MADZINA A VHASIDZANA.
   b. Vhagudi vha a imisa zwanḓa arali vha tshi nga humbula nga dzina ḽa musidzana ḽi re na P.
   c. Muthu ane a khou tamba u sumba muthu muṅwe na muṅwe a vha tendela uri vha bule madzina ḽavho. A vho ngo tea u dovhololа dzina ḽo no bulwaho.
   d. Muthu wa vhuṱanu ane a bula dzina nga ngona ndi ene a no tamba.
   e. Muthu muswa ane a khou tamba zwino u bula uri: Mubvumo ndi M, ndi khou ṱoḓa MADZINA A ZWIḼIWA.
   f. Mutambo u ya phanḓa ngaurali.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḼAvhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 49.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha kope maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u monisela zwinungo kha tshanḓa tsha uḽa na tsha monde
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: labi, bede**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha kopolole maipfhi kha bugu dzavho dza nḓowedzo.
   b. Vha tea u kopolola nga nḓila yavhuḓi ya vhudele yo teaho nga hune zwa konadzea ngaho.
3. **Kha vha ṱole vhukoni ha vhagudi ha u kopolola maipfhi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa:
      - U kopolola maipfhi a songo khakhea
      - U vhumba maḽeḓere na maipfhi nga nḓila yo teaho, yavhuḓi nga vhudele
      - U fhedza maipfhi nga tshifhinga tsho tiwaho

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 115

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Wayde u ita kheri*
   d. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri ḓo vhala nganea nga ha mutukana ane a pfhi Wayde, ane a humbula uri u vhenga maṱamaṱisi. Fhedzi Wayde u funa swobo. Swobo ndi lushaka lwa zwiḽiwa zwine zwa vha uri zwo itwa nga zwipaisi, khuhu kana miroho kanzhi zwi vha zwi na maṱamaṱisi manzhi khazwo. Kha tshiṱori itshi, Wayde o thusa mme awe u bika swobo u bva mathomoni. Musi a tshi khou vha thusa, o guda zwiṅwe zwithu zwe zwa mu mangadza nga ha swobo. Ni nga bvumba uri ndi mini.*

2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: *U vhudzisa mbudziso / u ḓivhudzisa.*
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: *Zwi a takadza u ḓivhudzisa nga ha mafhungo na u ḓivhudzisa mbudziso. Ndi mbudziso dzifhio dzine na vha nadzo malugana na tshiṱori itshi?*

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA:
Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA:
Fureme ya u ṅwala:
Ndi funa u ḽa...

Zwi a ḓifha...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa ḽeḓere danzi / ḽihulwane mathomoni a fhungo.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: *Mitshelo mitete ndi zwiḽiwa zwine nda zwi funesa.*
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha engedze ḽebuḽu 1–2.
   b. Kha vha ambe uri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: *Zwiḽiwa zwine ra zwi funesa*.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: *Ndi takalela u ḽa...ngauri....*
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: *Inwi, ni tshi khou ḽa zwiḽiwa zwine na zwi funesa*.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 49.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Kha vha tambe mutambo wa nḓivho ya mibvumo: Mubvumo ndi... Ndi khou ṱoḓou...

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha dzudze u itela uri vha vha thetshelese.**
2. **Kha vha sumbedzele mutambo uyu nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Muthu ane a khou tamba u amba uri: Mubvumo ndi P, ndi khopopu ṱoḓa MADZINA A VHASIDZANA.
   b. Vhagudi vha a imisa zwanḓa arali vha tshi nga humbula nga dzina ḽa musidzana ḽi re na P.
   c. Muthu ane a khou tamba u sumba muthu muṅwe na muṅwe a vha tendela uri vha bule madzina ḽavho. A vho ngo tea u dovholola dzina ḽo no bulwaho.
   d. Muthu wa vhuṱanu ane a bula dzina nga ngona ndi ene a no tamba.
   e. Muthu muswa ane a khou tamba zwino u bula uri: Mubvumo ndi M, ndi khou ṱoḓa MADZINA A ZWIḼIWA.
   f. Mutambo u ya phanḓa ngaurali.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḼavhuṆa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 50.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha kope maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ṅwale mibvumo i tevhelaho kha bodo: bama, mama**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha kopolole maipfhi kha bugu dzavho dza nḓowedzo.
   b. Vha tea u kopolola nga nḓila yavhuḓi ya vhudele yo teaho nga hune zwa konadzea ngaho.
3. **Kha vha ṱole vhukoni ha vhagudi ha u kopolola maipfhi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa:
      - U kopolola maipfhi a songo khakhea
      - U vhumba maḽeḓere na maipfhi nga nḓila yo teaho, yavhuḓi nga vhudele
      - U fhedza maipfhi nga tshifhinga tsho tiwaho

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 115

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Wayde u ita kheri*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: *U vhudzisa mbudziso / u ḓivhudzisa.*
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: *Zwi a takadza u ḓivhudzisa nga ha mafhungo na u ḓivhudzisa mbudziso. Ndi mbudziso dzifhio dzine na vha nadzo malugana na tshiṱori itshi?*

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA:
Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA:
Fureme ya u ṅwala:
Ndi funa u ḽa...

Zwi a ḓifha...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: *Zwiḽiwa zwine ra zwi funesa.*
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: ṉawa, makumba, vhurotho, matshipisi, maḽegere, zwi re na muṉo
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome u ṅwala kha bugu dzavho nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṉu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 50.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela musi...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe 'thanda ya u amba kana tombo'.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara 'thanda ya u amba kana tombo'.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho 'thanda ya u amba kana tombo' uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo, peni na ruḽa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–6 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidzelele maipfhi a rathi a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–6: *babi, lila, lilela, bama, elela, bede*
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale idzi nomboro dza rathi kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule maipfhi nga ngona.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 51.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 115

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Wayde u ita kheri*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: *Ṋamusi ri ḓo ola na u ḽebuḽa tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.*
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha bonyolole maṱo vha ri: Tshipiḓa tshine nda tshi funesa kha tshiṱori ndi musi...
   c. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   d. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa konḓi kha bodo. Musi vha tshi khou ola, kha vha ṱalutshedze zwine vha khou ola.
   e. Kha vha engedze ḽebuḽu dza 1–2.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṉu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha haseledze nga phindulo dzavho na phathinara dzavho.
   d. Nga murahu, kha vha laedze vhagudi u ola tshipiḓa itshi tsha tshiṱori kha bugu dzavho dza u nḓowedzo.
   e. Kha vha thuse vhagudi u engedza ḽebuḽu dza 1–2 kha zwifanyiso zwavho.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṉee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA:
Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA:
Fureme ya u ṅwala:
Ndi funa u ḽa...

Zwi a ḓifha...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: *Engedzani dziṅwe ḽebuḽu kha nyolo yaṋu.*
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi thoma nga ḽeḓere danzi / ḽihulwane.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 51.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Nyito ya u n̂ekedza u Amba / Oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Vhagudi vho nangiwaho vha tea u d̂a na tshithu kana tshifanyiso tsha nyito ya ‘Sumbedzani ni ambe’

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha lavhelese vhagudiswa ngavho vha tshi ita nyito ya u n̂ekedza u amba / Oraḽa.**
2. **Kha vha humbudze vhagudi mushumo u tevhelaho: Sumbedzani ni ambe**
   a. Kha vha imisele nt̂ha tshithu kana tshifanyiso tshe vha d̂a natsho u itela u ri sumbedza.
   b. Kha vha ri vhudze nga ha tshithu tshenetsho kana tshifanyiso. Kha vha ambe uri:
      - N̂amusi ndi d̂o ni vhudza nga ha...
      - Ndi... (muelo, muvhala, tshileme, vhuvha, na zwiṅwevho.)
      - I shumiswa u...
      - Ndi ḽi takalela ngauri...
   c. Nga murahu, kha vha vhudzise kiḽasi: Naa hu na mbudziso?
   d. Arali hu na ane a vha na mbudziso, kha vha lingedze nga nungo dzot̂he u i fhindula.
3. **Kha vha humbudze vhagudi zwikili zwi tevhelaho zwa u n̂ekedza u amba:**
   a. Musi vha tshi khou and̂adza vha humbule u:
      - U fara tshithu kana tshifanyiso tshavho uri muṅwe na muṅwe a tshi vhone
      - Kha vha ambe mafhungo avho nga mutevhe wo teaho
      - Kha vha ambe tshithu luthihi – vha songo dovhololа
      - Kha vha ambele nt̂ha, nga ipfhi ḽi pfhalaho
4. **Kha vha vhidze vhagudi vho nangiwaho nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa.**
   a. Kha vha fhat̂e fulufhelo ḽa mugudi muṅwe na muṅwe nga u vha livhuwa kha u ita nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa na nga u n̂ea vhupfhiwa havhud̂i ha mvelelo dzavho.
   b. Mafheloni a ngudo, kha vha n̂ee kiḽasi nyangaredzo ya vhupfhiwa havhud̂i ha mvelelo dzavho u itela u khwinisa u n̂ekedza u amba / oraḽa. Sa tsumbo: Ndo vha ndi tshi khou kundelwa u pfha vhaṅwe vha vhoiwe. Ndi khou humbela uri ni lingedze u isa maipfhi a vhoiwe nt̂ha uri ni pfhale – ri tea u pfha zwine na khou amba ngazwo.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *f*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *f*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *f*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *f*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *f*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. forogo, fagi.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 52.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra ḽi onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: *f*.**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *f*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *f*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *f*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 127

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Lomusa ha ngo tea u ḽa matshipisi*.
   b. Kha vha ambe uri: *Tshiṱori tshine ra ḓo vhala ṋamusi ndi tsha u nanga zwiḽiwa zwine zwa vha na mutakalo. Zwiḽiwa zwi fanaho na matshipisi, zwi a ḓifha fhedzi a zwi ṋei mivhili yashu zwine ya zwi ṱoḓa uri i aluwe yo khwaṱha. Zwiṅwe zwiḽiwa, zwingaho makumba, khovhe, na nḓuhu, zwi na pfhushi dza ndeme kha mivhili yashu, u fana na phurotheini. Phurotheini i thusa mivhili yashu u aluwa na u thusa vhuluvhi hashu uri vhu tou fombe kha u thetshelesa musi ri kiḽasini. Fhedzi nga zwiṅwe zwifhinga, zwi nga konḓa u nanga zwiḽiwa zwine zwa vha na mutakalo.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.

2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?

3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 52.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 44.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *pfushi: Tshithu tshine tsha vha kha zwiḽiwa tshine tsha thusa muvhili waṋu uri u aluwe na u dzula wo khwaṱha.*
      - *Zwiḽiwa zwi re na mutakalo (zwiḽiwa): Zwiḽiwa zwine zwa thusa muvhili waṋu uri u dzule wo khwaṱha u na mutakalo wavhuḓi, u fana na mitshelo, miroho, na thoro.*
      - *Zwiḽiwa zwi si na mutakalo (zwiḽiwa): Zwiḽiwa zwine kanzhi zwa vha zwi tshi ḓifha fhedzi zwi nga ita uri muvhili waṋu u sa vhe na mutakalo wavhuḓi arali n tshi zwi ḽesa, u fana na u lesa maḽegere na matshipisi.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *f*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhololе uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *a, i, l, f, e, m*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *fema*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *f-e-m-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhololе hafhu nga ipfhi: *faila*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 53.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: F**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: F.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: F**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: F**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 129

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Lomusa ha ngo tea u ḽa matshipisi*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 53.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **U lugisela vhagudi u anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu ya u Vhala ya Thikho kha siaṱari ḽa 54.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha lavhelese tshifanyiso.**
   a. Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi mini zwine na khou vhona kha tshifanyiso itshi?
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri muṅwe na muṅwe wavho u tea u sika nganeapfhufhi nga ha tshifanyiso.**
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha nga sika hani tshiṱori tshavho. Kha vha vha vhudze uri:**
   a. Vha ṋee mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe dzina kha tshiṱori.
   b. Kha vha ambe hune mafhungo a khou bvelela hone.
   c. Tshiṱori tshaṋu tshi fanela u vha na mathomo, mutumbu na magumo.
   d. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza tshipiḓa tsha tshiṱori tshaṋu fhedzi.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mathomo a tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mutumbu wa tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza magumo a tshiṱori tshaṋu.
   e. Ni nga thoma tshiṱori tshaṋu nga u ri:
      - Aḽamu a yo ngo lila...
      - Tshikolo tshi tshi bva...
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha khunyeledze nyito.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi uri vha humbule nga ha tshiṱori tshavho vho fhumula.
   b. U bva afho, kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u anetshela tshigwada tshavho zwiṱori zwavho. Vha nga shumisa 'thanda ya u amba kana tombo' kha hezwi.
   c. Musi vhagudi vha tshi khou bvela phanḓa na u amba, kha vha tshimbile na kiḽasi vha thetshelese.
6. **Kha vha pendele ngudo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhidze mugudi muthihi uri a kovhelane tshiṱori tshawe na kiḽasi kana vha vhudzise vhagudi vha 1–2 mbudziso nga ha zwiṱori zwa tshigwada tshavho.
      - Kha vha vhudzise uri: Tshiṱori tsha X tsho vha tshi tshi amba nga ha mini?
      - Kha vha vhudzise uri: Ndi zwifhio zwe na zwi takalela kha tshiṱori tsha X?

b. Kha vha ṋee kiḽasi nyangaredzo ya mvelelo u itela u khwiṋisa tshiṱori tshavho.
Sa tsumbo: Kanzhi, mathomoni a tshiṱori, ri amba nga ha uri tshiṱori tshi khou bvelela ngafhi, na uri vhabvumbedzwa ndi vhonnyi. Tshifhinganí tshi ḓaho, lingedzani u katela enea mafhungo kha mafhungo aṋu.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *o*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *o*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *o*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *o*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *o*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *ofisi, ole*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 55.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: *o*.**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *o*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: *o***
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: *o***
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 129

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Lomusa ha ngo tea u ḽa matshipisi*
   d. Kha vha ambe uri: *Tshiṱori tshine ra ḓo vhala ṋamusi ndi tsha u nanga zwiḽiwa zwine zwa vha na mutakalo. Zwiḽiwa zwi fanaho na matshipisi, zwi a ḓifha fhedzi a zwi ṋei mivhili yashu zwine ya zwi ṱoḓa uri i aluwe yo khwaṱha. Zwiṅwe zwiḽiwa, zwingaho makumba, khovhe, na nḓuhu, zwi na pfhushi dza ndeme kha mivhili yashu, u fana na phurotheini. Phurotheini i thusa mivhili yashu u aluwa na u thusa vhuluvhi hashu uri vhu tou fombe kha u thetshelesa musi ri kiḽasini. Fhedzi nga zwiṅwe zwifhinga, zwi nga konḓa u nanga zwiḽiwa zwine zwa vha na mutakalo.*
   e. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?

2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo.
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Bonyani maṱo aṋu ni lingedze u shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo nga ha mafhungo a bvaho kha tshiṱori. Ni khou vhona mini?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 98 & 99

Fureme ya u ṅwala:

Ndi a vhona...

Ndi takalela u ḽa...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa tshithoma mafheloni a fhungo.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Mutshelo wa vhibva uya ḓifha.
   c. Kha vha sumbe TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale mafhungo mavhili.
   b. Kha vha ambe uri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwiḽiwa zwine ra zwi vhona kha tshifanyiso.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ndi khou vhona... kha tshifanyiso.
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Inwi ni tshi khou ḽa zwiḽiwa zwi bvaho kha tshifanyiso.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 55.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a D̓uvha: U vhalela Nṱ̓ha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṇu: Bugu Khulwane, Ṯ̓hanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱ̓ori zwoṯ̓he zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱ̓ori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱ̓a d̓ivhaipfhi yavho, nd̓ivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯ̓he ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *o*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhohole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *l, o, a, m, e*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *ola*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *o-l-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhohole hafhu nga ipfhi: *maimo*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṇa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 56.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: O**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: O.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: O**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: O**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 129

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Lomusa ha ngo tea u ḽa matshipisi*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Bonyani maṱo aṋu ni lingedze u shumisa tshifanyiso tsha muhumbulo nga ha mafhungo a bvaho kha tshiṱori. Ni khou vhona mini?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 98 & 99

Fureme ya u ṅwala:

Ndi a vhona...

Ndi takalela u ḽa...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwiḽiwa zwine ra zwi vhona kha tshifanyiso.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: apula, nḓirivhe, bvani, dzhusi
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha vule siaṱari ḽo teaho kha bugu dzavho dza Mushumo dza DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 56.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela mubvu-mbedzwa... ngauri...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo, peni na ruḽa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–6 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidzelele maipfhi a rathi a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–6: *feila, fema, fola, oma, milimo, felo*
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale idzi nomboro dza rathi kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule maipfhi nga ngona.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 57.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 129

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Lomusa ha ngo tea u ḽa matshipisi*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ṋea manweledzo a tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha ri: Musi ri tshi ṋea manweledzo a tshiṱori, ri tea u ri:
      - Tshiṱori tshi amba nga ha mini
      - Zwe nda zwi takalela nga ha tshiṱori
      - Zwe nda zwi guda kha tshiṱori
   b. Nga u tou pfhufhifhadza vha ambe phindulo dzavho dza mbudziso idzi.
   c. Kha vha lingedze u sa nanga phindulo dzi re khagala dza tsumbo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha manweledzo avho, vha songo kopa tsumbo yavho.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome phindulo dzavho nga heyi nḓila:
      - Tshiṱori tshi amba nga ha...
      - Ndo takalela...
      - Ndo guda...
   c. Tshi tevhelaho, kha vha laedze vhagudi uri vha kovhelane manweledzo na phathinara yavho.
   d. Musi vhagudi vha tshi kovhelana manweledzo avho, vha tshimbile na kilasi vha ṋee thikhedzo ine ya ṱoḓea.
   e. Mafheloni a ngudo, kha vha vhidze vhagudi vha 1–2 uri vha kovhelane manweledzo avho na kiḽasi.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   - Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 98 & 99

Fureme ya u ṅwala:

Ndi a vhona...

Ndi takalela u ḽa...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani ḽiṅwe fhungo kha zwe na ṅwala.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya maṅwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane maṅwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana maṅwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana maṅwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 57.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha d̓ivhadze thero

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwa u t̓ana thero

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele u t̓ana thero:** *Khonani dzashu*
2. **Kha vha vhudzise mbudzisoṱhalutshedzi kha u t̓uṱula nd̓ivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   - *Ndi mini zwine zwa ita uri muthu a vhe khonani yavhud̓i?*
   - *Ni wana khonani ngafhi?*
   - *Ni nga wana hani khonani ntswa?*
3. **Kha vha ite mapa wa muhumbulo vha tshi shumisa mbudziso idzi na phindulo dza vhagudi.**
4. **Kha vha engedze nga phindulo dzavho kha mapa wa muhumbulo u itela u engedza nd̓ivho ya vhagudi.**
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siat̓ari l̓a 58.**
6. **Kha vha vhudze vhagudi vha sumbe kha zwipfhumisa luambo zwa thero.**
   a. Kha vha vhalele nṱha zwipfhumisaluambo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhale navho, kana vha tou tevhedzela vhone musi vha tshi khou vhala:
   A hu na mpengo a si na t̓hama.
7. **Kha vha rere na vhagudi nga ha zwipfhumisaluambo.**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ni nga mmbudza uri izwi zwi amba mini? / Ni nga kona u wana phindulo?
   b. Kha vha t̓uṱuwedze vhagudi uri vha n̓ekane mihumbulo.
   c. Kha vha t̓alutshedze t̓halutshedzo kana vha n̓ee phindulo nga nd̓ila i tevhelaho: U d̓i vha na khonani namusi u d̓abad̓aba.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *h*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *h*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *h*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *h*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *h*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *hoḽo, hoko*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 60.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u monisela zwinungo kha tshanḓa tsha uḽa na tsha monde.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba** ***h*****.**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *h*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *h*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *h*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 143

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Khasiḽi ya muṱavha ya Mbuso*.
   b. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri ḓo vhala nga tshiṱori tsha mutukana ane a pfhi Mbuso we a vha o takala vhukuma nga u ya bitshini. O vha a tshi khou ṱoḓa u fhaṱa khasiḽi ya muṱavha khulwanesa ya khwinesa ine a i athu vhuya ya vha hone. O ita na u wana bakete ḽiswa na tshipeidi u itela u mu thusa u fhaṱa! Fhedzi ho itea zwiṅwe zwithu zwi songo lavhelelwaho kha khasiḽi ya muṱavha yawe. Kha ri vhale u wana uri hu itea mini, na uri mafhungo o fhela hani.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U humbulela.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 60.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 58.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *khasiḽi ya muṱavha: Ndi tshifhaṱo tshiṱuku tsha khasiḽi kana tshivhumbeo tsho itwaho nga muṱavha wo thabaho, kanzhi tshi fhaṱiwa lwanzheni nga zwanḓa kana nga bakete na fosholo.*
      - *maḓi a lwanzheni: Maḓi a muṇo a bvaho lwanzheni.*
      - *mugero/ngolo: Mugero wo ḓalaho maḓi u mona na pfhamo. Yo vha i tshi shumiswa u thivhela uri maswina a sa kone u dzhena.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *h*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhololе uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *a, m, h, b, l, o*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *haha*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *h-a-h-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhololе hafhu nga ipfhi: *hama*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 61.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: H**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: H
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: H**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṉu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: H**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṉu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 145

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Khasiḽi ya muṱavha ya Mbuso*.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 61.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi na u rera nga thero ya tshifanyiso

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *vhukonani: Musi vhathu vha tshi ṱhogomelana, vha tshi thusana, vha tshi kovhelana, na u ḓiphina nga u fhedza tshifhinga vhe vhoṱhe. Zwi khwaṱhiswa nga musi vhathu vhe na vhulenda, vha tshi fulufhedzea na u hangwelana.*
      - *vhuhwavho: U luga na u ṱhogomela vhaṅwe.*
      - *khombo: Tshithu tshine tsha itea nga phoswo. A zwi itiwi nga khole.*

   b. Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi l̓iṅwe na l̓iṅwe.

2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari l̓a 62.
   b. Kha vha vhudze vhagudi mafhungo a tevhelaho nga ha tshifanyiso:
      - *Khonani ndi muthu ane ra takalela u tamba nae. Khonani ndi muthu ane ra vha na ndavha nae.*
      - *Vhuhwavho ndi ha ndeme kha vhukonani. Ri nga sumbedza vhuhwavho kha khonani dzashu nga u kovhelana nadzo, u tamba nadzo na u dzi thetshelesa.*
      - *Nga zwiṅwe zwifhinga khonani a dzi tendelani nahone dzi a semana. Nga zwiṅwe zwifhinga khonani dzi a sinyutshelana. Musi ri na thaidzo na khonani dzashu, ri nga zwi dzudzanya ra zwi lugisa.*

3. **Kha vha rere nga thero ya tshifanyiso.**
   a. Kha vha shumise mbudziso dzi tevhelaho u itela u rera nga tshifanyiso nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha vhudzise mbudziso ya u thoma.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri vha rere nga mbudziso na phathinara dzavho.
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
      - Kha vha fhaṱe nḓivho ine vhagudi vha vha vho no vha nayo nga u lulamisa u sa pfhesesana na nga u kovhelana mafhungo a elanaho na thero.
      - Kha vha dovholole maitele aya na mbudziso dzoṱhe.

4. **Mbudziso:**
   a. *Ni zwi ḓivha hani uri muthu ndi khonani yaṋu?*
   b. *Ni ita hani vhukonani na muthu?*
   c. *Vhathu vha takalela u ita mini musi vho dalela khonani dzavho?*

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *u*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *u*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *u*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *u*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *u*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *mukululume, muhuyu*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 63.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra l̓i onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *u*.
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *u*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *u*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *u*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Mańwalwa, siaṱari l̨a 145

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha d̨e vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhud̨ifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Khasil̨i ya muṱavha ya Mbuso*.
   d. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri d̨o vhala nga tshiṱori tsha mutukana ane a pfhi Mbuso we a vha o takala vhukuma nga u ya bitshini. O vha a tshi khou ṱod̨a u fhaṱa khasil̨i ya muṱavha khulwanesa ya khwinesa ine a i athu vhuya ya vha hone. O ita na u wana bakete l̨iswa na tshipeidi u itela u mu thusa u fhaṱa! Fhedzi ho itea zwiṅwe zwithu zwi songo lavhelelwaho kha khasil̨i ya muṱavha yawe. Kha ri vhale u wana uri hu itea mini, na uri mafhungo o fhela hani.*

2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari l̨iṅwe na l̨iṅwe l̨a tshiṱori, nga u tou elela na nga nd̨ila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe d̨ivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nd̨ila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kil̨asi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U humbulela.
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muńwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhud̨ipfhi ha vhabvumbedzwa?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Khonani yanga ndi...

Ri takalela u...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa thangeladzina nga nḓila yo teaho kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ri tamba mudavhini wa u tambela.
   c. Kha vha sumbe TKL: Thangeladzina i shumiswa kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale mafhungo mavhili.
   b. Kha vha ambe uri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Khonani yaṋu ndi nnyi? Ndi zwifhio zwine na takalela u ita noṱhe.
3. **Kha vha ṭalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Khonani yanga ndi... nahone ri takalela u...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Tshifanyiso tshaṋu na khonani yaṋu ni tshi khou ita noṱhe mitambo ya u takaddza.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Thangeladzina i shumiswa kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 63.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *u*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhohole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *l, u, a, h, m, i*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *hulu*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *h-u-l-u*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhohole hafhu nga ipfhi: *uba*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṇa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 64.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: U**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: U.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: U**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: U**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 145

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Khasiḽi ya muṱavha ya Mbuso*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U humbulela.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Khonani yanga ndi...

Ri takalela u...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Khonani yaṋu ndi nnyi? Ndi zwifhio zwine na takalela u ita noṱhe.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: tamba, dembetiti, ġidima, vhala, fhufha
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome u ṅwala kha bugu dzavho nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Thangeladzina i shumiswa kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 64.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela musi...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe 'thanda ya u amba kana tombo'.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara 'thanda ya u amba kana tombo'.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho 'thanda ya u amba kana tombo' uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo, peni na ruḽa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–6 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidzelele maipfhi a rathi a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–6: *hohela, habe, hoha, ulula, hamula, huma*
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale idzi nomboro dza rathi kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule maipfhi nga ngona.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 65.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 145

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Khasiḽi ya muṱavha ya Mbuso*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ola na u ḽebuḽa tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha bonyolole maṱo vha ri: Tshipiḓa tshine nda tshi funesa kha tshiṱori ndi musi...
   c. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   d. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa konḓi kha bodo. Musi vha tshi khou ola, kha vha ṱalutshedze zwine vha khou ola.
   e. Kha vha engedze ḽebuḽu dza 1–2.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṋu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha haseledze nga phindulo dzavho na phathinara dzavho.
   d. Nga murahu, kha vha laedze vhagudi u ola tshipiḓa itshi tsha tshiṱori kha bugu dzavho dza u nḓowedzo.
   e. Kha vha thuse vhagudi u engedza ḽebuḽu dza 1–2 kha zwifanyiso zwavho.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Khonani yanga ndi...

Ri takalela u...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani ḽiṅwe fhungo kha zwe na ṅwala.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya maṅwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Thangeladzina i shumiswa kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane maṅwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha ṋga kovhelana maṅwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si ġathi vha ṋga kovhelana maṅwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 65.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Nyito ya u n̂ekedza u Amba / Oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha lavhelese vhagudiswa ngavho vha tshi ita nyito ya u n̂ekedza u amba / Oraḽa.**
2. **Kha vha humbudze vhagudi mushumo u tevhelaho: Kha vha kovhele vhagudi mafhungo avho**
   a. Kha vha ri vhudze uri mafhungo avho ndi afhio. Kha vha ambe uri:
   b. N̂amusi ndi ḓo ni vhudza nga ha...
   c. U bva afho, kha vha kovhe mafhungo avho.
   d. Kha vha ri vhudze uri ho itea mini nga mutevhe wo teaho.
   e. Kha vha ri vhudze mihumbulo mihulwane malugana na mafhungo avho.
   f. Kha vha fhedzise nga u ri vhudza uri mafhungo avho o vha ita uri vha ḓipfhe hani.
3. **Kha vha humbudze vhagudi zwikili zwi tevhelaho zwa u n̂ekedza u amba:**
   a. Musi vha tshi khou kovhela vhagudi mafhungo avho, vha humbule u:
      - Kha vha ri vhudze uri mafhungo avho ndi afhio. Kha vha ambe uri
      - Kha vha ri vhudze uri zwo itea lini
      - Kha vha ri vhudze uri zwo itea kha nnyi
      - Kha vha ambe mafhungo avho nga mutevhe wo teaho
      - Kha vha ambe tshithu luthihi – vha songo dovhololа
      - Kha vha ambele n̂tha, nga ipfhi l̂i pfhalaho
4. **Kha vha vhidze vhagudi vho nangiwaho nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa.**
   a. Kha vha fhaṱe fulufhelo l̂a mugudi muṅwe na muṅwe nga u vha livhuwa kha u ita nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa na nga u n̂ea vhupfhiwa havhuḓi ha mvelelo dzavho.
   b. Mafheloni a ngudo, kha vha n̂ee kiḽasi nyangaredzo ya vhupfhiwa havhuḓi ha mvelelo dzavho u itela u khwinisa u n̂ekedza u amba / oraḽa. Sa tsumbo: Ndo vha ndi tshi khou kundelwa u pfha vhaṅwe vha vhoiwe. Ndi khou humbela uri ni lingedze u isa maipfhi a vhoiwe n̂tha uri ni pfhale – ri tea u pfha zwine na khou amba ngazwo.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *d*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *d*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *d*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *d*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *d*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *danga, dugu*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 66.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: *d*.**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *d*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: *d***
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: *d***
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 157

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Kholomo na Musu*.
   b. Kha vha ambe uri: *Tshiṱori tshashu tsha ṋamusi ndi tshiṱori tsha ngoho tshi ambaho nga ha vhukonani vhu songo ḓoweleaho - vhukati ha kholomo na musu! Kha tshiṱori itshi, buka ḽihulwane ḽi bvaho ḓakani ḽi bvelela bulasini ya Mulimi Abbott nahone ya ita vhukonani na kholomo yawe, Daisy. Dzi fhedza tshifhinga tshinzhi dzi tshi khou fula dzoṱhe, u tshimbila, na u kuvhatedzana u itela u eḓela. Tshiṅwe tshifhinga ri humbula uri ri nga vha khonani fhedzi na vhaṅwe vhane vha fana na riṋe. Fhedzi vhukonani a vhu shumi nga heyo nḓila tshifhinga tshoṱhe!*.
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U humbulela.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 66.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 58.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *musu: ndi tshipuka tshihulwane tshine tsha vha na milenzhe milapfhu na maṋanga mahulwane (ṋanga) tshine tsha dzula maṱakani nahone tshi funa u ḽa maṱari na zwimela. A i wanali kha ḽa Afrika Tshipembe.*
      - *zwi songo ḓoweleaho: Zwo fhambana na zwine na zwi vhona nga nḓila yo ḓoweleaho. A zwo ngo anda.*
      - *vhungweṋa: Vhugweṋa ndi ipfhi ḽine ḽa amba muthu ane a vha na bvumo.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *d*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *a, l, d, e, o, m*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *dodo*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *d-o-d-o*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovholole hafhu nga ipfhi: *dudela*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 67.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khwaṯhisa zwanḓa nga u vhumba feisi luṯanu, nga murahu ra awela.
   b. Kha vha ṯhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: D**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṯhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: D.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: D**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṯana wa phathinara yaṉu, desike, kana kha muṯavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: D**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṉu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṯole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 159

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Kholomo na Musu*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 67.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **U lugisela vhagudi u anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu ya u Vhala ya Thikho kha siaṱari ḽa 68.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha lavhelese tshifanyiso.**
   a. Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi mini zwine na khou vhona kha tshifanyiso itshi?
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri muṅwe na muṅwe wavho u tea u sika nganeapfhufhi nga ha tshifanyiso.**
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha nga sika hani tshiṱori tshavho. Kha vha vha vhudze uri:**
   a. Vha ṋee mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe dzina kha tshiṱori.
   b. Kha vha ambe hune mafhungo a khou bvelela hone.
   c. Tshiṱori tshaṋu tshi fanela u vha na mathomo, mutumbu na magumo.
   d. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza tshipiḓa tsha tshiṱori tshaṋu fhedzi.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mathomo a tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mutumbu wa tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza magumo a tshiṱori tshaṋu.
   e. Ni nga thoma tshiṱori tshaṋu nga u ri:
      - Ho vha vhusiku ha mitambo kha vha muṱa wa ha ____ na...
      - Mugivhela muṅwe na muṅwe nga matsheloni, vha muta wa ha ____ vho tamba...
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha khunyeledze nyito.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi uri vha humbule nga ha tshiṱori tshavho vho fhumula.
   b. U bva afho, kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u anetshela tshigwada tshavho zwiṱori zwavho. Vha nga shumisa 'thanda ya u amba kana tombo' kha hezwi.
   c. Musi vhagudi vha tshi khou bvela phanḓa na u amba, kha vha tshimbile na kiḽasi vha thetshelese.
6. **Kha vha pendele ngudo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhidze mugudi muthihi uri a kovhelane tshiṱori tshawe na kiḽasi kana vha vhudzise vhagudi vha 1–2 mbudziso nga ha zwiṱori zwa tshigwada tshavho.
      - Kha vha vhudzise uri: Tshiṱori tsha X tsho vha tshi tshi amba nga ha mini?
      - Kha vha vhudzise uri: Ndi zwifhio zwe na zwi takalela kha tshiṱori tsha X?

b. Kha vha ṋee kiḽasi nyangaredzo ya mvelelo u itela u khwiṋisa tshiṱori tshavho.
Sa tsumbo: Kanzhi, mathomoni a tshiṱori, ri amba nga ha uri tshiṱori tshi khou bvelela ngafhi, na uri vhabvumbedzwa ndi vhonnyi. Tshifhinganí tshi ḓaho, lingedzani u katela enea mafhungo kha mafhungo aṋu.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: ḓ

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: ḓ

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** ḓ
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** ḓ
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, ḓ?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *Ḓula, Ḓuvha*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 69.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u monisela zwinungo kha tshanḓa tsha uḽa na tsha monde.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** ḓ**.**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: ḓ
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** ḓ
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṋu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** ḓ
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṋu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 159

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Kholomo na Musu*
   d. Kha vha ambe uri: *Tshiṱori tshashu tsha ṋamusi ndi tshiṱori tsha ngoho tshi ambaho nga ha vhukonani vhu songo ḓoweleaho - vhukati ha kholomo na musu! Kha tshiṱori itshi, buka ḽihulwane ḽi bvaho ḓakani ḽi bvelela bulasini ya Mulimi Abbott nahone ya ita vhukonani na kholomo yawe, Daisy. Dzi fhedza tshifhinga tshinzhi dzi tshi khou fula dzoṱhe, u tshimbila, na u kuvhatedzana u itela u eḓela. Tshiṅwe tshifhinga ri humbula uri ri nga vha khonani fhedzi na vhaṅwe vhane vha fana na riṋe. Fhedzi vhukonani a vhu shumi nga heyo nḓila tshifhinga tshoṱhe!.*
   e. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?

2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U humbulela.
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 110 & 111

Fureme ya u ṅwala:

Khonani dza vhuhwavho ndi...

Dzi ri...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U ita uri ipfi ḽa u ita (ḽiiti) ḽi tshimbilelane na nnyi ane a khou ḽi ita (ṱhoho).
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ndi na vhuhwavho. Khonani dzanga na dzone dzi na vhuhwavho.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ipfi ḽa u ita (ḽiiti) ḽi tshimbilelana na nnyi ane a khou zwi ita (tshiṱoho).
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale mafhungo mavhili.
   b. Kha vha ambe uri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Ndi mini zwine zwa ita uri khonani i vhe na vhuthu.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ndi vhona u nga khonani dza vhuthu dzi...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Inwi na khonani.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ipfi ḽa u ita (ḽiiti) ḽi tshimbilelana na nnyi ane a khou zwi ita (tshiṱoho).

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 69.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** ḓ
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *u, l, ḓ, a, e, m*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *ḓula*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *ḓ-u-l-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovholole hafhu nga ipfhi: *ḓema*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṇa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 70.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nd̓ila ya u vhumba: D̓**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshand̓a tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshand̓a tshavho tsha ul̓a u vhumba ḽeḓere: D̓.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshand̓a tsha ul̓a uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshand̓a tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nd̓owend̓owe ya u vhumba: D̓**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nd̓owend̓owe ya u ṅwala: D̓**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nd̓owedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 159

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Kholomo na Musu*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U humbulela
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 110 & 111

Fureme ya u ṅwala:

Khonani dza vhuhwavho ndi...

Dzi ri...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Ndi mini zwine zwa ita uri khonani i vhe na vhuthu.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: U thusa, u ṱhogomela, u vha na lufuno, hu rini, ndi nga thusa naa
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha vule siaṱari ḽo teaho kha bugu dzavho dza Mushumo dza DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ipfi ḽa u ita (ḽiiti) ḽi tshimbilelana na nnyi ane a khou zwi ita (tshiṱoho).
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 70.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela musi...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo, peni na ruḽa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–6 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidzelele maipfhi a rathi a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–6: *dala, duda, delele, ḓami, ḓola, ḓala*
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale idzi nomboro dza rathi kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule maipfhi nga ngona.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 71.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 159

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Kholomo na Musu*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ṋea manweledzo a tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha ri: Musi ri tshi ṋea manweledzo a tshiṱori, ri tea u ri:
      - Tshiṱori tshi amba nga ha mini
      - Zwe nda zwi takalela nga ha tshiṱori
      - Zwe nda zwi guda kha tshiṱori
   b. Nga u tou pfhufhifhadza vha ambe phindulo dzavho dza mbudziso idzi.
   c. Kha vha lingedze u sa nanga phindulo dzi re khagala dza tsumbo yaṋu.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha manweledzo avho, vha songo kopa tsumbo yavho.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome phindulo dzavho nga heyi nḓila:
      - Tshiṱori tshi amba nga ha...
      - Ndo takalela...
      - Ndo guda...
   c. Tshi tevhelaho, kha vha laedze vhagudi uri vha kovhelane manweledzo na phathinara yavho.
   d. Musi vhagudi vha tshi kovhelana manweledzo avho, vha tshimbile na kilasi vha ṋee thikhedzo ine ya ṱoḓea.
   e. Mafheloni a ngudo, kha vha vhidze vhagudi vha 1–2 uri vha kovhelane manweledzo avho na kiḽasi.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   - Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 110 & 111

Fureme ya u ṅwala:

Khonani dza vhuhwavho ndi...

Dzi ri...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani ḽiṅwe fhungo kha zwe na ṅwala.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya mańwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya mańwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ipfi ḽa u ita (ḽiiti) ḽi tshimbilelana na nnyi ane a khou zwi ita (tshiṱoho).
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane mańwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana mańwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana mańwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 71.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha ḓivhadze thero

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwa u ṱana thero

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele u ṱana thero:** *Ri na zwipfhi*
2. **Kha vha vhudzise mbudzisoṱhalutshedzi kha u ṱuṱula nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   - *Ndi vhufhio vhuḓipfhi vhune na anzela u vha naho nga masiari?*
   - *Ni nga ḓivha hani nḓila ine muṅwe muthu a khou ḓipfha ngayo?*
   - *Ndi nga mini nga zwiṅwe zwifhinga vhathu vha tshi vha na vhuḓipfhi ho fhambanaho nga ha tshithu tshithihi?*
3. **Kha vha ite mapa wa muhumbulo vha tshi shumisa mbudziso idzi na phindulo dza vhagudi.**
4. **Kha vha engedze nga phindulo dzavho kha mapa wa muhumbulo u itela u engedza nḓivho ya vhagudi.**
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 72.**
6. **Kha vha vhudze vhagudi vha sumbe kha zwipfhumisa luambo zwa thero.**
   a. Kha vha vhalele nṱha zwipfhumisaluambo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhale navho, kana vha tou tevhedzela vhone musi vha tshi khou vhala:
   Ḽi naka ḽi tshi hoha ḽiṅwe didinngwe ḽi tshi hohwa ḽi ri mavhala anga.
7. **Kha vha rere na vhagudi nga ha zwipfhumisaluambo.**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ni nga mmbudza uri izwi zwi amba mini? / Ni nga kona u wana phindulo?
   b. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi uri vha ṋekane mihumbulo.
   c. Kha vha ṱalutshedze ṱhalutshedzo kana vha ṋee phindulo nga nḓila i tevhelaho:
   Muthu a tshi khakhela muṅwe u a takala, fhedzi ene a khakelwa u a gungula kana u sinyuwa.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *g*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *g*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *g*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *g*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *g*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *gamu, gulu*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 74.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra ḽi onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *g*.
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *g*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *g*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *g*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 169

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Vhege ye ya konḓela Dan.*
   b. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri khou vhala tshiṱori tshi takadzaho nga ha mutukana ano pfhi Dan we a vha na vhege i si yavhuḓi vhukuma. Ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe u lingedza u lugisa vhukhakhi hawe he a ita ḓuvha ḽo fhiraho, fhedzi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe hu vha na zwithu zwiswa zwine zwa khakhea! Dan wa vhathu u khou lingedza vhukuma, fhedzi u dzulela u tshinya. Musi ri tshi vhala hetshi tshiṱori, ri nga humbula nga ha nḓila ine Dan a vha a tshi khou ḓipfha ngayo kha vhege heyi i si yavhuḓi.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U ṱumanya.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 74.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 72.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *piringedzwa/khukhulwa: Musi mulenzhe waṋu u tshi piringedzea na wela fhasi.*
      - *shona: U pfha u na ṱhoni kana u sa farea zwavhuḓi nga ṅwambo wa tshiṅwe tshithu tsho iteaho.*
      - *rothini/nḓowelo: Tshithu tshine na tshi ita nga nḓila i fanaho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *g*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhololе uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *a, g, m, u, l, i*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *gaga*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *g-a-g-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhololе hafhu nga ipfhi: *goloi*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 75.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: G**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: G
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: G**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: G**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 171

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Vhege ye ya konḓela Dan*.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 75.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi na u rera nga thero ya tshifanyiso

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *vhuḓipfhi: nḓila ine na ḓipfha ngayo nga ngomu ha mbilu na muvhili waṋu.*
      - *nyanyuwo: Ḽiṅwe ipfhi ḽine ḽa amba maḓipfhele.*
      - *luambo lwa muvhili: Zwine tshifhaṱuwo na muvhili waṋu zwa sumbedza nga ha nḓila ine na ḓipfha ngayo (u fana na u mwemwela kana u ṱanganya zwanḓa.)*
   b. Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 76.
   b. Kha vha vhudze vhagudi mafhungo a tevhelaho nga ha tshifanyiso:
      - *Muṅwe na muṅwe u na vhuḓipfhi, u fana na: u takala, u ṱungufhala, u vhilaela, na u hanganea. Zwifhaṱuwo zwashu na mivhili yashu zwi nga sumbedza vhuḓipfhi hashu. Ndi zwa ndeme hafhu u amba nga ha nḓila ine ra ḓipfha ngayo.*
      - *Nḓila ine ra ḓipfha ngayo i nga shanduka.*
      - *Vhathu vha nga vha na vhuḓipfhi ho fhambanaho - naho nyimele i tshi fana! Ndi zwa ndeme u pfhesesa uri vhathu vha nga ḓipfha nga nḓila yo fhambanaho na yashu.*
3. **Kha vha rere nga thero ya tshifanyiso.**
   a. Kha vha shumise mbudziso dzi tevhelaho u itela u rera nga tshifanyiso nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha vhudzise mbudziso ya u thoma.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri vha rere nga mbudziso na phathinara dzavho.
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
      - Kha vha fhaṱe nḓivho ine vhagudi vha vha vho no vha nayo nga u lulamisa u sa pfhesesana na nga u kovhelana mafhungo a elanaho na thero.
      - Kha vha dovholole maitele aya na mbudziso dzoṱhe.
4. **Mbudziso:**
   a. *Ni nga ḓipfha hani arali na ya vhuṱamboni ha ḓuvha ḽa mabebo?*
   b. *Vhana vha re kha hetshi tshifanyiso vha khou ḓipfha hani? Ni zwi ḓivha hani?*
   c. *Vhuṱamboni ha ḓuvha ḽa mabebo hu itelwa u takadza! Ndi nga mini ni tshi humbula uri vhana vha nga pfha vhe na vivho, u ṱungufhala, ṱhoni kana u tshuwa musi vhe vhuṱamboni ha ḓuvha ḽa mabebo?*

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *k*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *k*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *k*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *k*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *k*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *Kiḽasi, kamara*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 77.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *k*.
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *k*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *k*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *k*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 171

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Vhege ye ya konḓela Dan*
   d. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri khou vhala tshiṱori tshi takadzaho nga ha mutukana ano pfhi Dan we a vha na vhege i si yavhuḓi vhukuma. Ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe u lingedza u lugisa vhukhakhi hawe he a ita ḓuvha ḽo fhiraho, fhedzi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe hu vha na zwithu zwiswa zwine zwa khakhea! Dan wa vhathu u khou lingedza vhukuma, fhedzi u dzulela u tshinya. Musi ri tshi vhala hetshi tshiṱori, ri nga humbula nga ha nḓila ine Dan a vha a tshi khou ḓipfha ngayo kha vhege heyi i si yavhuḓi.*

2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya.
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?

U ṅwala: Kha vha model̓e nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi pfha ndo takala musi ndi tshi

Tshifhaṱuwo tshanga tshi vhonala... Muvhili wanga u pfha...

1. **Kha vha d̓ivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri d̓o sedza kha: U ita uri ipfi l̓a u ita (l̓iiti) l̓i tshimbilelane na nnyi ane a khou l̓i ita (ṱhoho).
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ndi gidimela tshikoloni. U gidimela tshikoloni.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ipfi l̓a u ita (l̓iiti) l̓i tshimbilelana na nnyi ane a khou zwi ita (tshiṱoho).
2. **Kha vha d̓ivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ino vhege ri d̓o: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale mafhungo mararu.
   b. Kha vha ambe uri: Ri d̓o ola na u ṅwala nga ha: Tshithu tshine tsha ita uri ri d̓ipfhe ro takala.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oral̓a, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ndi pfha ndo takala musi ndi tshi...
4. **Kha vha model̓e mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Inwi muṉe, ni tshi vhonala no takala kana no ṱungufhala.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nd̓ila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Ipfi l̓a u ita (l̓iiti) l̓i tshimbilelana na nnyi ane a khou zwi ita (tshiṱoho).

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 77.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *k*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhololе uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *u, m, k, l, a, ḓ*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *ḓeka*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *ḓ-e-k-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhololе hafhu nga ipfhi: *kula*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḼavhuṊa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 78.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khwaṯhisa zwanḓa nga u vhumba feisi luṯanu, nga murahu ra awela.
   b. Kha vha ṯhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: K**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṯhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: K.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: K**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṯana wa phathinara yaṉu, desike, kana kha muṯavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: K**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṉu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṯole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 171

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Vhege ye ya konḓela Dan*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi pfha ndo takala musi ndi tshi...

Tshifhaṱuwo tshanga tshi vhonala... Muvhili wanga u pfha...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Tshithu tshine tsha ita uri ri ḓipfhe ro takala.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: u ġidima, u tshina, u tamba, u vhala, u mwemwela, zwavhuḓi, u khwaṱhaho, u awela.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome u ṅwala kha bugu dzavho nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṉu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Ipfi ḽa u ita (ḽiiti) ḽi tshimbilelana na nnyi ane a khou zwi ita (tshiṱoho).
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 78.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela mubvu-mbedzwa... ngauri...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe 'thanda ya u amba kana tombo'.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara 'thanda ya u amba kana tombo'.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho 'thanda ya u amba kana tombo' uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo, peni na ruḽa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–6 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidzelele maipfhi a rathi a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–6: *Gulu, gamu, gugu, kuma, kela, kelela*
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale idzi nomboro dza rathi kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule maipfhi nga ngona.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 79.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 171

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Vhege ye ya konḓela Dan*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ola na u ḽebuḽa tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha bonyolole maṱo vha ri: Tshipiḓa tshine nda tshi funesa kha tshiṱori ndi musi...
   c. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   d. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa konḓi kha bodo. Musi vha tshi khou ola, kha vha ṱalutshedze zwine vha khou ola.
   e. Kha vha engedze ḽebuḽu dza 1–2.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṋu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha haseledze nga phindulo dzavho na phathinara dzavho.
   d. Nga murahu, kha vha laedze vhagudi u ola tshipiḓa itshi tsha tshiṱori kha bugu dzavho dza u nḓowedzo.
   e. Kha vha thuse vhagudi u engedza ḽebuḽu dza 1–2 kha zwifanyiso zwavho.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṉee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi pfha ndo takala musi ndi tshi...

Tshifhaṱuwo tshanga tshi vhonala... Muvhili wanga u pfha...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani ḽiṅwe fhungo kha zwe na ṅwala.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya maṅwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Ipfi ḽa u ita (ḽiiti) ḽi tshimbilelana na nnyi ane a khou zwi ita (tshiṱoho).
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane maṅwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana maṅwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana maṅwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 79.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Nyito ya u n̂ekedza u Amba / Oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Vhagudi vho nangiwaho vha tea u d̂a na tshithu kana tshifanyiso tsha nyito ya ‘Sumbedzani ni ambe’

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha lavhelese vhagudiswa ngavho vha tshi ita nyito ya u n̂ekedza u amba / Oraḽa.**
2. **Kha vha humbudze vhagudi mushumo u tevhelaho: Sumbedzani ni ambe**
   a. Kha vha imisele nt̂ha tshithu kana tshifanyiso tshe vha d̂a natsho u itela u ri sumbedza.
   b. Kha vha ri vhudze nga ha tshithu tshenetsho kana tshifanyiso. Kha vha ambe uri:
      - N̂amusi ndi d̂o ni vhudza nga ha...
      - Ndi... (muelo, muvhala, tshileme, vhuvha, na zwiṅwevho.)
      - I shumiswa u...
      - Ndi ḽi takalela ngauri...
   c. Nga murahu, kha vha vhudzise kiḽasi: Naa hu na mbudziso?
   d. Arali hu na ane a vha na mbudziso, kha vha lingedze nga nungo dzot̂he u i fhindula.
3. **Kha vha humbudze vhagudi zwikili zwi tevhelaho zwa u n̂ekedza u amba:**
   a. Musi vha tshi khou and̂adza vha humbule u:
      - U fara tshithu kana tshifanyiso tshavho uri muṅwe na muṅwe a tshi vhone
      - Kha vha ambe mafhungo avho nga mutevhe wo teaho
      - Kha vha ambe tshithu luthihi – vha songo dovhololа
      - Kha vha ambele nt̂ha, nga ipfhi ḽi pfhalaho
4. **Kha vha vhidze vhagudi vho nangiwaho nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa.**
   a. Kha vha fhat̂e fulufhelo ḽa mugudi muṅwe na muṅwe nga u vha livhuwa kha u ita nyito dzavho dza u n̂ekedza u amba / oraḽa na nga u n̂ea vhupfhiwa havhud̂i ha mvelelo dzavho.
   b. Mafheloni a ngudo, kha vha n̂ee kiḽasi nyangaredzo ya vhupfhiwa havhud̂i ha mvelelo dzavho u itela u khwinisa u n̂ekedza u amba / oraḽa. Sa tsumbo: Ndo vha ndi tshi khou kundelwa u pfha vhaṅwe vha vhoiwe. Ndi khou humbela uri ni lingedze u isa maipfhi a vhoiwe nt̂ha uri ni pfhale – ri tea u pfha zwine na khou amba ngazwo.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *p*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *p*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *p*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *p*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *p*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *peni*, *pani*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 80.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u monisela zwinungo kha tshanḓa tsha uḽa na tsha monde.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *p*.
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *p*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *p*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *p*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 185

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Zweli u khou vhilahela.*
   b. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri khou vhala nga ha mutukana ane a pfhi Zweli we a mbo ḓi zwi pfha nga u ṱavhanya uri ndi ḓuvha ḽa mabebo ḽa mme awe. O vha na vhuḓipfhi ho fhambanaho. O pfha o mangala, ngauri o vha a sa zwi ḓivhi uri ndi ḓuvha ḽavho ḽa mabebo. O pfha a tshi vhilaela ngauri ha na tshelede ya u vha rengela tshifhiwa. O pfha o ṱungufhala ngauri u khou ṱoḓa u itela mme awe zwithu zwo khetheaho nahone o vha a sa humbuli uri a nga zwi kona. Ri ḓo humbula nga ha uri vhupfhiwa ha Zweli ho shanduka hani kha tshiṱori itshi.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U ṱumanya.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 80.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari l̨a 72.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *vhilaela: U pfha wo tshuwa kana u humbula uri hu nga itea zwithu zwivhi.*
      - *u femela nṱha nge wa rulea: U femela nṱha musi u tshi ḓipfha u khwine nga ṅwambo wa uri thaidzo ye ya vha i tshi khou vhilaedza yo fhela.*
      - *u rulea: U pfha wo dzika na u takala ngauri tshithu tshe wa vha u tshi khou vhilaela ngatsho tsho dzudzanyea.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi l̨iṅwe na l̨iṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi l̨i amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *p*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhololе uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *i, m, a, p, k, u*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *pima*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *p-i-m-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhololе hafhu nga ipfhi: *palu*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 81.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: P**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: P.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: P**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṉu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: P**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṉu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 187

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Zweli u khou vhilahela*.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 81.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **U lugisela vhagudi u anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu ya u Vhala ya Thikho kha siaṱari ḽa 82.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha lavhelese tshifanyiso.**
   a. Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi mini zwine na khou vhona kha tshifanyiso itshi?
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri muṅwe na muṅwe wavho u tea u sika nganeapfhufhi nga ha tshifanyiso.**
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha nga sika hani tshiṱori tshavho. Kha vha vha vhudze uri:**
   a. Vha ṋee mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe dzina kha tshiṱori.
   b. Kha vha ambe hune mafhungo a khou bvelela hone.
   c. Tshiṱori tshaṋu tshi fanela u vha na mathomo, mutumbu na magumo.
   d. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza tshipiḓa tsha tshiṱori tshaṋu fhedzi.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mathomo a tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mutumbu wa tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza magumo a tshiṱori tshaṋu.
   e. Ni nga thoma tshiṱori tshaṋu nga u ri:
      - Ḽiṅwe ḓuvha, makhulu/gugu vho vhuya na bugu hayani...
      - Ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe nga madekwana, makhulu/gugu na ____ vha vhala vhoṱhe...
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha khunyeledze nyito.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi uri vha humbule nga ha tshiṱori tshavho vho fhumula.
   b. U bva afho, kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u anetshela tshigwada tshavho zwiṱori zwavho. Vha nga shumisa 'thanda ya u amba kana tombo' kha hezwi.
   c. Musi vhagudi vha tshi khou bvela phanḓa na u amba, kha vha tshimbile na kiḽasi vha thetshelese.
6. **Kha vha pendele ngudo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhidze mugudi muthihi uri a kovhelane tshiṱori tshawe na kiḽasi kana vha vhudzise vhagudi vha 1–2 mbudziso nga ha zwiṱori zwa tshigwada tshavho.
      - Kha vha vhudzise uri: Tshiṱori tsha X tsho vha tshi tshi amba nga ha mini?
      - Kha vha vhudzise uri: Ndi zwifhio zwe na zwi takalela kha tshiṱori tsha X?

b. Kha vha ṋee kiḽasi nyangaredzo ya mvelelo u itela u khwiṋisa tshiṱori tshavho.
Sa tsumbo: Kanzhi, mathomoni a tshiṱori, ri amba nga ha uri tshiṱori tshi khou bvelela ngafhi, na uri vhabvumbedzwa ndi vhonnyi. Tshifhinganí tshi ḓaho, lingedzani u katela enea mafhungo kha mafhungo aṋu.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *r*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *r*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *r*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *r*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *r*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *ruḽa, rambo*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 83.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra ḽi onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *r*.
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *r*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *r*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *r*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 187

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Zweli* u khou vhilahela
   d. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri khou vhala nga ha mutukana ane a pfhi Zweli we a mbo ḓi zwi pfha nga u ṱavhanya uri ndi ḓuvha ḽa mabebo ḽa mme awe. O vha na vhuḓipfhi ho fhambanaho. O pfha o mangala, ngauri o vha a sa zwi ḓivhi uri ndi ḓuvha ḽavho ḽa mabebo. O pfha a tshi vhilaela ngauri ha na tshelede ya u vha rengela tshifhiwa. O pfha o ṱungufhala ngauri u khou ṱoḓa u itela mme awe zwithu zwo khetheaho nahone o vha a sa humbuli uri a nga zwi kona. Ri ḓo humbula nga ha uri vhupfhiwa ha Zweli ho shanduka hani kha tshiṱori itshi.*
   e. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?

2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya.
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 106 & 107

Fureme ya u ṅwala:

Ḽitambwa ḽanga ndi ḽa nga ha...

Ndi ḽi takalela ngauri...
Zwi ita uri ndi pfhe...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U vhumba madzina a vhunzhi nga nḓila yo teaho musi hu na zwithu zwi fhiraho tshithihi.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ndi vhona zwipuka kha TV
   c. Kha vha sumbe TKL: Dzina ḽa vhunzhi ḽo vhumbiwa nga nḓila yo teaho u itela u sumbedza zwithu zwi fhiraho tshithihi.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale mafhungo mararu.
   b. Kha vha ambe uri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Ḽitambwa ḽine ra ṱoḓa u vhona.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ḽitambwa ḽine nda ṱoḓa u vhona ndi ḽa nga ha...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Tshithu tshine na ṱoḓa u tshi ṱalela kha TV.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Dzina ḽa vhunzhi ḽo vhumbiwa nga nḓila yo teaho u itela u sumbedza zwithu zwi fhiraho tshithihi

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 83.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *r*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *e, k, a, r, u, m*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *rea*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *r-e-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovholole hafhu nga ipfhi: *raka*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḼavhuṊa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 84.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: R**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: R.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: R**
   • Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: R**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 187

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Zweli* u khou vhilahela
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 106 & 107

Fureme ya u ṅwala:

Ḽitambwa ḽanga ndi ḽa nga ha...

Ndi ḽi takalela ngauri...
Zwi ita uri ndi pfhe...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Ḽitambwa ḽine ra ṱoḓa u vhona.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: dainaso, zwipuka, vhahali vhahulwane, zwi nyanyulaho, zwi takadzaho, zwi ofhisaho
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha vule siaṱari ḽo teaho kha bugu dzavho dza Mushumo dza DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṋu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Dzina ḽa vhunzhi ḽo vhumbiwa nga nḓila yo teaho u itela u sumbedza zwithu zwi fhiraho tshithihi.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 84.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela musi...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe 'thanda ya u amba kana tombo'.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara 'thanda ya u amba kana tombo'.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho 'thanda ya u amba kana tombo' uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo, peni na ruḽa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–6 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidzelele maipfhi a rathi a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–6: *peama, palu, puka, rema, muri, kora*
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale idzi nomboro dza rathi kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule maipfhi nga ngona.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 85.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 187

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Zweli u khou vhilahela*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo anetshela nga tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha ri: Irini ndi humbule – ndi tea u ni vhudza tshipiḓa tshine nda tshi funesa tsha tshiṱori nga maipfhi anga.
   c. Kha vha bonyolole maṱo vha vhudze vhagudi nga tshipiḓa tshine vha tshi funesa tsha tshiṱori nga maipfhi avho.
   d. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   e. Kha vha anetshele tshipiḓa itshi tsha tshiṱori nga mutevhe wo teaho.
   f. Kha vha katele zwidodombedzwa zwa ndeme, u fana na madzina a vhabvumbedzwa.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṋu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha tshintshane u haseledza nga phindulo dzavho na phathinara dzavho nga tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou amba nga ha tshiṱori, kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo ine ya ṱoḓea.
   e. Mafheloni a ngudo, kha vha vhidze vhagudi vha 1–2 uri vha anetshele kiḽasi tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 106 & 107

Fureme ya u ṅwala:

Ḽitambwa ḽanga ndi ḽa nga ha...

Ndi ḽi takalela ngauri...
Zwi ita uri ndi pfhe...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani ḽiṅwe fhungo kha zwe na ṅwala.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya maṅwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Dzina ḽa vhunzhi ḽo vhumbiwa nga nḓila yo teaho u itela u sumbedza zwithu zwi fhiraho tshithihi.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane maṅwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha ṋga kovhelana maṅwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha ṋga kovhelana maṅwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 85.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha ḓivhadze thero

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwa u ṱana thero

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele u ṱana thero:** *Ri ita saintsi*
2. **Kha vha vhudzise mbudzisoṱhalutshedzi kha u ṱuṱula nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   - *Ndi zwifhio zwine na vho zwi ḓivha nga ha saintsi?*
   - *Ndi mbudziso dzifhio dzine na vha nadzo nga ha uri zwithu zwi shuma hani?*
   - *Ni nga wana hani phindulo ya tshithu tshine na ḓivhudzisesa ngatsho?*
3. **Kha vha ite mapa wa muhumbulo vha tshi shumisa mbudziso idzi na phindulo dza vhagudi.**
4. **Kha vha engedze nga phindulo dzavho kha mapa wa muhumbulo u itela u engedza nḓivho ya vhagudi.**
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 86.**
6. **Kha vha vhudze vhagudi vha sumbe kha zwipfhumisa luambo zwa thero.**
   a. Kha vha vhalele nṱha zwipfhumisaluambo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vhale navho, kana vha tou tevhedzela vhone musi vha tshi khou vhala:
   Wa sa ḽi pfha u vhudzwani u ḓo ḽi pfhela vhulaloni.
7. **Kha vha rere na vhagudi nga ha zwipfhumisaluambo.**
   a. Kha vha vhudzise uri: Ni nga mmbudza uri izwi zwi amba mini? / Ni nga kona u wana phindulo?
   b. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi uri vha ṋekane mihumbulo.
   c. Kha vha ṱalutshedze ṱhalutshedzo kana vha ṋee phindulo nga nḓila i tevhelaho:
   Wa sa thetshelesa u tshi vhudzwa kana u kaidzwa u fhedza wo wela khomboni.

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *s*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *s*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *s*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *s*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *s*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *sosara, saga*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 88.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *s*
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *s*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *s*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *s*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 199

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Muhayelo wa u thoma*.
   b. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri ḓo vhala nga ha uri muhayelo wa u thoma wo tumbulwa hani. Kalekale, vhulwadze vhune ha vhidzwa thomba ho vhulaha vhathu vha dzimiḽioni musi hu sa athu tumbulwa muhayelo. Ṋamusi, a vhu tsha vha hone nga mulandu wa u ṱhavhelwa. Edward Jenner o vha e dokotela we a ṱhogomela zwithu zwi songo ḓoweleaho nahone a vhudzisa mbudziso. O shumisa u sedza na u linga u itela u wana tshiṅwe tshithu tsha ndeme. Ri ḓo guda zwinzhi nga ha mbudziso dze a vhudzisa na uri o dzi fhindula hani kha fhungo ḽashu ḽa ṋamusi.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.

2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?

3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U ita tsedzuluso.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 88.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari l̓a 86.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *saintsi: U guda nga ha shango nga u vha na vhusedzi, u vhudzisa mbudziso, na u ita ṱhoḓisiso; I dovha hafhu ya vha thero ine ya gudwa tshikoloni.*
      - *muhayelo: Ndi u ṱhavhela mushonga wo khetheaho une wa thusa muvhili waṉu u lwa na zwiṅwe zwitzhili uri ni si lwale.*
      - *vhulwadze: Vhulwadze vhune ha ita uri muvhili waṉu u lwale.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi l̓iṅwe na l̓iṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi l̓i amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *s*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhololе uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *u, k, a, s, l, r*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *suka*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *s-u-k-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhololе hafhu nga ipfhi: *rusa*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḼAvhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 89.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khwaṯhisa zwanḓa nga u vhumba feisi luṯanu, nga murahu ra awela.
   b. Kha vha ṯhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: S**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṯhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: S.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: S**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṯana wa phathinara yaṉu, desike, kana kha muṯavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: S**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṉu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṯole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari l̨a 201

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha d̨e vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phand̨a ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhud̨ifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhun̨a tshisenga; u vhea zwand̨a kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshand̨a u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nd̨ila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Muhayelo wa u thoma*.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi d̨o vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari l̨iṅwe na l̨iṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 89.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi na u rera nga thero ya tshifanyiso

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *rasaintsi: Muthu ane a ita zwa saintsi.*
      - *tumbukisa: U ita tshithu tshiswa tshine a tshi athu vhuya tsha vha hone.*
      - *vhusedzi: U sedza tshithu nga vhuronwane na u ṱhogomela zwine zwa khou itea.*
   b. Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi l̨iṅwe na l̨iṅwe.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari l̨a 90.
   b. Kha vha vhudze vhagudi mafhungo a tevhelaho nga ha tshifanyiso:
      - *Saintsi ndi u vhudzisa dzimbudziso, u lingedza u wana phindulo, na u guda zwithu zwiswa.*
      - *Vhorasaintsi vha ya bvumba na u ita ndingo kha mihumbulo yavho. Vhorasaintsi vha shumisa maedza u itela u linga mihumbulo yavho.*
      - *Vhorasaintsi vha lavhelesa (vha lavhelesa nga vhuronwane) na u guda nga u lavhelesa zwine zwa itea. Nga zwiṅwe zwifhinga, vhorasaintsi vha wana uri zwe vha zwi bvumba ndi zwone. Tshiṅwe tshifhinga, vho rasaintsi vha wana uri vho vha vho khakha - vha dovha hafhu vha guda zwithu zwiswa!*
3. **Kha vha rere nga thero ya tshifanyiso.**
   a. Kha vha shumise mbudziso dzi tevhelaho u itela u rera nga tshifanyiso nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha vhudzise mbudziso ya u thoma.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri vha rere nga mbudziso na phathinara dzavho.
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi nga muthihi nga muthihi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
      - Kha vha fhaṱe nḓivho ine vhagudi vha vha vho no vha nayo nga u lulamisa u sa pfhesesana na nga u kovhelana mafhungo a elanaho na thero.
      - Kha vha dovholole maitele aya na mbudziso dzoṱhe.
4. **Mbudziso:**
   a. *Ndi zwishumiswa zwifhio zwa saintsi zwine na zwi vhona kha tshifanyiso itshi?*
   b. *No no vhuya na ita maedza a saintsi? O vha e a mini?*
   c. *No no vhuya na guda zwiṅwe zwithu nga u lavhelesa kana nga u vha na vhusedzi (u ṱalela) nga vhuronwane? Ri vhudzeni nga hazwo.*

Foniki: Kha vha gudise mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Garaṱa ya Firizi: *w*

Zwifanyiso / zwithu zwine zwa thoma nga: *w*

1. **Kha vha ḓivhadze mubvumo muswa:** *w*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovholole uyu mubvumo hafhu.
2. **U bula maipfhi ane a thoma nga / kana u shumisa mubvumo:** *w*
   a. Kha vha vhudzise uri: Ndi nnyi ane a nga amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana ḽa shumisa mubvumo, *w*?
   b. Kha vha ri vhagudi vha bule madzina a zwishumiswa zwe vha zwi kuvhanganya, tsumbo. *Waḽethe, Wuḽu*.
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 91.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe ndila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Ndila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumba maḽeḓere maṱuku

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u monisela zwinungo kha tshanḓa tsha uḽa na tsha monde.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba:** *w*.
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: *w*
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovholole ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba:** *w*
   a. Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala:** *w*
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari l̨a 201

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha d̨e vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhud̨ifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Muhayelo wa u thoma*
   d. Kha vha ambe uri: *N̨amusi ri d̨o vhala nga ha uri muhayelo wa u thoma wo tumbulwa hani. Kalekale, vhulwadze vhune ha vhidzwa thomba ho vhulaha vhathu vha dzimil̨ioni musi hu sa athu tumbulwa muhayelo. N̨amusi, a vhu tsha vha hone nga mulandu wa u ṱhavhelwa. Edward Jenner o vha e dokotela we a ṱhogomela zwithu zwi songo d̨oweleaho nahone a vhudzisa mbudziso. O shumisa u sedza na u linga u itela u wana tshiṅwe tshithu tsha ndeme. Ri d̨o guda zwinzhi nga ha mbudziso dze a vhudzisa na uri o dzi fhindula hani kha fhungo l̨ashu l̨a n̨amusi.*

2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari l̨iṅwe na l̨iṅwe l̨a tshiṱori, nga u tou elela na nga nd̨ila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe d̨ivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nd̨ila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kil̨asi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ita tsedzuluso.
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhud̨ipfhi ha vhabvumbedzwa?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi khou vhona...

Ndi... Ndi a ḓivhudzisa...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa tshithoma mafheloni a fhungo.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ndi funa u vha kha mupo.
   c. Kha vha sumbe TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale mafhungo mararu.
   b. Kha vha ambe uri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Tshiṅwe tshine nda vhona kha mupo.
3. **Kha vha ṱalutshedze phindulo yavho ya mushumo wa Oraḽa, vha sa athu ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Musi ndi tshi sedza nnḓa nga fasiṱere, ndi vhona...
4. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Tshithu tshine na tshi vhona nnḓa nga fasiṱere
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 91.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha vusuludze na u vanganya mubvumo muswa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha vusuludze mubvumo muswa:** *w*
   a. Kha vha bule mubvumo uyu luraru.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi Garaṱa ya Firizi vha vhale mubvumo luraru.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese vha dovhohole uyu mubvumo hafhu.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u fhandekanya / paḓukanya na u ṱanganya / vanganya vha tshi shumisa mubvumo uyu.**
   a. Kha vha vusuludze mibvumo i tevhelaho na vhagudi: *i, s, a, w, m, e*
   b. Kha vha bule ipfhi ḽi tevhelaho: *sewa*
   c. Kha vha humbele mugudi muthihi a thetshelese nga vhuronwane uri a kone u fhandekanya / paḓukanya ipfhi u ya nga mibvumo: *s-e-w-a*
   d. Musi mugudi a tshi amba mubvumo muṅwe na muṅwe, vha u ṅwale kha bodo.
   e. Tshi tevhelaho, kha vha vhidze muṅwe mugudi uri a vanganye / ṱanganyisa mibvumo u itela u vhala ipfhi.
   f. Kha vha khakhulule vhagudi arali vho ita vhukhakhi.
   g. Kha vha dovhohole hafhu nga ipfhi: *wawe*
3. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṇa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 92.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha gudise u vhumbwa ha maḽeḓere mahulwane

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshati ya Muṅwalo

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u isela minwe yashu nṱha na fhasi.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u vhumba: W**
   a. Kha vha ime vha furalele vhagudi.
   b. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha monde vha kwatame vha vhee ṱhoho dzavho kha desike dzavho.
   c. Kha vha shumise tshanḓa tshavho tsha uḽa u vhumba ḽeḓere: W.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vhane vha ṅwala nga tshanḓa tsha uḽa uri vha vhumbe ḽeḓere navho.
   e. Kha vha dovhololе ngaurali na kha vhagudi vha no shumisa tshanḓa tsha monde.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u vhumba: W**
   - Kha vha vha vhudze uri: Ṅwalani vhurifhi kha muṱana wa phathinara yaṇu, desike, kana kha muṱavha.
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite nḓowenḓowe ya u ṅwala: W**
   a. Kha vha ri: Ṅwalani ḽeḓere kha bugu yaṇu ya u ita nḓowedzo luraru.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱole kuṅwalele kwa maḽeḓere a mugudi nga muthihi nga muthihi.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 201

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Muhayelo wa u thoma*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ita tsedzuluso
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ndi zwifhio zwine ra nga bvumba zwine muṅwali a si ri vhudze zwone? Ndi zwifhio zwine na nga bvumba nga ha mihumbulo / vhuḓipfhi ha vhabvumbedzwa?
2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi khou vhona...

Ndi... Ndi a ḓivhudzisa...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Tshiṅwe tshine nda vhona kha mupo.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: muri, tshiṇoni, gole, luvha, ḽa mivhala, ḽo nakaho, ḽihulwane.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome u ṅwala kha bugu dzavho nḓowedzo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṇu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 92.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba:

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela mubvu-mbedzwa... ngauri...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo, peni na ruḽa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–6 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidzelele maipfhi a rathi a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–6: *Sasa, sisima, sea, Wama, wela, karuwa*
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale idzi nomboro dza rathi kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule maipfhi nga ngona.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 92.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 201

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Muhayelo wa u thoma*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo tamba tshiṱori nga zwigwada.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha ri: Musi ri tshi tamba tshiṱori, ri tea u lingedza u:
      - Elelwa zwine mubvumbedzwa washu a ita na u amba
      - Amba na u edzisela zwoṱhe zwine mubvumbedzwa washu a ita
      - Shumisa maṅwe maipfhi a fanaho na a mubvumbedzwa washu
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nga u tou pfhufhifhadza uri vha nga edzisela hani muṅwe wa vhabvumbedzwa.
   c. Kha vha lingedze u sa nanga mubvumbedzwa dendele kha tsumbo yavho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhale uri hu na vhabvumbedzwa vhangana kha tshiṱori.
   b. Kha vha khethekane kiḽasi nga zwigwada zwa nomboro yeneyo. Sa tsumbo, arali hu na vhabvumbedzwa vhaṱanu kha tshiṱori, kha vha khethekanye kiḽasi nga zwigwada zwa vhaṱanu.
   c. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe kha tshigwada mubvumbedzwa.
   d. Kha vha ise kiḽasi nnḓa kana fhethu huhulwane ho vuleaho.
   e. Kha vha vhudze zwigwada uri zwi ite tshiṱori. Vha tea u:
      - Humbula zwine mubvumbedzwa wavho a ita na u amba
      - Amba na u ita zwithu zwi fanaho na vhumuthu havho
      - Shumisa maṅwe a maipfhi a fanaho na a mubvumbedzwa wavho
   f. Musi vhagudi vha tshi khou tamba tshiṱori, vha tshimbile vha ṋee thikhedzo ine ya ṱoḓea.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Fureme ya u ṅwala:

Ndi khou vhona...

Ndi...
Ndi a ḓivhudzisa...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani ḽiṅwe fhungo kha zwe na ṅwala.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya maṅwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Fhungo ḽi fhela nga tshithoma.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane maṅwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana maṅwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana maṅwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 93.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Nyito ya u n̓ekedza u Amba / Oraḽa

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi uri vha lavhelese vhagudiswa ngavho vha tshi ita nyito ya u n̓ekedza u amba / Oraḽa.**
2. **Kha vha humbudze vhagudi mushumo u tevhelaho: Kha vha kovhele vhagudi mafhungo avho**
   a. Kha vha ri vhudze uri mafhungo avho ndi afhio. Kha vha ambe uri:
      - N̓amusi ndi ḓo ni vhudza nga ha...
      - U bva afho, kha vha kovhe mafhungo avho.
      - Kha vha ri vhudze uri ho itea mini nga mutevhe wo teaho.
      - Kha vha ri vhudze mihumbulo mihulwane malugana na mafhungo avho.
      - Kha vha fhedzise nga u ri vhudza uri mafhungo avho o vha ita uri vha ḓipfhe hani.
3. **Kha vha humbudze vhagudi zwikili zwi tevhelaho zwa u n̓ekedza u amba:**
   a. Musi vha tshi khou kovhela vhagudi mafhungo avho, vha humbule u:
      - Kha vha ri vhudze uri mafhungo avho ndi afhio. Kha vha ambe uri
      - Kha vha ri vhudze uri zwo itea lini
      - Kha vha ri vhudze uri zwo itea kha nnyi
      - Kha vha ambe mafhungo avho nga mutevhe wo teaho
      - Kha vha ambe tshithu luthihi – vha songo dovholola
      - Kha vha ambele nṱha, nga ipfhi ḽi pfhalaho
4. **Kha vha vhidze vhagudi vho nangiwaho nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito dzavho dza u n̓ekedza u amba / oraḽa.**
   a. Kha vha fhaṱe fulufhelo ḽa mugudi muṅwe na muṅwe nga u vha livhuwa kha u ita nyito dzavho dza u n̓ekedza u amba / oraḽa na nga u n̓ea vhupfhiwa havhuḓi ha mvelelo dzavho.
   b. Mafheloni a ngudo, kha vha n̓ee kiḽasi nyangaredzo ya vhupfhiwa havhuḓi ha mvelelo dzavho u itela u khwinisa u n̓ekedza u amba / oraḽa. Sa tsumbo: Ndo vha ndi tshi khou kundelwa u pfha vhaṅwe vha vhoiwe. Ndi khou humbela uri ni lingedze u isa maipfhi a vhoiwe nṱha uri ni pfhale – ri tea u pfha zwine na khou amba ngazwo.

Foniki: U vusuludza mibvumo yoṱhe yo funzwaho kha Themo ya 2

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Themo ya 2 Garaṱa ya Firizi ya Foniki

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha dzudze vhagudi fhasi kana kha khaphethe phanḓa havho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese dzina ḽavho musi ḽi tshi vhidziwa.
   b. Musi vha tshi vhidza dzina ḽa mugudi, u tea u vhala mubvumo wa garaṱa ya firizi ye vha i imisela nṱha.
   c. Kha vha vhidze dzina ḽa muṅwe mugudiswa. Mugudi uyu u tea u amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana u shumisa mubvumo uyo.
   d. Kha vha ite hezwi nga u ṱavhanya vhukuma. Vha ite uri zwi vhonale u nga ndi mutambo u takadzaho fhedzi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa.
   e. Arali mugudi a khakha, kha vha ri khae 'thetshelesani zwavhuḓi' vhone vha bule mubvumo uyo.
2. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Musumbuluwo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 94.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha vusuludze maḽeḓere oṱhe o funzwaho kha Themo ya 2

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u putekanya bammbiri ra dovha ra ḽi onyolosa.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe u vhumba maḽeḓere maṱuku oṱhe o funzwaho kha Themo ya 2.**
   a. Kha vha ṅwale ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽiṱuku kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa thoma hone, hune ḽa livha hone na hune ḽa fhela hone.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale rou ya ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe kha bugu dzavho dza nḓowedzo, vha sie tshikhala tshine vha nga vhea munwe vhukati ha ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite vhungoho ha uri vha vhumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe nga nḓila yo teaho.
3. **Kha vha sedze u vhumba maḽeḓere maṱuku nga vhagudi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere nga vhagudi.
   b. Kha vha ṋee thikhedzo sa zwine ya ṱoḓeisa zwone.
   c. Kha vha ṱhogomele vhagudi vhane vha kha ḓi konḓelwa nga u vhumba maḽeḓere nga nḓila yo teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ḓivhadze tshiṱori

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Mańwalwa, siaṱari ḽa maranga-phanḓa 209

1. **Kha vha ḓivhadze tshiṱori.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo vhala tshiṱori tshine tsha pfhi, *Ḽiedza ḽa Limani*.
   b. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri ḓo vhala tshiṱori tsha musidzana ane a pfhi Limani, ane a guda uri zwimela ndi zwithu zwi tshilaho nahone zwi ṱoḓa muya, maḓi, tshedza tsha ḓuvha, na mavu uri zwi kone u tshila. O ita ṱhoḓisiso ya saintsi u itela u linga zwine zwa itea arali tshimela tshi sa wani zwine tsha zwi ṱoḓa. Tshiṱori itshi tshi ḓo ri thusa u guda nga ha uri roṱhe ri nga vha hani vhorasaintsi.*
   c. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
   d. Kha vha sumbedze vhagudi, lwa tshifhinganyana, zwifanyiso zwi bvaho kha tshiṱori.
2. **U fhaṱa kha nḓivho nḓivho ine mugudi a vha o no vha nayo.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi na u ṱalutshedza mafhungo a siangane ya tshiṱori.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi hune tshiṱori tsha khou itea hone vha tshi shumisa mapa u re kha Khuvhanganyo ya Mańwalwa.
   c. Kha vha vhudzise uri: Ni na mbudziso malugana na tshiṱori itshi?
3. **Kha vha ṱalutshedze tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.**
   a. Kha vha ri, vhege ino ri ḓo guda u: U ṱumanya.
   b. Kha vha ṱalutshedze vhagudi tshiṱirathedzhi itshi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 1 na 2

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 94.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 1 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 1 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 2.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha gudise ḓivhaipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Magaraṱatai a ḓivhaipfhi, zwifanyiso, zwithu

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha humbudze vhagudi thero.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 86.
   b. Kha vha vhale kana vha ambe hafhu nga u pfhumisa luambo.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi mutevhe wa ḓivhamaipfhi ya thero.
   d. Kha vha ṱalutshedze uri maipfhi aya a ḓo ri thusa u pfhesesa na u amba nga ha thero.
   e. Kha vha vha vhalele mutevhe wa maipfhi.
2. **Kha vha shumise SIVA u funza ḓivhamaipfhi.**
   a. Kha vha funze ḓivhamaipfhi a tevhelaho:
      - *ḽiedza: Ndi mulingo kana u lingedza u vhona arali muhumbulo u ngoho kana hai.*
      - *rekhodo: U ṅwala fhasi zwine na zwi vhona kana zwine na zwi guda.*
      - *zwi tshilaho: Vhathu, zwipuka na zwimela zwoṱhe zwi a tshila. Ri ṱoḓa muya, maḓi, na zwiḽiwa u itela u tshila. Ri a aluwa na u shanduka.*
3. **Kha vha shumise zwiṱirathedzhi zwa SIVA zwo teaho ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe:**
   S: Sumbani, tshifanyiso kana tswiṅwe tshithu arali zwi tshi konadzea
   I: Itani kha vha sumbe ipfhi li re kha thero vha ite na nyedziselo
   V: Vhudzani vhagudi uri ipfhi ḽi amba mini
   A: Ambani ipfhi kha fhungo

Foniki: U vusuludza mibvumo yoṱhe yo funzwaho kha Themo ya 2

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Themo ya 2 Garaṱa ya Firizi ya Foniki

Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha dzudze vhagudi fhasi kana kha khaphethe phanḓa havho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha thetshelese dzina ḽavho musi ḽi tshi vhidziwa.
   b. Musi vha tshi vhidza dzina ḽa mugudi, u tea u vhala mubvumo wa garaṱa ya firizi ye vha i imisela nṱha.
   c. Kha vha vhidze dzina ḽa muṅwe mugudiswa. Mugudi uyu u tea u amba ipfhi ḽine ḽa thoma nga / kana u shumisa mubvumo uyo.
   d. Kha vha ite hezwi nga u ṱavhanya vhukuma. Vha ite uri zwi vhonale u nga ndi mutambo u takadzaho fhedzi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa.
   e. Arali mugudi a khakha, kha vha ri khae 'thetshelesani zwavhuḓi' vhone vha bule mubvumo uyo.
2. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuvhili.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 95.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: Kha vha vusuludze maḽeḓere oṱhe o funzwaho kha Themo ya 2

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khaḓana.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha modeḽe u vhumba maḽeḓere danzi / mahulwane oṱhe o funzwaho kha Themo ya 2.**
   a. Kha vha ṅwale ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa danzi / ḽihulwane kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha ṱaluse hune ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa thoma hone, hune ḽa livha hone na hune ḽa fhela hone.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale rou ya ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe kha bugu dzavho dza nḓowedzo, vha sie tshikhala tshine vha nga vhea munwe vhukati ha ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ite vhungoho ha uri vha vhumbe ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe nga nḓila yo teaho.
3. **Kha vha sedze u vhumba maḽeḓere danzi / mahulwane nga vhagudi.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha sedze u vhumbwa ha maḽeḓere nga vhagudi.
   b. Kha vha ṉee thikhedzo sa zwine ya ṱoḓeisa zwone.
   c. Kha vha ṱhogomele vhagudi vhane vha kha ḓi konḓelwa nga u vhumba maḽeḓere nga nḓila yo teaho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 211

1. **Kha vha dzudzanyele vhagudi nyito ya Thangela u Vhala.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha dzule phanḓa ha vhagudi vho fara Khuvhanganyo ya Maṅwalwa.
   c. Kha vha ite uri vhagudi vhoṱhe vha kone u vhona bugu iyi.
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela nga tshifhinga tsha U Vhala (khathihi) na Vhagudi, tsumbo. u pfhuṋa tshisenga; u vhea zwanḓa kha zwirumbi zwavho; u thetshelesa nga vhuronwane; u aravha musi vha tshi vhidzwa; u imisa tshanḓa u vhudzisa mbudziso.
2. **Kha vha ite nyito ya Thangela u Vhala nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vha ambe ṱhoho ya tshiṱori: *Ḽiedza ḽa Limani*
   b. Kha vha ṱalutshedze vhutsila ha u bvumba. Kha vha ri: Musi ri tshi bvumba, ri shumisa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso u itela u lingedza na u bvumba uri tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi khou amba nga ha mini.
   c. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi re kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   d. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hu khou itea mini afha?
   e. Kha vha vhudzise: Ni vhona u nga hezwi zwifanyiso zwi ṱumana hani?

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 3 na 4

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 95.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 3 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 3 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 4.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **U lugisela vhagudi u anetshela zwiṱori nga nḓila ya vhusiki.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu ya u Vhala ya Thikho kha siaṱari ḽa 96.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha lavhelese tshifanyiso.**
   a. Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ndi mini zwine na khou vhona kha tshifanyiso itshi?
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri muṅwe na muṅwe wavho u tea u sika nganeapfhufhi nga ha tshifanyiso.**
4. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha nga sika hani tshiṱori tshavho. Kha vha vha vhudze uri:**
   a. Vha ṋee mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe dzina kha tshiṱori.
   b. Kha vha ambe hune mafhungo a khou bvelela hone.
   c. Tshiṱori tshaṋu tshi fanela u vha na mathomo, mutumbu na magumo.
   d. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza tshipiḓa tsha tshiṱori tshaṋu fhedzi.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mathomo a tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza mutumbu wa tshiṱori tshaṋu.
      - Tshifanyiso tshi nga sumbedza magumo a tshiṱori tshaṋu.
   e. Ni nga thoma tshiṱori tshaṋu nga u ri:
      - Ho vha hu nga ḓuvha ḽi no tevhela...
      - Mmawe vho vhudzisa ____ uri o ṱwa hani tshikoloni iḽo ḓuvha na...
5. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha khunyeledze nyito.**
   a. Kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi uri vha humbule nga ha tshiṱori tshavho vho fhumula.
   b. U bva afho, kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u anetshela tshigwada tshavho zwiṱori zwavho. Vha nga shumisa 'thanda ya u amba kana tombo' kha hezwi.
   c. Musi vhagudi vha tshi khou bvela phanḓa na u amba, kha vha tshimbile na kiḽasi vha thetshelese.
6. **Kha vha pendele ngudo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhidze mugudi muthihi uri a kovhelane tshiṱori tshawe na kiḽasi kana vha vhudzise vhagudi vha 1–2 mbudziso nga ha zwiṱori zwa tshigwada tshavho.
      - Kha vha vhudzise uri: Tshiṱori tsha X tsho vha tshi tshi amba nga ha mini?
      - Kha vha vhudzise uri: Ndi zwifhio zwe na zwi takalela kha tshiṱori tsha X?
   b. Kha vha ṋee kiḽasi nyangaredzo ya mvelelo u itela u khwiṋisa tshiṱori tshavho.
      Sa tsumbo: Kanzhi, mathomoni a tshiṱori, ri amba nga ha uri tshiṱori tshi khou bvelela ngafhi, na uri vhabvumbedzwa ndi vhonnyi. Tshifhingani tshi ḓaho, lingedzani u katela enea mafhungo kha mafhungo aṋu.

Foniki: Kha vha tambe mutambo wa mibvumo wa: Tshaini dza Maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Mabammbiri a A4 a vhagudi

1. **Kha vha dzudze u itela uri vha vha thetshelese.**
2. **Kha vha sumbedzele vhagudi mutambo uyu kha bodo.**
   a. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tambe nga vhavhilivhavhili (dziphere).
   c. Phathinara ya 1 i tea u shumisa mubvumo u re kha bodo u ṅwala ipfhi.
   d. Phathinara ya 2 i tea u dzhia maḽeḓere mavhili a u fhedza a ipfhi a thoma ngao ipfhi ḽiswa.
   e. Phathinara dzi ira phanḓa na u tamba mutambo uyu u swikela bammbiri ḽavho ḽi tshi ḓala nga tshaini ya maipfhi.
3. **Kha vha ee phere iṅwe na iṅwe tshipiḓa tsha bammbiri vha ṅwale mubvumo wa u thoma u re kha bodo: b**
4. **Kha vha monemone na kiasi vha tshi thusa vhagudi arali zwi tshi ṱoḓea.**
   a. Nga murahu ha minete ya 10, kha vha ri vhagudi vha vha thetshelese.
   b. Kha vha ri phere dzi si gathi dzi vhalele nṱha maipfi adzo. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale maipfhi aya kha bodo vha ṱole uri tshaini dzao dzo vhumbiwa nga ngona naa.
   c. Kha vha khoḓe vhagudi kha u ḓidina he vha ita.

Nzhele: Mushumo uyu wo leluwa u ita nga penisela dza mivhala.

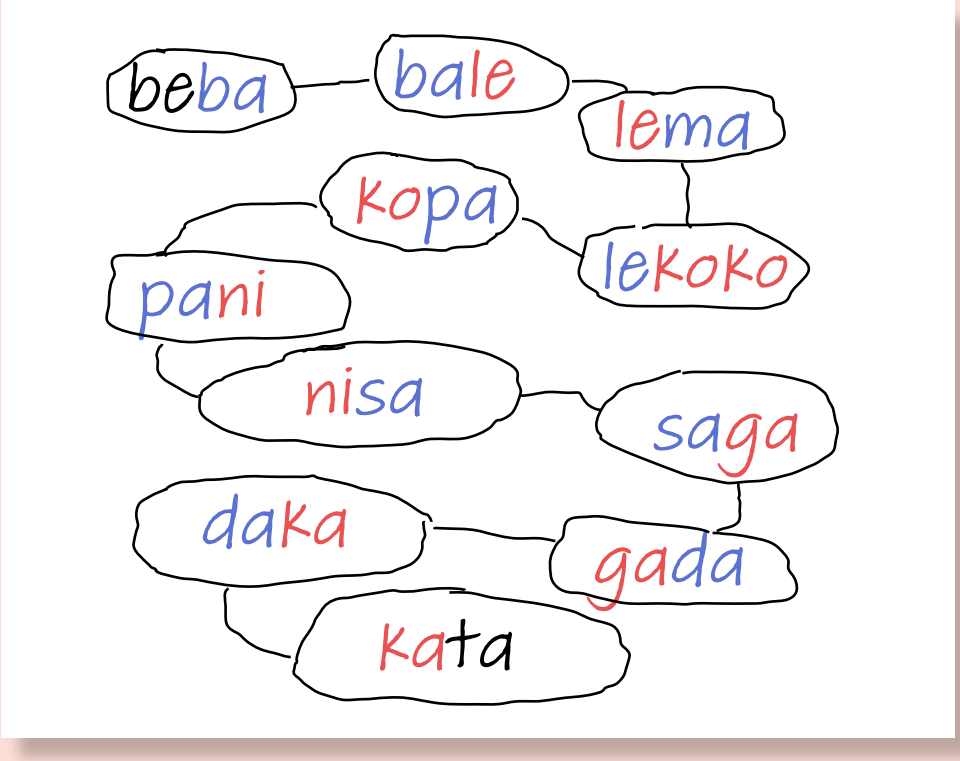

5. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuraru.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 97.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: U kopolola mafhungo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u ita u nga ri khou tamba piano.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ṅwale mafhungo a tevhelaho kha bodo:**
   - Wawe u a welela.
   - O wisa fola.

   a. Kha vha vhudze vhagudi vha kopolole mafhungo kha bugu dzavho dza nḓowedzo.
   b. Vha tea u kopolola nga nḓila yavhuḓi ya vhudele yo teaho nga hune zwa konadzea ngaho.
3. **Kha vha sedze vhukoni ha vhagudi ha u kopolola mafhungo.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa:
      - U kopolola phetheni nga nḓila yo teaho
      - U vhumba maḽeḓere na maipfhi nga nḓila yo teaho, yavhuḓi nga vhudele
      - U fhedza fhungo nga tshifhinga tsho avhelwaho

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 211

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ḽiedza ḽa Limani*
   d. Kha vha ambe uri: *Ṋamusi ri ḓo vhala tshiṱori tsha musidzana ane a pfhi Limani, ane a guda uri zwimela ndi zwithu zwi tshilaho nahone zwi ṱoḓa muya, maḓi, tshedza tsha ḓuvha, na mavu uri zwi kone u tshila. O ita ṱhoḓisiso ya saintsi u itela u linga zwine zwa itea arali tshimela tshi sa wani zwine tsha zwi ṱoḓa. Tshiṱori itshi tshi ḓo ri thusa u guda nga ha uri roṱhe ri nga vha hani vhorasaintsi.*
   e. Kha vha vhudzise uri: Hu na zwine na zwi ḓivha nga itshi tshiṱori?
2. **Kha vha ite nyito ya U vhala ha u Ranga/Thoma nga ndila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso.
   c. Hune zwa tea, kha vha ime vha ṱalutshedze vhagudi.
   d. Kha vha sumbe ḓivhamaipfhi musi vha tshi ṱangana ngayo.
   e. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Thoma (1) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.
   f. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya.
      - Kha vha vhudzise vhagudi uri: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?

U ṅwala: Kha vha modeḽe nyito ya TKL na mushumo

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 118 & 119

Fureme ya u ṅwala:

Ndi khou ṱoḓa u vhona... zuu.

Ndi...
Ndi a ḓivhudzisa...

1. **Kha vha ḓivhadze u tou fombe kha TKL (Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo).**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri, ino vhege ri ḓo sedza kha: U shumisa thangeladzina nga nḓila yo teaho kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi.
   b. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo: Ndi khou ṱoḓa u vhona ndau zuu. Ndi fulufhela uri dzi tshitumbani.
   c. Kha vha sumbe TKL: Thangeladzina i shumiswa kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi.
2. **Kha vha ḓivhadze mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ino vhege ri ḓo: Kha vha ole tshifanyiso vha ṅwale mafhungo mararu.
   b. Kha vha ambe uri: Ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwine nda khou ṱoḓa u zwi vhona zuu.
   c. Kha vha ambe uri: Ndi khou ṱoḓa u vhona... zuu ngauri...
3. **Kha vha modeḽe mushumo kha bodo.**
   a. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa dini tshine tsha sumbedza: Tshipuka tshi re zuu.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi nḓila ya u shumisa fureme ya u ṅwala.
   c. Kha vha sumbe TKL: Thangeladzina i shumiswa kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 5 na 6

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 97.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 5 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 5 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 6.

Mafhelo a D̓uvha: U vhalela Nṱ̓ha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, T̓hanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa d̓ivhaipfhi yavho, nd̓ivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha tambe mutambo wa mibvumo wa: Tshaini dza Maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Mabammbiri a A4 a vhagudi

1. **Kha vha dzudze u itela uri vha vha thetshelese.**
2. **Kha vha sumbedzele vhagudi mutambo uyu kha bodo.**
   a. Kha vha ṅwale fhungo kha bodo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tambe nga vhavhilivhavhili (dziphere).
   c. Phathinara ya 1 i tea u shumisa mubvumo u re kha bodo u ṅwala ipfhi.
   d. Phathinara ya 2 i tea u dzhia maḽeḓere mavhili a u fhedza a ipfhi a thoma ngao ipfhi ḽiswa.
   e. Phathinara dzi ira phanḓa na u tamba mutambo uyu u swikela bammbiri ḽavho ḽi tshi ḓala nga tshaini ya maipfhi.
3. **Kha vha ee phere iṅwe na iṅwe tshipiḓa tsha bammbiri vha ṅwale mubvumo wa u thoma u re kha bodo: b**
4. **Kha vha monemone na kiasi vha tshi thusa vhagudi arali zwi tshi ṱoḓea.**
   a. Nga murahu ha minete ya 10, kha vha ri vhagudi vha vha thetshelese.
   b. Kha vha ri phere dzi si gathi dzi vhalele nṱha maipfi adzo. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale maipfhi aya kha bodo vha ṱole uri tshaini dzao dzo vhumbiwa nga ngona naa.
   c. Kha vha khoḓe vhagudi kha u ḓidina he vha ita.

Nzhele: Mushumo uyu wo leluwa u ita nga penisela dza mivhala.

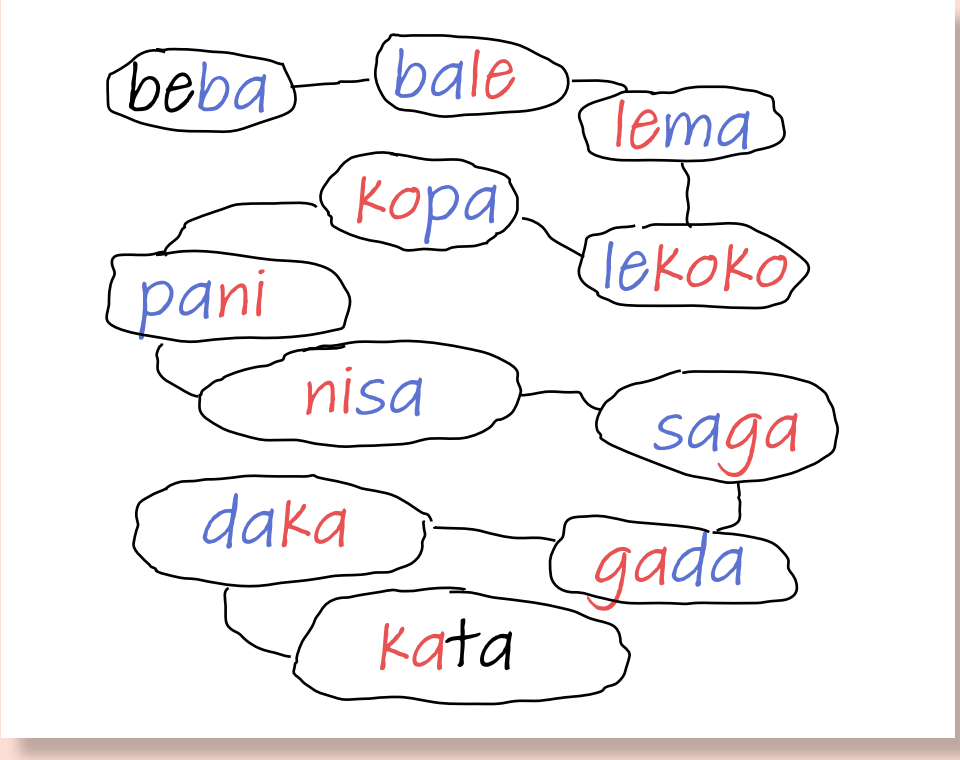

5. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya ḽavhuṅa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 98.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

Muṅwalo: U kopolola mafhungo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi vha ite muṅwalo.**
   a. Kha vha ambe uri: Kha ri dudedze minwe yashu nga u khwaṱhisa zwanḓa nga u vhumba feisi luṱanu, nga murahu ra awela.
   b. Kha vha ṱhogomele na u sedzesa kudzulele kwa vhagudi na kufarele kwa penisela.
2. **Kha vha ṅwale mafhungo a tevhelaho kha bodo:**
   - O wisa fola.
   - O beba bugu.

   a. Kha vha vhudze vhagudi vha kopolole mafhungo kha bugu dzavho dza nḓowedzo.
   b. Vha tea u kopolola nga nḓila yavhuḓi ya vhudele yo teaho nga hune zwa konadzea ngaho.
3. **Kha vha sedze vhukoni ha vhagudi ha u kopolola mafhungo.**
   a. Musi vhagudi vha tshi khou ṅwala, kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṱhogomele vhagudi vhane vha khou konḓelwa:
      - U kopolola phetheni nga nḓila yo teaho
      - U vhumba maḽeḓere na maipfhi nga nḓila yo teaho, yavhuḓi nga vhudele
      - U fhedza fhungo nga tshifhinga tsho avhelwaho

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 211

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya u Vhala ha Vhuvhili.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha dzule fhasi kha methe.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha vhuḓifari vhune vha vhu lavhelela.
   c. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *L̓iedza ḽa Limani*
   d. Kha vha humbudze vhagudi nga ha zwiṱirathedzhi zwa u pfhesesa.
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, vhege ino ri khou ya u guda nga: U ṱumanya
      - Kha vha vhudze vhagudi uri, humbulani, ro haseledza nga ha hezwi mulovha, musi ndi tshi ni vhudzisa: Ni nga ṱumanya mafhungo a tshiṱori itshi? Zwithu zwi ngaho izwi zwo no vhuya zwa itea kha inwi kana kha muṅwe muthu ane na mu ḓivha?

2. **Kha vha ite nyito ya u Vhala ha Vhuvhili nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha vhalalele nṱha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshiṱori, nga u tou elela na nga nḓila i pfhalaho.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tshifanyiso.
   c. Kha vha shumise tsumbo dzi re kha siaṱari ḽa marangaphanḓa u itela u modeḽa tshiṱirathedzhi tsha u pfhesesa.
   d. Mafheloni a tshiṱori, kha vha vhudzise mbudziso dza U vhala ha u Vhuvhili (2) nga nḓila i tevhelaho:
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 1 na 2 kha mugudi vhagudi nga muthihi nga muthihi.
      - Kha vha livhise Mbudziso ya 3 kha kiḽasi yoṱhe. Vha humbele vhagudi uri vha rere nga ha mbudziso na phathinara (dzavho).
      - Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane phindulo dzavho.

U ṅwala: Pulane na mvetamveto

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 118 & 119

Fureme ya u ṅwala:

Ndi khou ṱoḓa u vhona... zuu.

Ndi...

Ndi a ḓivhudzisa...

1. **Kha vha dovhe hafhu u ḓivhadza mushumo wa u ṅwala.**
   a. Kha vha ambe uri: Ni humbule uri ino vhege ri ḓo ola na u ṅwala nga ha: Zwine nda khou ṱoḓa u zwi vhona zuu.
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha humbule nga ha maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha vale kana u bonya maṱo vha humbule uri vha ḓo fhindula hani fureme/muhanga wa u ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: vha kovhelane mihumbulo na phathinara dzavho.
   c. Kha vha ite tsukanyamuhumbulo na u ṅwala maipfhi ane a thusa kha bodo, sa tsumbo: nḓou, ngweṇa, ṭhuḓwa, goriḽa, khulwane, ṭhukhu, ya mamvele, i takadzaho, i re na nḓala, yo takala.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha vule siaṱari ḽo teaho kha bugu dzavho dza Mushumo dza DBE.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino olani ni ṅwale mihumbulo yaṇu.
   b. Kha vha humbudze vhagudi nga ha TKL: Thangeladzina i shumiswa kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi.
4. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha humbele vhagudi uri vha vha vhudze mihumbulo yavho.
   b. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u thoma mushumo wa u ṅwala.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 7 na 8

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 98.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 7 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 7 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 8.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha rere nga tshiṱori nga tshifhinga tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Muhanga wa therisano:

Tshiṱori itshi tshi amba nga ha...

Ndo takalela mubvu-mbedzwa... ngauri...

Ndo guda uri...

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita therisano ya tshigwada.**
   a. Kha vha dzudzanye vhagudi vha bve zwigwada zwa 4.
   b. Kha vha ṋee tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe ‘thanda ya u amba kana tombo’.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Ni amba fhedzi musi no fara ‘thanda ya u amba kana tombo’.
2. **Kha vha vhudzise mbudziso dza therisano.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha tshiṱori tsha u Vhala (Khathihi) na Vhagudi tsha vhege.
   b. Kha vha ṅwale fureme kana muhanga wa therisano kha bodo.
   c. Kha vha vhale na u ṱalutshedza mbudziso iṅwe na iṅwe (nga u shumisa zwirangi zwa fhungo).
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri muraḓo muṅwe na muṅwe wa tshigwada u tea u shela mulenzhe kha u fhindula mbudziso inwe na inwe.
   e. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi u humbula nga phindulo dzo fhambanaho.
3. **Kha vha vhudze vhagudi uri vha thome therisano yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vho faraho ‘thanda ya u amba kana tombo’ uri vha thome.
   b. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha ṋee thikhedzo yo teaho.
   c. Kha minethe i si gathi ya u fhedzisela, kha vha vhidze tshigwada uri tshi kovhelane phindulo dzatsho.
4. **Ndugiselelo ya Mugudi**
   a. Kha vha nange vhagudi vha 3–4 vhane vha ḓo ita mushumo wa u ṋekedza u amba kana wa Oraḽa nga Musumbuluwo.
   b. Kha vha vhudze vhagudi zwine vha tea u dzudzanya nga Musumbuluwo. (Kha vha TA sedze pulane ya ngudo ya Musumbuluwo)

Foniki: Muvhidzelo

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na bugu dzavho dza nḓowedzo, peni na ruḽa.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṅwale nomboro 1–6 kha lukombo lwa siaṱari.
   b. Kha vha vhidzelele maipfhi a rathi a tevhelaho uri vhagudi vha a ṅwale tsini na nomboro 1–6: *bele, kale, guma, rusa, doda, kuma*
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha shumise penisela ya muvhala u lulamisa mushumo wavho.**
   a. Kha vha ṅwale idzi nomboro dza rathi kha bodo.
   b. Musi vha tshi khou ṅwala, kha vha bule mubvumo wa ipfhi ḽiṅwe na ḽiṅwe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha tingeledze vhukhakhi havho nga penisela ya muvhala.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ṅwalulule maipfhi nga ngona.
3. **Kha vha ṱhogomele khaedu dza vhagudi na uri hu vhe na mvelaphanḓa.**
4. **Kha vha pfhumbudze vhagudi kha mishumo ya Bugu ya u Vhala ya Thikho ya Ḽavhuṱanu.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 99.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vha thuse u modeḽa mushumo muṅwe na muṅwe.
   c. Kha vha modeḽe nḓila ya u shuma mishumo yoṱhe yo ṅwaliwaho kha bodo.

Nzhele: Kha vha vhudze vhagudi uri vha ḓo ita mishumo iyi na phathinara dzavho (vhaṅwengavho) nga tshifhinga tsha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha ite nyito ya Murahu ha u Vhala

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Khu-vhanganyo ya Maṅwalwa, siaṱari ḽa 211

1. **Kha vha dzudzanye vhagudi u ita nyito ya Murahu ha u Vhala.**
   a. Kha vha humbudze vhagudi nga ha thero ya tshiṱori: *Ḽiedza ḽa Limani*
   b. Kha vha ṱalutshedze mushumo uyu. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo ola na u ḽebuḽa tshipiḓa tshine ra tshi funesa tsha tshiṱori.
2. **Kha vha modeḽe mushumo nga nḓila i tevhelaho:**
   a. Kha vha bonye maṱo vha ḓiite u nga vha khou humbula.
   b. Kha vha bonyolole maṱo vha ri: Tshipiḓa tshine nda tshi funesa kha tshiṱori ndi musi...
   c. Kha vha lingedze u sa nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshine tsha tou vha khagala sa tsumbo yavho.
   d. Kha vha ole tshifanyiso tshi sa konḓi kha bodo. Musi vha tshi khou ola, kha vha ṱalutshedze zwine vha khou ola.
   e. Kha vha engedze ḽebuḽu dza 1–2.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha ite mushumo uyo.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha bonye maṱo vha humbule nga ha tshipiḓa tshine vha tshi funesa kha tshiṱori.
   b. Kha vha ri: Ṋeani muhumbulo waṉu, ni songo kopolola tsumbo yanga.
   c. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze vhagudi uri vha bonyolole maṱo avho vha haseledze nga phindulo dzavho na phathinara dzavho.
   d. Nga murahu, kha vha laedze vhagudi u ola tshipiḓa itshi tsha tshiṱori kha bugu dzavho dza u nḓowedzo.
   e. Kha vha thuse vhagudi u engedza ḽebuḽu dza 1–2 kha zwifanyiso zwavho.
4. **Kha vha tendele vhagudi vha kovhelane mishumo yavho.**
   a. Kha vha ṉee vhagudi minete i si gathi ya u sumbedza phathinara dzavho mushumo wavho.
   b. Kha vha vhidze muṅwe mugudi a kovhelane mushumo wawe na kiḽasi.

U ṅwala: Mvetamveto na u dzudzanya

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya Mushumo ya DBE siaṱari ḽa: 118 & 119

Fureme ya u ṅwala:

Ndi khou ṱoḓa u vhona... zuu.

Ndi...

Ndi a ḓivhudzisa...

1. **Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ṅwala na ṱhoḓea dza hone.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ṋamusi ri ḓo fhedza mushumo washu wa u ṅwala.
2. **Kha vha ḓivhadze phambano.**
   a. Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa.
   b. Kha vhagudi vhane vha kona kha vha engedze nyito u vha ṱuṱuwedza: Engedzani ḽiṅwe fhungo kha zwe na ṅwala.
3. **Kha vha vhudze vhagudi u vhala na u dzudzanya maṅwalwa avho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino ndi tshifhinga tsha u vhala na u dzudzanya maṅwalwa a vhoiwe.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri, ni humbule u sedzulusa uri: Thangeladzina i shumiswa kha fhungo u itela u amba uri tshithu tsho itea lini kana ngafhi.
4. **Arali tshifhinga tshi tshi tenda, kha vha humbele vhagudi uri vha kovhelane maṅwalwa avho.**
   a. Vhagudi vha nga kovhelana maṅwalwa avho na phathinara dzavho.
   b. Vhagudi vha si gathi vha nga kovhelana maṅwalwa avho na kiḽasi.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha shume na Zwigwada zwa 9 na 10

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

1. **Kha vha lugisele vhagudi U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha vhe na vhuṱanzi uri vhagudi vha a ḓivha tshigwada tshavho tsha u vhala.
   b. Kha vha dzudze vhagudi nga vhavhili vhavhili na Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho, bugu dza nḓowenḓowe na penisela.
   c. Kha vha vhudze vhagudi uri vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho dzavho kha siaṱari ḽa 99.
2. **Khathihi na vhagudi, kha vha ite nyito dza Bugu ya u Vhala ya Thikho dza ḓuvha.**
   Kha vha humbudze vhagudi zwine vha tea u ita vha tshi khunyeledza mushumo muṅwe na muṅwe.
3. **Kha vha vhidze Tshigwada tsha 9 tshi ḓe fhethu ha U Vhala ha Zwigwada hu na U sumbiwa Nḓila.**
   a. Kha vha dzudzanye tshigwada tsho fara na Bugu dza u Vhala dza Thikho.
   b. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha vhale mibvumo ya foniki.
   c. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite nyito ya u dikhouda.
   d. Kha vha vhidze mugudi nga muthihi nga muthihi uri a vhale maipfhi kana tshipiḓa tsha maṅwalwa a vhege yo fhiraho.
   e. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi vhagudi vhafhio vhane vha ṱoḓa thikhedzo.
   f. Kha vha kone u ṱalukanya uri ndi mibvumo ifhio ine ya tea u khwaṱhisedzwa.
   g. Kha vha humisele Tshigwada tsha 9 desikeni dzavho vha vhidze Tshigwada tsha 10.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U tamba mitambo ya ḓivhaipfhi: Ḽitambwa kana U ola

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshoko na bodo ya tshoko

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vhone vha khou ya vusuludza maipfhi a ḓivhaipfhi e vhagudi vha guda kha themo ino.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri ḓo tamba ‘Ḽitambwa kana U ola’.
   b. Ri ḓo nanga mugudi ane a ‘ḓo tamba’.
   c. Uyu mugudi u ḓa phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi.
   d. Uyu mugudi u tea u ita ḽitambwa ḽa iḽi ipfhi KANA a ola tshifanyiso tsha ipfhi iḽi kha bodo.
   e. Vhaṅwe vhoṱhe kiḽasini vha tea u imisa zwanḓa vha tshi humbulela iḽi ipfhi.
   f. Muthu ane a ‘khou tamba’ u vhidzelela vhagudi uri vha fhindule.
   g. Muthu ane a fhindula zwone ndi ene a no ḓo tamba. U ya phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi nḓevheni.
4. **Kha vha vhidze mugudi wa u thoma a ḓe a tambe, mutambo u thome.**

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi ṱhanu dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo ḽipfhufhi ḽithihi sa tsumbo vha ḽi ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. Ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi?
   b. Ḽi fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi ṱhanu dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi ṱhanu fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

Muṅwalo: Kha vha modeḽe u anḓadza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tsumbo ya mugudisi: Mushumo wa u ṅwala

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṇetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Musi kiḽasi i sa athu thoma, kha vha dzudzanye bodo ya ngudo iyi.**
   a. Kha vha nange mushumo muthihi wa u ṅwala wa themo ino. Kha vha ole na u ṅwala tsumbo yavho ya mushumo kha bodo.
   b. Kha vha ite vhukhakhi musi vha tshi shumisa TKL kha maṅwalwa a themo ino, sa tsumbo: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ḽi songo vha ḽeḓeredanzi / ḽihulwane.

2. **Kha vha ḓivhadze u anḓadza kha vhagudi.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Ino vhege ri ḓo bvisa tshipiḓa tsha maṅwalwa ashu a themo ino.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: Musi ri tshi anḓadza maṅwalwa ashu, ri a dzudzanyela u kovhela vhaṅwe vhathu. Ri nanga mushumo washu wa khwine, ra u ita uri u vhe wavhuḓi nahone u pfhesesee, ra u kovhela vhaṅwe uri vha u vhale na u ḓiphina ngawo.
   c. Kha vha sumbedze mvetamveto yavho kha bodo. Kha vha ṱalutshedze uri hoyu ndi mushumo wa u ṅwala we vha nanga uri vha kone u anḓadza.

3. **Kha vha modeḽe u anḓadza kha bodo.**
   a. Kha vha ole hafhu vha ṅwale maṅwalwa avho kha bodo. Kha vha ite hezwi nga vhuronwane vha dovhe vha engedze zwiṅwe zwidodombedzwa.
   b. Kha vha vhalele nṱha maṅwalwa a mvetamveto yavho.
   c. Kha vha sumbedze vhukhakhi he vha ita musi vha tshi shumisa TKL. Kha vha ri: Ndo khakha. Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo a si ḽeḓeredanzi / ḽihulwane. Ndi nga khakhulula hezwi musi ndi tshi anḓadza.
   d. Kha vha ṅwalulule fhungo zwavhuḓi.
   e. Kha vha sumbedze he vha khakhulula hone TKL: Ḽeḓere ḽa u thoma ḽa fhungo ndi ḽeḓeredanzi / ḽihulwane.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha modeḽe u anḓadza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tsumbo ya mugudisi: Mushumo wa u ṅwala

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṇetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṇetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U tamba mitambo ya ḓivhaipfhi: Ḽitambwa kana U ola

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshoko na bodo ya tshoko

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vhone vha khou ya vusuludza maipfhi a ḓivhaipfhi e vhagudi vha guda kha themo ino.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri ḓo tamba ‘Ḽitambwa kana U ola’.
   b. Ri ḓo nanga mugudi ane a ‘ḓo tamba’.
   c. Uyu mugudi u ḓa phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi.
   d. Uyu mugudi u tea u ita ḽitambwa ḽa iḽi ipfhi KANA a ola tshifanyiso tsha ipfhi iḽi kha bodo.
   e. Vhaṅwe vhoṱhe kiḽasini vha tea u imisa zwanḓa vha tshi humbulela iḽi ipfhi.
   f. Muthu ane a ‘khou tamba’ u vhidzelela vhagudi uri vha fhindule.
   g. Muthu ane a fhindula zwone ndi ene a no ḓo tamba. U ya phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi nḓevheni.
4. **Kha vha vhidze mugudi wa u thoma a ḓe a tambe, mutambo u thome.**

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi dza rathi dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo ḽipfhufhi ḽithihi sa tsumbo vha ḽi ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. Ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi?
   b. Ḽi fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi dza rathi dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi dza rathi fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

Muṅwalo: Vhagudi vha humbula na u nanga maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela

Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Musi vha sa athuya kiḽasini, kha vha ite, kha bammbiri, mvetamveto ya mushumo une vha ḓo anḓadza.**
   a. Kha vha kopolole tshifanyiso tshavho na maṅwalwa ane vha ḓo anḓadza kha bammbiri ḽo u itela u sumbedza vhagudi.
   b. Vha ite vhungoho ha u vhulunga mvetamveto yavho ine vha ḓo anḓadza uri vha kone u i shumisa kha ngudo ya u ṉekedza.
2. **Kha vha ṉee vhagudi ndaela ya u elekanya nga zwe vha ṅwala zwi no bva kha themo ino.**
   a. Kha vha ṉee vhagudi tshifhinga tsha u vhala maṅwalwa avho a themo ino.
   b. Kha vha vhudzise: Ndi mushumo ufhio wa u ṅwala we na u takalelesa kha themo ino?
   c. Kha vha vhidze vhagudi vha si gathi uri vha kovhelane mushumo wavho wa u ṅwala une vha u funesa wa themo ino.
3. **Kha vha vhudze vhagudi vha nange tshipiḓa tsha maṅwalwa ane vha ḓo anḓadza.**
   a. Kha vha vhudzise: Ndi tshipiḓa tshifhio tsha zwe na ṅwala tshine na ḓo anḓadza tsha vhalwa nga vhaṅwe kha themo ino?
   b. Kha vha ṉee vhagudi tshifhinga tsha u nanga mushumo wa u ṅwala une vha ḓo anḓadza.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha vhudze phathinara dzavho nga ha mushumo wa u ṅwala une vha ḓo anḓadza.
4. **Kha vha ṉee vhagudi ndaela ya u anḓadza kha bammbiri ḽi songo baindiwaho, u itela uri mushumo wavho u ṱaniwe.**
   a. Kha vha ri: Musi ri tshi anḓadza, a ri ṅwali buguni dzashu sa nga misi. Ri ṅwala kha bammbiri ḽi songo baindiwaho, u itela uri zwi leluwe u ṉekana mishumo yashu.
   b. Kha vha sumbedze vhagudi tsumbo yavho ya mushumo wa u anḓadza kha bammbiri.
   c. Kha vha phakhele mabammbiri a songo baindiwaho (a lwoswo) a u anḓadza khao.
5. **Kha vha ṉee vhagudi ndaela ya u thoma u anḓadza.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri: Zwino thomani u anḓadza mushumo wa vhoiwe. Ni ṅwale mushumo wavhuḓi nahone une wa pfhala, u itela uri zwi vhe zwo dzudzanyea musi ni tshi kovhela vhaṅwe.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha humbula na u nanga maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela

Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṉetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a D̓uvha: U vhalela Nt̓ha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṱhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa d̓ivhaipfhi yavho, nd̓ivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U tamba mitambo ya d̨ivhaipfhi: L̨itambwa kana U ola

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshoko na bodo ya tshoko

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a d̨ivhaipfhi o̱the a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vhone vha khou ya vusuludza maipfhi a d̨ivhaipfhi e vhagudi vha guda kha themo ino.**
3. **Kha vha n̨ee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri d̨o tamba 'L̨itambwa kana U ola'.
   b. Ri d̨o nanga mugudi ane a 'd̨o tamba'.
   c. Uyu mugudi u d̨a phand̨a ha kil̨asi nn̨e nda mu hevhedza ipfhi.
   d. Uyu mugudi u tea u ita l̨itambwa l̨a il̨i ipfhi KANA a ola tshifanyiso tsha ipfhi il̨i kha bodo.
   e. Vhaṅwe vho̱the kil̨asini vha tea u imisa zwand̨a vha tshi humbulela il̨i ipfhi.
   f. Muthu ane a 'khou tamba' u vhidzelela vhagudi uri vha fhindule.
   g. Muthu ane a fhindula zwone ndi ene a no d̨o tamba. U ya phand̨a ha kil̨asi nn̨e nda mu hevhedza ipfhi nd̨evheni.
4. **Kha vha vhidze mugudi wa u thoma a d̨e a tambe, mutambo u thome.**

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi dza sumbe dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṉa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo l̨ipfhufhi l̨ithihi sa tsumbo vha l̨i ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. L̨i thoma nga l̨eḓeredanzi?
   b. L̨i fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi dza sumbe dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṉee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṉekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi dza sumbe fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

Muṅwalo: Vhagudi vha anḓadza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela

Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṇetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ḓivhadze hafhu u anḓadza kha vhagudi.**
   a. Kha vha ri: Ṋamusi ri ḓo fhedzisa u anḓadza tshipiḓa tsha zwe ra ṅwala.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri: Musi ri tshi anḓadza maṅwalwa ashu, ri a dzudzanyela u kovhela vhaṅwe vhathu. Ri nanga mushumo washu wa khwine, ra u ita uri u vhe wavhuḓi nahone u pfhesesee, ra u kovhela vhaṅwe uri vha u vhale na u ḓiphina ngawo.
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha bvele phanḓa na u anḓadza.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Zwino bvelani phanḓa na u anḓadza mushumo wa vhoiwe wa mulovha. Ni elelwe u ita mushumo wavhuḓi nahone une wa pfhala, u itela uri zwi vhe zwo dzudzanyea musi ni tshi kovhela vhaṅwe.
3. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha thuse vhagudi nga muthihi nga muthihi.**
   a. Kha vha thuse vhagudi vhane vha khou kundelwa u nanga na u anḓadza tshipiḓa tsha maṅwalwa avho.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha anḓadza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṇetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U ṅwala: Vhagudi vha anḓadza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza Vhagudi dza U ṅwalela

Mabammbiri a A4 a songo baindiwaho

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṇetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṇetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a D̓uvha: U vhalela Nṱ̓ha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṉu: Bugu Khulwane, Ṯ̓hanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱ̓ori zwoṯ̓he zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhaguḓi u bveledza lufuno lwa zwiṱ̓ori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱ̓a ḓ̓ivhaipfhi yavho, nḓ̓ivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯ̓he ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi dza malo dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo ḽipfhufhi ḽithihi sa tsumbo vha ḽi ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. Ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi?
   b. Ḽi fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi dza malo dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi dza malo fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

Muṅwalo: Kha vha modeḽe u ṇekedza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṇetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ḓivhadze u ṇetshedza kha vhagudi.**
   a. Kha vha ri: Ino vhege ri ḓo ṇetshedza zwe ra ṅwala na zwe ra anḓadza.
   b. Kha vha ri: Musi ri tshi ṇetshedza zwe ra ṅwala, ri ṇekana na vhaṅwe. Ri ambela nṱha zwi tshi pfhala uri na vhaṅwe vha zwi pfhe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Musi ro no fhedza u amba, ri nga tshimbila na kiḽasi u sumbedza vhaṅwe tshifanyiso tshashu.
   d. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Musi vhaṅwe vha tshi khou ṇekedza, ri thetshelesa nga vhuronwane. Ri tea u sumbedza vhuthu tshifhinga tshoṱhe na u vha vhandela zwanḓa musi vho no fhedza.
2. **Kha vha modeḽe nḓila ya u ṇetshedza kha kiḽasi.**
   a. Kha vha imisele nṱha mvetamveto yavho yo anḓadzwaho uri muṅwe na muṅwe a i vhone.
   b. Kha vha ṱaluse tshifanyiso tshavho nga u ṱavhanya vha dovhe vha vhale zwe vha ṅwala. Kha vha modeḽe u ambela nṱha nahone zwi tshi pfhala uri muṅwe na muṅwe a zwi pfhe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha vha vhandele zwanḓa musi vha tshi fhedza.
3. **Kha vha tshimbile na kiḽasi vha sumbedze muṅwe na muṅwe tshifanyiso tshavho.**
4. **Kha vha ṇee vhagudi ndaela ya u ḓilugisela u ṇetshedza.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Humbulani nga ha fhungo ḽa u ṱalusa tshifanyiso tshaṇu nahone ni ḓiḓowedze u vhala zwe na ṅwala.
5. **Kha vha ṇee vhagudi minete i si gathi ya u humbula na u vhala.**
6. **Kha vha ṇee vhagudi ndaela ya u ṇetshedza kha phathinara yavho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi uri vha ṱalutshedze tshifanyiso tshavho na u vhalela phathinara dzavho zwe vha ṅwala.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Kha vha modeḽe u ṋekedza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U ṅwala: Kha vha modeḽe u ṋekedza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

Hu iswa phanḓa na zwa ngudo yo fhiraho.

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḏila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo n̓etshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: U tamba mitambo ya ḓivhaipfhi: Ḽitambwa kana U ola

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Tshoko na bodo ya tshoko

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri vhone vha khou ya vusuludza maipfhi a ḓivhaipfhi e vhagudi vha guda kha themo ino.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri ḓo tamba ‘Ḽitambwa kana U ola’.
   b. Ri ḓo nanga mugudi ane a ‘ḓo tamba’.
   c. Uyu mugudi u ḓa phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi.
   d. Uyu mugudi u tea u ita ḽitambwa ḽa iḽi ipfhi KANA a ola tshifanyiso tsha ipfhi iḽi kha bodo.
   e. Vhaṅwe vhoṱhe kiḽasini vha tea u imisa zwanḓa vha tshi humbulela iḽi ipfhi.
   f. Muthu ane a ‘khou tamba’ u vhidzelela vhagudi uri vha fhindule.
   g. Muthu ane a fhindula zwone ndi ene a no ḓo tamba. U ya phanḓa ha kiḽasi nṋe nda mu hevhedza ipfhi nḓevheni.
4. **Kha vha vhidze mugudi wa u thoma a ḓe a tambe, mutambo u thome.**

Foniki: U ṅwala maṅwalwa ane a dikhoudea

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. Kha vha ṅwale kha bodo fonimi ṱhanu dze vhagudi vha guda kana vha vusuludza.
2. Kha vha ṱalutshedze vhagudi uri vha khou ya u tamba mutambo wa u ḓiphiṋa ngawo wa foniki.
3. Kha vha ṱalutshedze uri vhagudi vha khou ṅwala maipfhi, mafhungo kana na tshiṱori vha tshi shumisa yeneyo mibvumo FHEDZI.
4. Kha vha sike fhungo ḽipfhufhi ḽithihi sa tsumbo vha ḽi ṅwale kha bodo (Kana vha ṅwale maipfhi arali zwi sa konadzei u ṅwala fhungo.)
5. Kha vha ri vhagudi vha sedze uri maipfhi kana fhungo zwo ṅwalwa nga ngona naa:
   a. Ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi?
   b. Ḽi fhela nga tshitopo/tshiga tsha u awela/tshithoma, tshivhudzisi kana tshigagarukela?
   c. Vho shumisa fhedzi fonimi ṱhanu dzi re kha bodo?
6. Tshi tevhelaho, kha vha ṋee vhagudi minete i si gathi ya u ṅwala maipfhi avho na fhungo kana mafhungo.
7. Kha vha vhudze vhagudi vha ṋekane bugu dzavho vha ṱole mishumo yavho.
8. Kha vha ri vhagudi vha re na maipfhi kana mafhungo manzhisa a songo khakheaho vha vhalele nṱha mishumo yavho.
9. Musi vha tshi khou vhala, vhone kha vha ṅwale aya maipfhi kana mafhungo kha bodo.
10. Kha vha sedzuluse hafhu vha vhone arali vho shumisa fonimi ṱhanu fhedzi.
11. Kha vha khoḓe vhagudi vhoṱhe nge vha ḓidina.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha ṉekedza maṅwalwa avho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ḓivhadze hafhu u ṉetshedza kha vhagudi.**
   a. Kha vha ri: Ni elelwe uri ino vhege ri ḓo ṉetshedza zwe ra ṅwala na zwe ra anḓadza.
   b. Kha vha ri: Musi ri tshi ṉetshedza zwe ra ṅwala, ri ṉekana na vhaṅwe. Ri ṱalutshedza nyolo dzashu na u vhala zwe ra ṅwala. Ri ambela nṱha zwi tshi pfhala uri muṅwe na muṅwe a zwi pfhe.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Musi ro no fhedza u amba, ri nga tshimbila na kiḽasi u sumbedza vhaṅwe tshifanyiso tshashu.
2. **Kha vha vhudze vhagudi vha ri: Musi vhaṅwe vha tshi khou ṉekedza, ri thetshelesa nga vhuronwane. Ri tea u sumbedza vhuthu tshifhinga tshoṱhe na u vha vhandela zwanḓa musi vho no fhedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi vha ḓe vha ṉetshedze kha kiḽasi.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
   d. Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.

U ṅwala: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA:

Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho

Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha tambe mitambo ya ḓivhaipfhi: Dzina kana ḽiiti?

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri madzina ndi maipfhi a no rina madzina nahone maiiti ndi maipfhi a nyito kana a u ita nyito.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri khou ya u tamba mutambo wa 'dzina kana ḽiiti'.
   b. Ndi ḓo bula ipfhi.
   c. Arali ḽi dzina ni tea u imisa munwe muthihi.
   d. Arali ḽi ḽiiti ni tea u imisa minwe mivhili.
   e. U bva afho ni ḓo shuma nga phere (vhavhilivhavhili) ni tshi vhumba fhungo nga iḽo ipfhi, ni tshi sumbedza zwine ipfhi ḽa amba.
   f. Ndi ḓo vhidza phere dzo fhambanaho uri vha bule mafhungo avho.
4. **Kha vha thome nga u amba ipfhi mutambo u mbo ḓi thoma.**

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

Muṅwalo: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha tambe mitambo ya ḓivhaipfhi: Dzina kana ḽiiti?

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri madzina ndi maipfhi a no rina madzina nahone maiiti ndi maipfhi a nyito kana a u ita nyito.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri khou ya u tamba mutambo wa 'dzina kana ḽiiti'.
   b. Ndi ḓo bula ipfhi.
   c. Arali ḽi dzina ni tea u imisa munwe muthihi.
   d. Arali ḽi ḽiiti ni tea u imisa minwe mivhili.
   e. U bva afho ni ḓo shuma nga phere (vhavhilivhavhili) ni tshi vhumba fhungo nga iḽo ipfhi, ni tshi sumbedza zwine ipfhi ḽa amba.
   f. Ndi ḓo vhidza phere dzo fhambanaho uri vha bule mafhungo avho.
4. **Kha vha thome nga u amba ipfhi mutambo u mbo ḓi thoma.**

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

Muṅwalo: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha tambe mitambo ya ḓivhaipfhi: Dzina kana ḽiiti?

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa.

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri madzina ndi maipfhi a no rina madzina nahone maiiti ndi maipfhi a nyito kana a u ita nyito.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri khou ya u tamba mutambo wa 'dzina kana ḽiiti'.
   b. Ndi ḓo bula ipfhi.
   c. Arali ḽi dzina ni tea u imisa munwe muthihi.
   d. Arali ḽi ḽiiti ni tea u imisa minwe mivhili.
   e. U bva afho ni ḓo shuma nga phere (vhavhilivhavhili) ni tshi vhumba fhungo nga iḽo ipfhi, ni tshi sumbedza zwine ipfhi ḽa amba.
   f. Ndi ḓo vhidza phere dzo fhambanaho uri vha bule mafhungo avho.
4. **Kha vha thome nga u amba ipfhi mutambo u mbo ḓi thoma.**

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

Muṅwalo: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U ṅwala: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṉetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḍuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṯhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṯhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

Muṅwalo: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṉetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṉekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṉekedza.
   b. Kha vha ṉee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṉetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṉetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṉetshedze.**

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṋekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṋekedza.
   b. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṋetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṋetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṋetshedze.**

U ṅwala: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṋekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṋekedza.
   b. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṋetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṋetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṋetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

U thetshelesa na u amba: Kha vha tambe mitambo ya ḓivhaipfhi: Dzina kana ḽiiti?

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: A hu ṱoḓei zwishumiswa.

1. **Kha vha ite mutevhe wa maipfhi a ḓivhaipfhi oṱhe a no bva kha Themo ya 1 ane a vha maiiti kana madzina.**
2. **Kha vha vhudze vhagudi uri madzina ndi maipfhi a no rina madzina nahone maiiti ndi maipfhi a nyito kana a u ita nyito.**
3. **Kha vha ṋee vhagudi ndaela dzi tevhelaho:**
   a. Ri khou ya u tamba mutambo wa 'dzina kana ḽiiti'.
   b. Ndi ḓo bula ipfhi.
   c. Arali ḽi dzina ni tea u imisa munwe muthihi.
   d. Arali ḽi ḽiiti ni tea u imisa minwe mivhili.
   e. U bva afho ni ḓo shuma nga phere (vhavhilivhavhili) ni tshi vhumba fhungo nga iḽo ipfhi, ni tshi sumbedza zwine ipfhi ḽa amba.
   f. Ndi ḓo vhidza phere dzo fhambanaho uri vha bule mafhungo avho.
4. **Kha vha thome nga u amba ipfhi mutambo u mbo ḓi thoma.**

Foniki: Kha vha fhaṱe na u ṱana maipfhi

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Vumba ḽa u tambisa, pḽasithisini, zwithivho zwa maboḓelo, wuḽu, phasṱa, nzw.

1. Kha vha ye fhethu ho aṱamaho.
2. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo shumela hone.
3. Kha vha sumbedze vhagudi fhethu hune vha ḓo ṱana hone zwithu.
4. Kha vha khethekanye vhagudi vha bve zwigwada zwa vhagudi vha 2–4.
5. Kha vha phakhele tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe zwishumiswa zwi re hone.
6. Kha vha vhudze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi elekanye nga ipfhi ḽine vha nga ṅwala.
7. Tshi tevhelaho, kha vha vhudze zwigwada zwi fhaṱe ipfhi iḽo nga zwishumiswa.
8. Musi zwigwada zwo no fhaṱa maipfhi azwo kha zwi a ṱane fhethu ha u ṱana maipfhi.
9. Kha vha tende vhagudi vha monamone vha tshi vhala maipfhi a muṅwe na muṅwe.
10. Kha vha livhuwe vhagudi vha vha vhudze uri vha kunakise fhethu.

U vhala (khathihi) na vhagudi: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṋekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṋekedza.
   b. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṋetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṋetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṋetshedze.**

U ṅwala: Vhagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho

TSHIFHINGA: Minete ya 20

ZWI-SHUMISWA: Bugu dza vhagudi dza u anḓadza

Kha vha shumise itshi tshifhinga kha hagudi vha isa phanḓa na u ṋetshedza zwo ṅwalwaho.

1. **Kha vha ise phanḓa na u vhidza vhagudi uri vha ṋekedze kiḽasini.**
   a. Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi u ḓa phanḓa ha kiḽasi vha ṋekedza.
   b. Kha vha ṋee mugudi muṅwe na muṅwe minete ya 1–2 u ṱalusa tshifanyiso tshawe na u vhala zwe a ṅwala.
   c. Musi vho no fhedza, vha fanela u tshimbila vha tshi sumbedza tshifanyiso tshavho.
2. **Musi vhagudi vha tshi khou ṋetshedza, vhone kha vha vhe na vhuṱanzi uri kiḽasi i khou thetshelesa nga vhuronwane. Kha vha vha humbudze uri vha vhandele zwanḓa mugudi muṅwe na muṅwe we a ṋetshedza.**
3. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḓe phanḓa ha kiḽasi vha ṋetshedze.**

U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa nḓila: Kha vha ite ndingo dza u Vhala nga u Elela ha Orala

TSHIFHINGA: Minete ya 30

ZWI-SHUMISWA: Bugu ya u Vhala ya Thikho Bugu ya u Linga

1. **Kha vha dzudze vhagudi na Bugu dzavho dza u vhala dza Thikho.**
   a. Kha vha vhudze vhagudi vha vule Bugu dza u Vhala dza Thikho kha siaṱari ḽa u thoma.
   b. Kha vha vhudze vhagudi uri vha shume na phathinara dzavho.
   c. Kha vha vhudze vhagudi vha ṱole arali vha tshi kona u vhala mibvumo yoṱhe ya foniki.
   d. Kha vha vhudze vhagudi uri vha sielisane u vhala hafhu maipfhi na maṅwalwa oṱhe.
2. **Kha vha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi uri vha ite Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO).**
   a. Kha vha shumise Milingo ya u Vhala nga u Elela ha Orala (VEO) ya Themo ya 1 yo ṋetshedzwaho kha Tshibugwana tsha u Linga.
   b. Kha vha tevhedze ndaela dza u linga ha VEO dzi re kha Tshibugwana tsha U linga.
   c. Kha vha rekhode mvelelo dza mugudi muṅwe na muṅwe.
   d. Kha vha shumise mvelelo idzi u itela u khwinisa zwigwada zwavho zwa u vhala zwi re na vhukoni vhu fanaho.
   e. Kha vha dovhe vha shumise mvelelo idzi kha u vha na nzhele ya zwine zwa tea u lulamiswa kha themo i ḓaho.

Mafhelo a Ḓuvha: U vhalela Nṱha

TSHIFHINGA: Minete ya 15

ZWI-SHUMISWA: Zwishumiswa zwa mudededzi

- Kha vha shumise zwishumiswa zwaṋu: Bugu Khulwane, Ṯhanganyelo ya Maṅwalwa na Bugu dza Zwiṱori zwoṱhe zwo tea.
- Kha vha shumise tshenetshi tshifhinga u itela u edzisa u vhala nga u tou elela, hunyanyulaho.
- Mushumo uyu u thusa vhagudi u bveledza lufuno lwa zwiṱori na u vhala.
- Zwi dovha zwa fhaṱa ḓivhaipfhi yavho, nḓivho ya murahu na muhumbulo ya u shuma. Hezwi zwoṱhe ndi zwikili zwa ndeme zwa u pfhesesa.

NHLRP | National Home Language Reading Programme